ALBA REGIA

ANNALES MUSEI SANCTI STEPHANI REGIS

2025

INDEX

Köszöntő....7

MOSKOVSZKY 100

Művelődéstörténeti tanulmányok a Moskovszky-gyűjtemény tárgyairól

Kalmár Ágnes
Száz éve született dr. Moskovszky Éva művelődéstörténész
Centenary of the birth of Dr Éva Moskovszky, Cultural Historian....11

Haider Edit (összeállította)
Moskovszky Éva bibliográfiája....27

Tészabó Júlia
Babaházak és babaszobák, mint a korabeli életmód tükrözői
Doll's houses and baby's rooms as reflections on contemporary lifestyle....31

Lackner Mónika
Textilek a babaházban: női szerepek, női kézimunkák
Textiles in the Dollhouse: Women's Roles, Women's Needlework....43

Kalmár Ágnes
Babaszobák és kisbútorok a Moskovszky-gyűjteményben
Doll rooms and small furniture in the Moskovszky collection....61

Balla Gabriella
Kerámiák és porcelánok mikrokozmosza a Moskovszky-gyűjteményben
A Microcosm of Ceramics and Porcelains in the Moskovszky Collection....79

Prékopa Ágnes
Órák a Moskovszky-gyűjtemény babaszobáiban
Clocks in the Doll Rooms of the Moskovszky Collection....93

Radványi Diána
Kályhák a Moskovszky-gyűjtemény babaszobáiban
Stoves in the Doll Rooms of the Moskovszky Collection....101

Elbe István
Miniatűr könyvek a Moskovszky-gyűjteményben
Miniature Books in the Moskovszky Collection....109

Nagy Veronika
Babaházi babák a Moskovszky-gyűjteményben
Dollhouse Dolls in The Moskovszky Collection....119

Szatmári Judit Anna
Babák és a divat
Dolls and Fashion....131

Hársvölgyi Virág
Kelet-ázsiai babák a Moskovszky-gyűjteményben
East Asian Dolls in the Moskovszky Collection....153

Peterdi Vera
Problémák és érdekességek a játékmackó-kutatásban. Moskovszky Éva mackói
Problems and Interesting Facts in the Research of Teddy Bears. The Collection of Éva Moskovszky....165

TANULMÁNYOK/KÖZLEMÉNYEK – *ABHANDLUNGEN/MITTEILUNGEN*

Agócs Nándor – Váczi Márk
Egy hastatus prior volt-nincs sírfelirata Székesfehérvárról (Pannonia Inferior)
A Vanished Epitaph of a Hastatus Prior from Székesfehérvár (Pannonia Inferior) 197

Szücsi Frigyes
Nem- és életkorspecifikus viseleti elemek és mellékletadási szokások a Bodajk-homoki-dűlői avar kori temetőben
Sex- and Age-Specific Costume Elements and Grave-Good Deposition Practices in the Avar Period Cemetery at Bodajk, Homoki-dűlő 207

Boros Nikolett
Szalu, tokos agancsfésű, Csákberény-csoportba tartozó edény és római kori járomveret egy avar kori sírban. Bodajk-Homoki-dűlő 156. sír leletanyagának elemzése
Salu, Knochenkamm mit Etui, Keramikgefäs der Csákberény-Gruppe und ein Jochbeschlag aus römischer Zeit in einem avarianischen Grab Analyse der Funde aus Grab 156. von Bodajk-Homoki-dűlő 231

Nagy Dávid
Avar kori temetőrészlet Úrhida-Avar utcából
Detail from Avar-period cemetery at Úrhida, Avar utca, Hungary 257

Jakab Márton
A csókakői vár kőfaragványainak katalógusa 291

Pokrovenszki Krisztián (Összeállította)
A Szent István Király Múzeum régészeti kutatásai Fejér vármegyében. 2025 375

Szabados György
Koronára várva. A magyar sztyeppe-állam újragondolt jelenségeiről
Waiting for the crown. On the reconsidered features of the Hungarian steppe-state 393

Romat Sándor – Váczi Márk
Egy rom-őr naplója
A ruin guardian's diary 419

Gelencsér József
A markotányos és a kantinos. (Néprajz és jogtörténet)
The Sutler and the Canteen (Ethnography and history of law) 443

Domány Adél
Egy világpolgár nagybányai művészfamília, a Ferenczy család festő tagjainak alkotásai a Deák Gyűjteményből a legújabb kutatások fényében
A cosmopolitan artist family from Nagybánya. The latest findings in relation with the Ferenczy paintings in the Deák Collection 489

SZEMLE – *RUNDSCHAU*

Látrányi Viktória emlékére (1980–2025) 501

ÉVI JELENTÉS 2025 – *JAHRESBERICHT 2025*

A múzeum éves munkája és gyarapodása 503
A Szent István Király Múzeum munkatársainak 2025. évi bibliográfiája 512
Kiállítások, események, programok 515
Alapítványok, egyesületek beszámolói 548
A Szent István Király Múzeum alkalmazottai 549

Alba Regia 53. (2025) 443–487.

Gelencsér József

A markotányos és a kantinos
(Néprajz és jogtörténet)

A markotányos fogalma

1.

Az ókortól fogva, különösen a 18–19. században a *markotányos* és a *markotányosné,* illetve a *markotányosnő* létezése, működése európai (és amerikai) jelenség volt. Ahol a katonaság felvonult, táborozott, állomásozott vagy harcolt, ott megjelentek, hogy ételt-italt (és egyéb szolgáltatást) nyújtsanak. Az általam vizsgált 1848 és 1948 közötti időszakban ott voltak a forradalmakat követő küzdelmeknél is. Szekerük, kordéjuk, sátruk, háti alkalmatosságuk, vállon vagy kézben vitt eszközük szolgált az áruk szállítására, tárolására, eladására. A hadseregek kíséretéhez tartoztak. A középkortól kezdve sok csapattestnek saját markotányosa volt.

Az osztrák-magyar kiegyezés korának tudományos igényű szótára előbb a *markotányos* fogalmát adta meg. Az a személy volt, aki a katonáknak a laktanyákban és a táborban ételeket, italokat árult. Az olasz *mercatante* (kereskedő) és a hasonló jelentésű német *Marketender* szavakból származott. Ha nőszemély látta el a feladatot, úgy ő volt a *markotányosnő.* A markotányos felesége pedig a *markotányosné.*[1] Ezzel a nyelvtani pontossággal mit sem törődve a katonák a markotányosnő helyett inkább a *markotányosné* megjelölést használták.

Mintegy száz esztendővel később a történeti-etimológiai szótár – a fentieket is felhasználva – az alapszóból, az ugyancsak kereskedőt jelentő *markotányból* indult ki. Feltüntette az ide kapcsolódó legkorábbinak tartott forrásból származó kifejezéseket: 1689 „tábor nyomán menő markotányszekerekre"; 1708 „markotán"; 1725 „markotányos". A szó értelmét a következőkben adta meg: A katonáknak a táborban ételt, italt stb. árusító kereskedő. Német eredetű, a Marketender/Merketenderin kifejezésből származik, mely az olasz mercatante átvétele.[2]

A 19. század végének kiváló magyar lexikona, a Pallas a markotányosról a következőket írta. A markotányos férfi (de nem katona) vagy nőszemély, aki a katonai csapatokat a táborba követi. Döntően olyan élelmi cikkeket és más, a kényelemhez szükséges tárgyakat juttat, ad el a katonáknak, melyről a katonai ellátás nem gondoskodik. Mozgósítás esetén a csapatok nem kötelesek markotányost fogadni. Minden markotányosnak kell rendelkezni egy segéddel és egy kétfogatú szekérrel. A markotányos ismertető jele a *katonasapka* és a *karszalag.* Igazoló jegyét mindig a zsebében kell hordania. Katonai élelmezésben részesül, a lovaival együtt. Kiterjednek rá a katonai igazságszolgáltatás és a katonai egészségügy, valamint a rendészet szabályai. Az élelmezési tiszt útján a csapatparancsnok alá van rendelve. A markotányos és a csapat között szerződéses jogviszony áll fenn.[3]

A meghatározásokat annyiban lehet kiegészíteni, hogy a férfi vagy női markotányos egyrészt az erődökben és a kaszárnyákban kínálta áruját. Másrészt, mint egyfajta vándorkereskedő, a táborban és a vonuló hadseregnél, a csapatokat követve árusított. Az ételen, italon kívül a katonák számára szükséges és kényelmi, élvezeti tárgyakat tartott. Vagyis a katonai élet, a háborúskodás nélkülözhetetlen kiegészítője szerepét töltötte be. A 19. század elejéig a markotányos a *katonai cenk* része volt. A csapathoz tartozó szolgákból, nős katonák családjaiból, markotányosokból és hasonló személyekből álló embertömeget nevezték így. A menetek alatt a markotányos a poggyászszekerekkel együtt haladt, és a csapat porkolábjának felügyelete alatt állt. A markotányosok később is rendszerint a poggyászszekerekkel együtt mentek.

---

1 CZUCZOR – FOGARASI 1862–1874, IV. 1. 117–118.
2 BENKŐ 1971, 347.
3 PNL 1893–1897. XII. 347.

Némileg távolabbra tekintve Európában, a joggal nagyhírű német *Meyers Lexikon*t érdemes felütni. Jobban mondva az 1908-ban kiadott kötet szócikkét ismertetni. A megfogalmazás szerint a Marketender, azaz a markotányos olyan személy, aki állandóan kocsin kíséri a csapatot a gyakorlatok alatt, a terepen. Olyan élelmiszereket és italokat szállít, amit a katonai közigazgatás nem nyújt, vagy az egyébként nehezen szerezhető be. A német hadseregben a már katonai szolgálatot töltött személyek közül, alapos megfontolással választják ki. Felesége asszisztensi pozíciót tölt be mellette. A markotányos a katonai törvényeknek és a parancsnok fegyelmezési jogának alárendelt. A rá vonatkozó előírásokat az 1875. évben kiadott szabályzat tartalmazza. Háborúban minden zászlóaljnak van egy markotányosa, kocsival. A markotányos tevékenysége a katonák ellátása során könnyítést jelent a katonai hatóságok számára. Az ókorban és a középkorban már működtek markotányosok.[4]

Földrajzilag még messzebbre tekintve említhető, hogy a markotányos angolul *sutler,* mely kifejezés a hollandból érkezett, ahol eredetileg tisztátlan tevékenységet folytató személyt jelentett. A sutler polgári kereskedő, aki élelmet ad el a hadseregnek a szálláson, a táborban és a harcmezőn. Kocsiból vagy ideiglenesen felállított sátorból. Ezek a kereskedők ott voltak Észak-Amerikában a franciák és az angolok között vívott harcok, a függetlenségi és a polgárháború idején egyaránt. Az élelmiszer mellett italt, sőt szerencsejátékot és prostitúciót is kínáltak.

A szabadságharc idején

1.

1848–1849-ben a magyar honvédség katonái a központi ellátás keretében kenyeret és időnként húsadagot kaptak. A többit zsoldjukból maguk vásárolták. Ennek feltételeit, a vásárlási lehetőségeket úgy biztosították, hogy a lakott területen kívüli ellátásra *markotányosokat* alkalmaztak. Ők a katonai törvények hatálya alatt álló civil kereskedők voltak, akik a csapatokkal szerződéses viszonyban álltak. Számukat 2-4 főben határozták meg.[5] A legtöbb seregvezér parancsában szabályozta, hogy hány markotányos tartozzék egy-egy zászlóaljhoz. Bem József tábornok előírta, hogy minden századot 2 *tápnő* kísérjen, akiknek a mindennapos szemlén századuk mögött kellett felállni. Komárom várában századonként 4 markotányosnőt engedélyeztek.[6] (Az utolsó időszakban több volt az engedélyezett létszám.) Több markotányosnő engedély nélkül csapódott a katonákhoz. A szabadságharcban a markotányosnők száma lényegesen meghaladta a markotányosokét. Legalábbis a visszaemlékezésekből, korabeli élményeken alapuló szépirodalmi művekből ez tűnik ki. Ilyen forrás bőségesen áll az utókor rendelkezésére, nyilván azért, mert a markotányosné feltűnő jelenség volt a férfiak világában. Néhány híradást, írást idézek, melyek vagy általánosságban, vagy valamilyen vonása, cselekménye, sorsa kapcsán mutatják be az említett elfoglaltságú nőszemélyeket és nehéz életüket.

Kossuth Hirlapja 1848 szeptemberének elején arról adott hírt, hogy a fővárosi mozgó nemzetőrcsapat kiállítása a Duna mindkét partján vígan folyik. Azután, feltehetőleg némi túlzással, azt állította, hogy a toborzások eredményeként a fővárosból már eddig is csaknem 5 ezer főt szállítottak a táborba. Végül megemlítette, hogy „a markotányosnék dandára is naponként szaporodik".[7] Természetes ez, hiszen ahol nő a fogyasztók száma, ott emelkedik a forgalom, és ennek nyomán a bevétel is. A szabadságharc napjaiban – főleg ősszel és tavasszal – egyébként is nőtt a markotányosnék száma.

A pákozdi csata után a Jelačićot követő magyar hadsereg elővédje 1848. október 9-én elérte Parndorfot. A határátlépés dilemmája miatt a Lajta mentén táborozott le. Egy névtelen köztüzér így emlékezett vissza a tábori életre, benne a markotányosnékra: „Hajnalhasadtától egész nap a tábor élénk mozgásban van. A különféle hadcsapatok közt széles, utcaszerű térségek léteznek, azon járnak folytonosan összevissza egyes katonák gyalog és lóháton; parndorfi asszonyok árulják az *Alta* és *Najaveint* [ó- és újbort], *markotányosnék* cipelik terhes nyalábjaikat, szekerek húzódnak keresztül élelemmel, fával és alomszalmával, egy-egy szolgálatot tevő gyalog- s lovassági csapat és tüzérség szorítja félre a járókelőket. Jobbra-balra a csapatok tanyáznak, fegyverük gúlába rakva, ezek előtt egyes őrök lassú lépésben sétálgatnak, a többi legénység különféle foglalkozásban van: főznek, tisztogatnak, a tűz körül beszélgetnek, kártyáznak, veszekednek, isznak, danolnak, helyenként sorakozva, a tiszt vizsgálatot

[4] MGKL 1905–1908, 13, 319.
[5] PÁSZTI 2015, 409.
[6] BARCZY – SOMOGYI 1987, 214.
[7] Kossuth Hirlapja 1848. szeptember 7. 270.

tart."[8] A szemléletes leírás megmutatja, hogy milyen körülmények között vitték, szállították a markotányosnék súlyos terhüket. Továbbá azt, hogy kik lehettek a potenciális vásárlóik.

Jókai Mórnak egyrészt visszaemlékezéseiben esik szó a markotányosnéról, hasznosságáról, bátorságáról és – a nem is oly ritka – szerencsétlen sorsáról. „A markotányosnék eredeti kiegészítő részei egy hadseregnek, kiknek pálinkáshordója gyakran egyenlő szolgálatokat tesz a csatában a muníciós szekerekkel. Bár nem vesznek részt a csatában, nekik is ott kell lenniök, ahol legnagyobb a veszély, mert hisz az ágyútűz meleg, a katona szomjazik benne, s ha ilyenkor egy ital frissítőhöz juthat, új erőre kap tőle. A schwechati csata idején egy markotányosné ott forgolódva a huszárok körül, ahol legsűrűbben hullottak a golyók, figyelmeztették a jó hadfiak, hogy menjen az útból, mert még valami éri. S íme, alig mondta, hogy 'nem megy', jött egy hatfontos golyó, s éppen a háta mögött esik le a földre. A föld akkor éppen rendkívül sáros volt. A puha földrétegből nem ugrott fel oly erővel a golyó, mintha kemény földre esett volna, de annyi demonstrációt mégis tett, hogy a markotányosné háti kosarát meglökve, azt kosarastól vagy három lépésnyire eltaszította.

Ejnye! – kiált fel az, szidva a tovaguruló gömböt –, inkább magamat ütött volna agyon, minthogy valamennyi pálinkásüvegemet összetörte. Kívánsága nemsokára betölt. Ugyanazon huszárok, akik akkor figyelmeztették, mikor egy óra múlva visszavonultak, az árokban látták fetrengeni a markotányosnét. Egy golyó mindkét lábát elszakította. Könyörgött nekik, hogy öljék meg s harminc pengő van a keblében, azt vigyék el, nehogy üldözőinek maradjon."[9]

Az 1848. október 30-i schwechati csatában sürgölődő, majd szerencsétlenül járó markotányosné tipikus alak volt. Háti kosarában pálinkás üvegeket, nyakába akasztva az oldalán pálinkás hordócskát vitt, melynek tartalma gyorsan hatott, növelve a vitézek bátorságát. A kis mennyiségben is drága italért járó pénzt kebelében tartotta. Nem ijedt meg a saját árnyékától és ez lett a veszte, a *csata piacán* ágyúgolyó találta. A szíve halálos sebesülésében is sajátjaihoz húzott. Nemcsak a szenvedését megszüntető golyót kérte a huszároktól, hanem vagyonkáját, pénzét is nekik ajánlotta. Ne legyen az ellenségé.

Lebstück Mária (1830–1892) a szabadságharc hadnagya (más adat szerint főhadnagya), halála előtt papírra vetett naplójában az 1849. február 26-án megkezdődött kápolnai csatáról is írt. „Mi tartalékban álltunk és mellettünk huszáraink. Az osztrákok a hegység zegzúgos utjain ereszkedtek alá. Kérdeztem egy huszártól, hogy nem fél-e a vasemberektől, a kürasserektől [vértesek], akik ott a hegyek felől jönnek? Azt felelte: 'Ha megiszom két garas ára pálinkát, én is vassá válok!' A markotányosné töltött neki egy pohár pálinkát. Éppen arra jött egy ágyúgolyó és két darabra szakította a markotányosnét. A felső testét messze elhordta a golyó. A huszár azonban nem a markotányosnét sajnálta, hanem a pálinkát. Azt mondta: 'Jaj, de kár, oda a pálinka! Átkozott svábja, ezért megfizetsz!'"[10] Mások is megemlékeztek a kápolnai csatában elesett markotányosnékról. A csata másnapján a császáriak ágyúzása nyomán a magyarok a falunál megfutottak. *Balogh Gábor* főhadnagy írta visszaemlékezésében, hogy látott többeket elesni, köztük „még markotányos asszonyokat is".[11]

A katonaéletnek, a katonai szokásoknak részét képezte a csata előtti pálinkaivás vagy más alkohol fogyasztása. A pálinkát kapták, vették vagy szerezték a harcba indulók. Sokszor a hadvezetéstől, a parancsnokok rendelkezése nyomán osztották. Mivel a katonák a hadjáratok során mindig kerestek, kutattak, elsősorban ételt-italt igyekeztek szerezni. Így a szabadságharcban is. A markotányosnőtől pénzért vették a pálinkát, ám ha másképp is hozzájutottak, akkor nem haboztak.

A tápióbicskei csata 1849. április 4-én zajlott. A küzdelem első szakaszában a magyarok megfutamodtak. Horváth Géza őrmester a társával, a zentai Kovács Lajossal a Tápió hídján át menekült visszafele. Alig értek át, abban a pillanatban hasította ketté az egyik császári ágyúgolyó a közelükben álló topolyafát. Lekapta egy futó markotányosné fejét is. Gazdátlanul maradt készletét a szaladó honvédek azonnal elfogyasztották.[12]

A tavaszi hadjárat idején Veresegyházról a váci győzelemre vonuló III. hadtest néhány súlyos sebesültet hagyott hátra a községben, akik valószínűleg Isaszegnél, 1849. április 6-án kapták a sebüket. Közülük két közvitéz és egy markotányosnő meg is halt.[13]

A markotányosnékat nem csak az ellenség fegyvere pusztította. A szabadságharc idején mindegyik harcoló félnél veszteségeket okozott a kolerajárvány, mely főleg 1849 nyarán dühöngött. A magyarok körében a honvédséget és a polgári lakosságot egyarán sújtotta. Ennek nyomán 1849. június 11-én temették el az ürményi

[8] LUKÁCSY 1976, 102–103.
[9] JÓKAI 1996, 84–87.
[10] SZECSKÓ 2000, 191.
[11] BALOGH 1999, 315.
[12] HORVÁTH G. 1903, 1.
[13] HORVÁTH L. 1976, 1.

köztemetőben Unicsovics Julianna, 26. zászlóaljbeli markotányosnőt. Egyértelműen kolerában hunyt el. A végtisztességet Pap Melkizedek Mihály, a Fejér vármegyéhez is kötődő 1. ezred, a Császár-huszárok tábori lelkésze adta meg számára.[14]

2.

Smrekovszky György honvéd köztüzér csaknem három évtized elteltével a szabadságharc markotányosnéjának megjelenéséről, viseletéről írt, a fentebbiektől némileg eltérően. Először is cáfolta azt a téves elképzelést, mely szerint a markotányosné fiatal, rövidszoknyás, pörge csárdáskalapú, csábítóan öltözött személy, kinek kulacsa nemzetiszín szalagon függ alá. A valódi markotányosné javakorabeli, közönséges vagy ennél kellemetlenebb külsejű asszony, akinek a hátára egy nagy terhes nyaláb van felkötve. Mindkét karján kosarat visz, tele élelemmel, mindkét markában itallal telt korsó van. Elöl a kötényében könnyebb élelmiszereket visz.[15] Más adatok szerint azonban a markotányosnék között fiatalabbak, szemrevalóbbak is voltak. A következő híradás ugyancsak ezt erősíti.

A szabadságharc idején önkéntesekből szervezték meg a magyar ügyért küzdő külföldi légiókat, a lengyelt, a németet, az olaszt és a bécsit. Ausztriából menekült és magyarországi önkéntesekből állt fel a *tiroli vadász zászlóalj*. Ez az alakulat mindvégig a feldunai, a későbbi VII. hadtestben szolgált.[16] Markotányosnők ennél az egységnél is tevékenykedtek. Kossuth Hirlapja 1848. november 7-i tudósításából is ez derül ki. Két nappal korábban, vasárnap délelőtt Pesten, a Nemzeti Múzeum előtti téren szenteltette fel harci zászlaját a „tyrol vadászcsapat". Az ünnepség nézői nem tudták, hogy kikben gyönyörködjenek. A magas testalkatú tiroli vadászokban vagy szép markotányosnőikben. Az utóbbiak, „mint megannyi daliás amazonok puskával fegyverkezve jelentek meg" a tiroli legények mögött.[17]

Somogyi Győző felsőművész és grafikus 1986-ban megrajzolta a szabadságharc honvéd zászlóaljának markotányosnőjét. Viseletében meghatározó a barna színű honvéd legénységi *atila*, melyhez nem egészen egyenes úton jutott. (Komárom várában a 39. Dom Miguel-ezred tizedese osztogatta.) A nő hátán batyu, mindkét vállán táska, kezében fonott üveg.[18]

Jókai Mór *A mi lengyelünk* című kötetének egyik fejezete, *A markotányosné* így festette le a magyar szabadságharc egyik, talán képzeletbeli, de a típust jól megtestesítő markotányosnő alakját. „Az egész tábor ismerte Katkát, akinek a nevét még előnévvel is megtoldták: *Katona Katka.* Az egész szabadságharcot végig járta a laptikájával, ami elé egy kis mokány ló volt fogva; a kordéban pálinkáshordó, szalonna, kenyér. Fiatal leánycseléd volt; de csak a nemére nézve nő, minden egyéb tulajdonságában férfi: szónemválogató, italbíró, lucskos nyelvű, pofont ígérő, de elébb megadó, versenyt káromkodó, se Istent, se ördögöt nem félő, urat nem tisztelő, nyomorultakat ápoló, estig italt osztogató, csata után táncra kerekedő, mindenki babája. Beszélt ez minden nemzet nyelvén, ahány csak az országot lakja; csak éppen németül nem; azt lenézte; azért, hogy német káromkodás sincsen." Buzdította az 1849. július 20-i turai ütközet magyarjait, kiabálta nekik: *Magyar, ne hagyd magad! Üsd, üsd, vágd nem apád! Azt a szent Pilátusát az apjának!*[19] A két első, bíztató mondata akár csatakiáltásnak is tekinthető.

A markotányosnék az étel-ital árusítása mellett tehát lelkesítették, buzdították a harcoló katonákat, kiknek szexuális szolgáltatást is nyújtottak. Mivel tisztában voltak kiszolgáltatott helyzetükkel, gyakran a bevált szokáshoz folyamodtak: valamelyik altiszt árnyékába húzódtak, a kéjsóvár katonák között ennek védelme alá helyezték magukat. Összeálltak vele. Házasság is létrejöhetett az ilyen kapcsolatból, vagy eleve a házaspár vállalta a markotányosi feladatok ellátását.

Borovszky János (1815–1913?) Székesfehérváron született 1815. január 16-án. Már a forradalom előtt katona volt a Ferdinánd-huszárezredben. A szabadságharcot, mint honvédhuszár őrmester küzdötte végig. De a feleségét is háborúba vitte a hazafias lelkesedés, és mint markotányosnő járt a honvédsereggel. Borovszky több csatában is részt vett, így ott volt Pákozdnál és Mórnál. Az utóbbiban a karján megsebesült, Komáromban gyógyult. Onnét feleségével visszatértek Esztergomba. Vagyonos ember, molnár lett. A későbbiekben az Esztergommal egyesített Szentgyörgymezőn évekig bírói, illetve törvénybírói tisztségeket viselt.[20]

---

14 ZAKAR 1998, 67.
15 SMREKOVSZKY 1875, 84.
16 HERMANN 2001, 60–61.
17 Kossuth Hirlapja 1848. november 7. 492.
18 BARCZY – SOMOGYI 1986, 103, 111.
19 JÓKAI 1969, 8–9.
20 Esztergom 1913. március 16. 5.

Ellenkező példáról, nyomorúságos öregségről számolt be a 19. század végén a *Hazánk* című újság tudósítója. Felsőjózsán, Hajdú vármegye egyik kis községében töpörödött anyókaként élt a 75 éves Nemes Gáborné. A férje a szabadságharc alatt beállt Bocskai-huszárnak (17. huszárezred), ő pedig, mint markotányosnő követte mindenhova az urát. A szokásos markotányosnői feladatok mellett a sebesülteket is ápolta. A férj ott maradt a harcmezőn, az asszony azonban Világosig együtt ment a Bocskai-huszárokkal. Aztán visszatért falujába, ahol az évszázad utolsó előtti esztendejében a „jó emberek könyörületéből" élt.[21]

Vélhetően jobb anyagi helyzetben lehetett Klementz Józsefné Antal Anna, aki szintén markotányosnő volt a szabadságharcban. Személye onnét ismert, hogy 1906 nyarán csoportkép készült Veszprémben a még élő 1848–1849-es hősökről. A 17 öreg előtt, középen ül sötét ruhában, fejkendősen az idős asszony. Múltja elismerését jelzi, hogy bekerült a hajdani honvédek, huszárok, tüzérek közé. A felvétel egyébként a Vásárbazárban készült, a honvédek sátra előtt. A fotóról képeslapot is adtak ki.[22]

Jókainak a markotányosnőről adott, mondhatni teljeskörű jellemzése némelyik vonását erősíti *Osváth Pál* (1831–1908) visszaemlékezése. A jogi ismeretekkel rendelkező Osváth élete során a Sárréti járás csendbiztosa és Biharkeresztes polgármestere is volt, de előtte részt vett a szabadságharcban. Előbb a 10. honvéd zászlóalj gyalogos tizedese, majd őrmestere, azután huszár hadnagy lett. (Buda ostrománál megsebesült, és éppen Székesfehérváron sikerült átkérnie magát a huszársághoz.) Oláhlugoson (Krassó vm.) érte a világosi fegyverletétel híre. A hozzá csatlakozott huszárokkal együtt indult el Nagyvárad felé, majd hazatért. Útközben az ellenség bekerítése elől katonáival együtt bravúrosan, a Maroson át menekült. A 21 huszárból azonban egyikük, a tizedes a folyóba veszett. A felesége, aki a huszároknál markotányosnéként szolgált, aki „férfimódon lovagolt és mentében járt, ezentúl férje helyett ő lett a 21-ik huszár. Úgy látszott, nem nagyon búsult a menyecske a férje után, mert egy huszárral nagyon megbarátkozott."[23]

3.

A markotányosnék a katonák számára egyes női munkák elvégzését is vállalták, így a főzést, mosást, varrást, ápolást. *Vasváry Ferenc*, a Károlyi-huszárok őrmestere írta, hogy 1849 augusztusának elején Aradnál, letáborozásukkor két pár fehér ruháját és több zsebkendőjét adta át „egy markotányosnénak mosás végett", hogy reggeltől megszárítva használhassa a szennyessé lett ruhadarabokat. Azonban váratlanul parancsot kaptak, lóra kellett ülniük, indultak Világos felé. Így nem csak az őrmester viseleti tárgyai, hanem egész szakaszának csaknem minden fehér ruhája ottmaradt a markotányosnénál.[24]

A török hódoltság idején a háborúk sebesültjeinek, betegeinek gyógyításában, ápolásában az orvosoknak, borbélyoknak, felcsereknek a markotányosnők segítettek. Ebből a gyakorlatból valamennyi a szabadságharc idejére is maradt. Bábaasszonyok, gyógyításhoz értő idős asszonyok is előfordultak a markotányosnék között. Buda várának 1849-es ostromáig Szaf Amália (1800–1897) markotányosnő volt. A vár bevétele után a Bécsi kapu téri lakásán ápolta a sebesülteket.[25] A markotányosnők nemcsak gyógyítottak, hanem fertőztek is. A *bujasenyvet,* vagyis a nemi betegséget nemcsak a kéjhölgyek, hanem a markotányosnék is terjesztették a katonák soraiban.

A komáromi születésű *Szinnyei József* (1830–1913) bibliográfus, történész, a szabadságharc idején főhadnagyi kinevezést kapott. Az 1880-as években előbb folytatásokban, majd könyv alakban jelent meg a naplójegyzetekre támaszkodó Komárom 1848-49-ben című munkája. A kötetben az 1849. szeptember 18-i dátum alatt szerepel Klapka György tábornok hadseregi parancsa. Ebben a következők olvashatók. A komáromi vár főparancsnoksága hivatalos jelentésekből arról győződött meg, hogy vitézeiket a harcmezőtől leghosszabb ideig a kórházak tartják távol. Mégpedig nagyrészt „oly betegség, mely a tisztátalan nőszemélyekkeli társalkodásból ered", vagyis a nemi betegség. (Korabeli elnevezéssel bujasenyv vagy *bujakór*.) Különösen a külső tábori szolgálatban lévő zászlóaljaknál van gond. Ugyanis az engedéllyel ellátott 24 markotányosnőn kívül néhol háromszoros számban is tartózkodnak nőszemélyek, kik orvosi vizsgálat alá nem kerülnek. A viszonyok megváltoztatására parancs született. Ennek értelmében: „1-ször minden egyes zászlóaljaknál csak a szabályszerinti 24 markotányosnő tartózkodása engedtetik meg." Őket a zászlóalji orvosok hetente rendesen és kivétel nélkül vizsgálják meg, amiről a főtiszteknek jelentést adjanak. 2-szor: A legénységet szintúgy vizsgálják az orvosok és a beteget

[21] Hazánk 1899. június 6. 5.

[22] Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém ltsz. 68.12.1. HUDI – TÓTH G. 1999, címlap; PETHŐ 2008, 12.

[23] OSVÁTH 2010, 12–13, 198–199.

[24] VASVÁRY 1886, 31.

[25] Vasárnapi Ujság 1897. november 28. 813.

katonai kórházba küldjék. A fentiekben foglaltak betartásáért a zászlóalj-parancsnokok felelősek, a honvéd drága élete és férfias ereje megőrzése érdekében.[26] Az érintett honvédek fiatal életkorából adódóan nincs mit csodálkozni a nemi betegségek terjedésén. A katonák és a markotányosnők közötti nemi kapcsolat itthon és külföldön egyaránt, hosszú időn át gyakorlat maradt. Mondhatni, létezése szokásban volt.

A komáromi várral összefüggésben itt szólok arról a hirdetésről, mely a kormány hivatalos lapjában jelent meg 1849 nyarán. Eszerint tervbe vették a komáromi várban, hogy a tisztek részére egy markotányost (vagyis nem markotányosnőt) fogadnak fel. Feladata ellátásához kap egy 6 szobás ingyenlakást, két konyhát és egy nagy pincét. Ellenszolgáltatásul köteles a tiszti kart jó ételekkel és italokkal ellátni, továbbá a legutóbbi újságok közül mintegy négyet tartani. A vállalkozni szándékozók a térparancsnokságon jelentkezhetnek. A hirdetmény keltezési ideje 1849. június 15., aláírója Bozó Manó térőrnagy, aki később alezredes lett.[27] A komáromi vár speciális körülményeire figyelemmel a markotányos feladata is sajátos: csak a tiszteket szolgálja ki. Látható, hogy az 1848. évi törvények és a későbbi intézkedések ellenére a szabadságharcban a honvédseregen belül külön-külön réteget alkotott a tiszteké, illetve a legénységé. A tisztek markotányosának helyisége a későbbi tiszti kantin, tiszti étkezde, sőt a tiszti kaszinó előképének tekinthető.

4.

A honleányi lelkesedés, a kereskedői véna, a későbbi tevékenység a markotányosnék nagyobb részénél nem hozhatott elegendő hasznot a tartalékképzéshez. Az idők múlásával – amint láttuk – komoly megélhetési nehézségekkel is küzdhettek. Anekdotaszerű történetek maradtak fenn arról, hogy némelyikük miként próbált – kivételes esetben sikerrel – segíteni magán.

A Nógrád vármegyei Uhorszka községben élő *pórnő,* vagyis parasztasszony, név szerint Varga-Csizmasovics Mária, mint markotányosné az 1848–1849-es hadjárat idején férje után elment a táborba. Aztán a sokféle veszedelem mellett az egész hadjáratot szerencsésen bevégezte. Falujába visszatérve, Világos után nagyon üldözték. 1873-ban azonban I. Ferenc József 410 forinttal megjutalmazta, mint hazáját szerető volt honvédet. 1874-ben pedig 30 forint segélyt küldött neki.[28]

Egy Tolna vármegyei, bátai asszony a szabadságharcban egészen Világosig mint markotányosné szolgálta a honvédeket. Idős korában a bátai jegyzőtől kérte, hogy elhunyt férje, a volt 48-as közvitéz után részére honvéd nyugdíjat eszközöljön ki. A jegyző tájékoztatta, hogy a volt honvédnek 1848–1849-ben még nem volt neje, így nyugdíjban sem részesülhet. Az idős asszony felutazott Budapestre, Széll Kálmán miniszterelnöknél valamikor 1899 és 1903 között audienciát kért és kapott. Ott is elismételte a jegyzőnek mondottakat. Hazatérve újra felkereste a jegyzőt, akinek véleménye nem akart változni. A volt markotányosné kijelentette, hogy Budapesten a Kálmán azt mondta, adja be a folyamodványt, a honvéd nyugdíjat megkapja. Csak a jegyző kifejezett kérésére árulta el, hogy Széll Kálmánnál járt.[29]

5.

A Habsburg Birodalom területén a markotányosnők alapvetően hasonlítottak egymásra. Az 1848-ban fellázadt szlovák felkelőkről készült rajzot közölt a *Vasárnapi Ujság*, csaknem fél évszázad múltával, *Hurbán-csapatbeli legénység a táborban; tót markotányosné* címen. A markotányosné fehér vászonruhában, sötét köténnyel, fején fehér kendővel, mezítláb látható. Hátán fehér textíliából kötött batyu. Bal kezében cserépkorsó (talán pálinkával), jobb kezét pénzt váróan nyújtja a vele szemben álló szabadcsapatbeli, puskás, tollas kalapú legény felé.[30]

[26] SZINNYEI 1887, 368.
[27] Közlöny 1849. június 23. 520.
[28] SHVOY 2006, 262.
[29] Tolnavármegye 1903. április 12. 5.
[30] Vasárnapi Ujság 1891. szeptember 13. 596.

A 19. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

1.

A markotányosi rendszer a cs. kir. hadseregben úgy 1848 előtt, mint Világos, azaz 1849 után létezett. A körülmények is hasonlóak voltak. A markotányosnők, illetve a markotányosokat segítő nők nehéz sorsát, többféle tevékenységét, kiszolgáltatottságát, a rájuk váró veszedelmeket szemléletesen mutatta be egy irodalmi értékekkel is rendelkező visszaemlékezés.

Jászai Mari (1850–1926), a kiváló magyar színésznő Krippel Mária néven született. Nyomorúságos gyerekkora volt, már öt évesen szolgált, mint *cselédke*. Győri, pesti, bécsi szolgálói tevékenységét követően 1866-ban, az osztrák-porosz háború idején egy markotányos segítője lett. Így jutott el a csehországi Königgr□tzbe, a városba, a katonai táborba és a csata helyszínére. Emléktöredékei szerint ezer és ezer katona között élt. A kórházba vagy bordélyházba kerüléstől, tehát a valószínű haláltól egy jóvágású magyar őrmester, Solymosi Károly mentette meg. Rögtön rátette a kezét a 16 éves lányra, a magáénak tekintette. A lány is önmagát az övének. Félt tőle, de nem mert ellenkezni. Ám egyszer, ugyanez az őrmester, jó messze a tábortól, földre dobta a lányt és szüzességét könyörtelenül elvette. Más alkalommal e téren szerencséje volt. Amikor éjszakai nyugodalomra egy istállóban húzódott meg, a prédára éhes katonáktól egy hadnagy mentette meg, aki határozott, tiltó parancsot adott a katonáknak és megfenyegette őket.

Jászai Mari hiányos emlékiratai között szerepel az osztrákok súlyos vereségét hozó csata sebesültjeinek ápolásáról és a menekülésről szóló leírás is. A sebesült katonák egy léckerítéses, falusi udvarban feküdtek a földön, és nyögtek csendesen. Vizet kértek, amit Jászai Mari fürgén vitt nekik, itatta őket. Míg a sebesültek között futkosott, hol jobbra, hol balra egy-egy lövedék vágódott le mellette. Rövidesen megértette, hogy a fütyülést, sivítást követi az ellenség lövedékének kerítésbe, fába, földbe csapódása. Félelmet nem érzett, tovább szaladgált a vízzel. Egyszer csak a többinél hangosabb jajgatást és nyögést hallott. Egy tiszt feküdt szolgája (legénye) karján, sírt, vizet kért. Miközben Jászai itatta, látta, hogy mindkét katona vérzik. Széthasogatta gyorsan az egyik szoknyáját, bekötözte őket. Aztán közvetlen mellettük csapódott be egy lövés. Szemük, szájuk tele lett porral. Valaki fölrántotta a lányt, aztán futottak. Sok száz, vagy ezer meg ezer ember. A katonák eldobálták fegyverüket. Jászai utólag arra is gondolt, hogy micsoda gonoszság volt otthagyni a földön a sok, vízért könyörgő sebesültet.

Még másik emlékképe: Sötét éjjel egyedül hagyja el a tábort. Egy faluba lopódzva saját pénzén két kacsát és egy kosárnyi tojást vesz. A táborban megfőzi az éhes tiszteknek, akik nem győzik dicsérni bátorságát, önfeláldozását. Utolsó hadi emléke, hogy egy nagy bajuszú, szőke kapitány magasztalja: mennyi jót tett velük. Érdemkeresztet vagy pénzt érdemelne. Ő az előbbit választja, mégis utóbb, Bécsben egy szép levelet és vele együtt 300 forint pénzjutalmat kap. A markotányos és az őrmester többé nem kerül a szeme elé.

Jászai Mari színészi pályáját még ugyanabban az évben, 1866-ban Székesfehérváron kezdte. Statisztaként szerepelt *A peleskei nótáriusban*. A sebesült katonákkal való együttérzését az I. világháború alatt sem tagadta meg, pedig akkorra már a nemzet első számú színésznője lett. Minden szabad idejét a sebesültek között töltötte, minden jövedelmét rájuk költötte. A szokásos dohányon, élelmiszeren, fehérneműn kívül könyveket vásárolt nekik, és vigasztalásul szavalt.[31]

2.

A 19. század közepétől kezdődően Európában a markotányos, illetve a markotányosnő helyzete, a róla alkotott vélemény fokozatosan változott. A vizsgált korszak kezdetén a katonáknak a hadvezetőség által adott ellátását egészítették ki. Ez a tevékenységük oly mértékig terjedhetett, hogy akár meghatározók lehettek az étel, ital és egyéb tárgyak biztosításában. A hadvezetőségek jól látták, hogy az ellátást a hadsereg által végzettnél jobban meg tudja oldani, ki tudja egészíteni az üzletember markotányos, vagy akár a hasonló érzékű asszony, a markotányosnő. Eltúlozva azt is lehet mondani, hogy a hatalmas katonai szervezet nem ritkán csak papíron szolgáltatott ételt-italt. A markotányos(nő) pedig ténylegesen enni- és innivaló adott. A forradalmak és szabadságharcok után kialakuló új hadseregek ezért is tartották meg még egy ideig a markotányos intézményét.

[31] LEHEL 1927, 21–26.

3.

Jócskán a 19. század közepe után a markotányosok körül gondok, nehézségek is mutatkoztak, sőt egyre gyakoribbak lettek. Az Osztrák-Magyar Monarchiában a markotányosok egy része feltűnően üzérkedett a legénységgel, és más, szembeötlő visszaéléseket követett el. A franciáknál a 19. század utolsó harmadában a katonáknak, mondhatni, fölkopott az álla egyrészt a hadvezetés, másik oldalról a markotányos biztosította ellátás között. Így a franciák az előző századfordulón megszüntették a markotányosságot. A visszásságokat észlelő német hadvezetés más utat választott. Nem tiltotta be a markotányos intézményt, hanem szigorú ellenőrzés alá vonta. A kibocsátott szabályzatok a német markotányos tudomására hozták a vele szembeni elvárásokat. Ő pedig, mint jó üzletember, teljesítette azokat. A 19-20. század fordulóján pedig mind béke, mind háború idejére fegyelmi törvényeket állapítottak meg számára. A markotányosi feladatot a németeknél csak férfi láthatta el. Mellette az üzleti segéd lehetett asszony, de csak a markotányos felesége.[32]

Megint más eljárást követtek Észak-Amerikában az 1861 és 1865 közötti polgárháború idején. Markotányos, azaz *sutler* mind az északiak, azaz unionisták, mind a déliek, vagyis konföderációsok oldalán tevékenykedett. Az alábbi sorok elsősorban az unionista markotányosokról szólnak. A sutler civil személy volt, aki felhatalmazást nyert arra, hogy erődben vagy táborban, illetve ezek közelében boltot üzemeltessen. Eladott minden olyan árut, amit az állam, (tréfásan *Uncle Sam*) a kormány, a hadsereg nem biztosított. Olyan árut is adott el, melyeket a hadsereg ugyan biztosított volna, de nem érkezett meg, esetleg tönkre ment, elromlott. Polgári kereskedő volt, táborkövető, az áru szállításához, árusításához a hadsereg lovaskocsit biztosított neki. Nélkülözhetetlen, ám legtöbbek véleménye szerint mégis szükséges rossz volt, mert magas áron árult. Külön kinevezéssel működött, amit általában az ezredparancsnok állított ki. Rendszerint ezredenként egy markotányos tevékenykedett. Leggyakoribb árui a következők voltak: szappan, borotva, fésű, tű, cérna, bádogtányér, pohár, tojás, vaj, húskonzerv, krumpli, gyümölcs, gyömbérsör, dohány, írópapír, toll, tinta, újság, könyv. Fémből készített azonosító korongot, *kutyabilétát* is árult, amit a katonák hordtak. Alkoholt tilos volt árulnia, mégis tartott a boltjában. Nem volt népszerű, hiszen az is előfordult, hogy 300 %-os haszonnal dolgozott. A katonák nem egyszer loptak tőle, vagy csapatban lerohanták, boltját feldúlták és kirabolták. Az is igaz, hogy a polgárháború idején, majd azt követően a 19. század végéig az amerikai hadsereg értékesítési pótlékot ítélt a civil kereskedőknek.[33]

4.

Nálunk a 19. század utolsó harmadától, döntően az I. világháborúig a népszínművek, operettek, énekes bohózatok, esetleg egyes vígoperák közkedvelt, romantikusan ábrázolt alakja a markotányosné lett és maradt. A valóságot jócskán szépítve megformált rövidszoknyás, csinos, kackiás menyecske, aki magabiztosan mozog a táborozó katonák között, mindennapjaikban. A valóság – mint láttuk - merőben más volt, a markotányosnék nem lehettek a katonaélet romantikus szereplői. A kivételektől eltekintve nem tartoztak sem a fiatalok, sem az igazán szépek közé. Ám nők, asszonyok voltak! A bevonult katona, a legény vagy férfi pedig nem volt válogatós fajta. Egyébként a szerelmi szolgáltatás mellett az ételt vagy italt is szívesebben fogadta a szebbik nem képviselőjétől.

A kantin és a kantinos

1.

Az 1867-es osztrák-magyar politikai kiegyezést megelőzően elvétve, de utána mind sűrűbben a markotányos mellett vagy helyett *kantinost* kezdtek említeni. Gyakran a két kifejezést azonos értelemben használták, pedig a tartalom némileg különbözhetett. Idővel a markotányos megjelölés egyre régiesebbnek tűnt, a kantinos pedig újként, korszerűként hatott. Az átmeneti korszakot az is jellemzi, hogy az ekkor megalkotott jogszabályok hol a *kantint*, kantinost, hol a markotányost vagy mindkettőt említették.

[32] gé. 1908, 9–10. részbeni felhasználásával.
[33] BARHORST 2022, o. n.

2.

A kiegyezés környékén jelent meg *Czuczor Gergely és Fogarasi János* szótára, mely még nem tartalmazta a *kantin* vagy a *kantinos* szó magyarázatát. A 20. század közepének olasz és magyar nyelvésze, *Fogarasi Miklós* (1916–1992) kiérlelt véleményt megfogalmazó tanulmányt közölt a kifejezésről. Szerinte a *kantin* európai vándorszó. Az európai nyelvek kétharmadában megvan. A kifejezés európai elterjedése a 19. század első felében indult meg. Nálunk a németből és az olaszból átvett szó a század második felének elején kezdett terjedni. Egyrészt a művelt körök, a katonatisztek, másrészt a közlegények útján került be a magyarba. Néhány korai változatból hamar kialakult a társadalmilag elfogadott forma: kantin. A 20. század ötvenes éveiben sem jelentett mást, mint a laktanyák és a katonai táborok kocsmáját, lacikonyháját, italmérését, melyben más használati cikkeket is árusítottak.[34] A szó 19. századi megszilárdulását segítette, hogy a korai előfordulásoknál a kifejezést gyakran meg is magyarázták, értelmezését adtak hozzá.

A Pallas Nagy Lexikona szerint a *kantin* a katonaság által megszállt kaszárnyákban, erődökben létező *korcsmaüzlet,* melyben mindazon áruk megvásárolhatók, amelyekre a katonáknak leginkább szüksége van. A kantint tartó személy a *kantinos.* A laktanyaparancsnok engedélye nélkül a kantinos üzlet másra nem ruházható át. A kantinos által megfizetett bért döntően a kaszárnya tisztogatásához szükséges eszközök és más közhasznú tárgyak megvásárlására fordítják. A kantinos katonai és orvosi felügyelet alatt áll. A részére megállapított árjegyzéktől nem térhet el. Háborúban a csapatoknál a kantint a *markotányos üzlet* pótolja.[35]

A magyar nyelv történeti és etimológiai szótára az 1970-es évekből mind a markotány, mind a kantin szócikkeket tartalmazta. A kantin a szótár szerint olyan helyiség a laktanyában, ahol ételt, italt és kisebb szükségleti cikkeket lehet vásárolni, illetve elfogyasztani. A szó szinte egész Európában elterjedt, Magyarországon a közös hadsereg katonai nyelve révén került a németből (Kantine) a magyarba. A szótár utal néhány korai említésre is. Az 1858. évi mellett 1875-ös és 1882-es évszámot jelöl, továbbá a *kantén* főnévre 1875-belit.[36] Bár a fenti magyarázatokban kisebb eltérések és ismétlések találhatók, közlésük mégis indokolt volt.

3.

Az alábbiakban részletesen szólok néhány korai említésről. Az egyik legkorábbi az 1858-as *Vasárnapi Ujság* azon számában olvasható, mely egy vén huszár emlékezéseit közölte. *A megjutalmazás* című történet az 1840-es évek valamelyikének végén játszódott. Bécsben, a józsefvárosi lovas laktanyában, az őrszobán a parancsnok, Völgyesi káplár három *regrutát,* vagyis újonc katonát hívott magához, hogy együtt vacsorázzanak. Előzőleg ugyanis „a *kantinból (laktanyai kocsma)* danczingert és füstölt kolbászt" hozatott.[37] Tehát az újság olvasói, a társadalom művelt tagjai részére is még meg kellett magyarázni, hogy a kantin mit jelent.

Virághalmi Ferenc (1824–1875) író, műfordító, századosként vett részt a szabadságharcban. Világos után büntetésből besorozták a cs. kir. hadseregbe és cserepár[38] közkatonaként Itáliába vitték. Visszaemlékezéseit az *Egy cserepár naplója* tartalmazza, melyet a *Regélő, Regényfolyóirat* közölt 1868-ban. Ebből úgy tűnik, hogy ő és társai már 1849-ben megismerhették a kantin fogalmát. Az önéletleírás szerint Virághalmi 32 besorozott honvédtiszt társával együtt fogolyként, 120 cserepár kísérete mellett 1849. december 24-én érkezett meg Piacenzába. A volt katonatiszteket a nyirkos falú, ablaktalan szállítóházban, az egykori zárdában helyezték el. A lengyel porkoláb csak pénzért akart a foglyoknak tüzelőt adni. Virághalmi kénytelen volt a foglár kísérete mellett lemenni a kantinba, hogy gyűrűjét pénzre váltsa. „E helyiség közvetlenül a bejárat mellett volt s két szobából állott: egyike a tulajdonképeni csapszék, másik a kantinos lakószobája volt. Az utóbbit az elsőtől vas-rács ajtó választotta el… A kantinban mintegy négy-öt morva és cseh szekerész iddogálta durva káromkodások között vudkiját [vodkáját]. A kandalló tátogó sötétében néhány parázs pislogott." Virághalmi itt megadta a *kantinos* magyarázatát: „Kantinosnak nevezik Olaszhonban a laktanyák és szállítóházak csaplárosait." A kantinos alacsony szalmaszéken a kandalló előtt guggolt. Ősz, göndör hajú, simára borotvált arcú, fürkésző szemű, zsugori személy volt. Virághalmit a gyűrű pénzre váltásánál csak azért nem csapta be szemérmetlenül, mert felesége figyelmeztette

[34] FOGARASI 1957, 197–199.

[35] PNL 1893–1897, X. 114.

[36] BENKŐ 1970, 2. 350–351.

[37] FENYVESI 1858, 162.

[38] A cserepár eredetileg a határőrvidéken szolgáló, gyalogos császári-királyi katonát jelentett. 1849-től így hívták a magyar szabadságharc volt honvédtisztjeit is, kiket büntetésből, közlegénynek soroztak be a cs. kir. hadseregbe.

karácsony estéjére és a túlvilági büntetésre. Virághalmi végül a kantinos körüli nőknek köszönhetően elfogadható pénzösszeget, főtt ételt kapott és tüzelőt is tudott venni.[39]

Figyelemre méltóak azok a hirdetmények is, melyekkel az 1860-as évek második felében egy-egy kantint hirdettek meg úgy, hogy körülírással segítették a szó megértését. Vagy a szövegkörnyezetből tűnt ki az értelem. Debrecen szabad királyi város 1866 augusztusában a tulajdonában levő „Gilányi nevű katonai laktanyában lévő kantin" haszonbérbe adását hirdette meg. Ajánlatot nyilvános árverésen, illetve írásban lehetett tenni. Eperjes szabad királyi város különböző ingatlanokra, köztük „az ugynevezett kantin-korcsma" helyiségre, 1867. április 1-től 1869. március 31-ig terjedő időre adott ki haszonbéri hirdetményt. A város az árverésre írásbeli ajánlatokat várt. Losonc város a tulajdonába tartozó, „a katona laktanyai kantinban saját bor-, sör- és pálinka-mérési jogot" a hozzá tartozó épülettel együtt 1868-ban kívánta bérbe adni. Mégpedig a kisebb királyi haszonvételi jog alapján 1869. április 24-től (Szent György naptól) kezdődően 3 évre.[40] A *Honvéd* című újság is megemlítette 1869 elején a kantint. Egy verekedéshez kapcsolódóan írta, hogy Bécsben a József kaszárnyában minden fizetési napot a *Kantinban* ünnep követ.[41] Az *Eger* című hetilapban 1883 szeptemberében még mindig szükségesnek tartotta Eger városa a kantin kifejezés magyarázatát. A település által pótkaszárnyává alakított „Gólya című épületnél levő italmérési helyiség (Cantin) folyó év szeptember 29-én délután 3 órakor a polgármesteri hivatalban tartandó nyilvános árverésen bérbe fog adatni."[42] (A bérlet és haszonbérlet részben eltérő fogalmak, de itt is, később is azonos értelemben használták azokat.)

4.

Az említett hirdetményekhez fűzhető, hogy a kisebb királyi haszonvételi (*regale/regálé*) jog a késő középkorban még az uralkodót illette meg. Azután a földesurakra szállt, részben királyi adomány, részben korábbi szokásjog, részben törvényi rendelkezés révén. Földesúr (későbbi megjelöléssel földbirtokos), pedig nemcsak természetes személy, hanem közigazgatási egység, így város is lehetett. A regale jogok közé tartozott a kocsmatartás, az italmérés joga.[43] (Az 1638. évi XXXV. törvénycikk például elismerte a bort termelő szabad királyi városoknak ezt a jogát.) A fentebb megnevezett városok a tulajdonukat képező kaszárnyák kantinját, italmérését a regale jog alapján hirdették meg.

Az Osztrák-Magyar Monarchia szabályozása

1.

A Monarchia is, ahogy általában a polgári államok, az életviszonyok változására figyelemmel, az élő problémák feloldására, valamint a jövő befolyásolása érdekében jogi normák egymást követő megalkotásával válaszolt. Ezek a jogalkotás különböző szintjén születtek, a jogforrási hierarchiában eltérő helyet foglaltak el. Ám az alapvető, illetve legfontosabb rendelkezéseket a törvények tartalmazták. A kor új jogforrásai lettek a megkötött nemzetközi szerződések. Ezek tartalmát utóbb törvénybe foglalták, így nálunk a magyar jog részévé váltak. Az alábbiakban néhány, a markotányost, illetve a kantinost érintő jogi norma tartalmára is kitérek. A legfontosabb nemzetközi szerződésekről később fogok említést tenni.

A regale jog fennállásának utolsó időszakában született meg a közös hadsereg és a honvédség beszállásolásáról szóló 1879. évi XXXVI. törvénycikk. A tc.-ből itt csak a markotányosokról szóló rendelkezésekre térek ki. Ami legelőször szembeötlő, hogy magas szintű jogi normában, törvénycikkben szabályozták a laktanyabeli markotányosok alkalmazását. Másrészt érdekes, hogy a tc. szövege még markotányost említ, ám az indokolás ezt megmagyarázva lényegében kantinost mond. Harmadrészt az a feltűnő, hogy a markotányos üzlet létrehozását kötelezővé tették. Minderre a polgári korban, az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés után jó egy évtized elteltével értek meg a viszonyok. A jogalkotó országgyűlés azonban nem mehetett el szó nélkül amellett, hogy a laktanyának helyt adó településén valamely szervezetnek vagy személynek regale joga, azaz italmérési joga áll fenn. Bizonyos egyensúly felállítására törekedett. A törvényhez fűzött indokolás szerint „a *markotányosokra (cantin-bérlőkre)* nézve" az italmérési jogot figyelembe vették. Nézzük mit mondott a nem könnyen értelmezhető tc. szövege!

[39] VIRÁGHALMI 1868, 1–6.

[40] Sürgöny 1866. augusztus 8. Melléklet. Sürgöny 1867. február 20. Melléklet. Budapesti Közlöny 1868. július 23. 2151.

[41] A Honvéd 1869. január 19. 1.

[42] Eger 1883. szeptember 27. 379.

[43] POMOGYI 2008, 595, 605–606.

A törvény 17. §-a értelmében a katonai igazgatás felhívására, a regale jog tulajdonosa köteles a katonaság által megszállt minden laktanyában és fióklaktanyában markotányost tartani. A markotányos a laktanyai rend és fegyelem tekintetében a laktanya parancsnoksága alatt áll. Ha a regale jog tulajdonosa a markotányos tartási kötelezettségének nem tesz eleget, úgy a katonai igazgatás joga, hogy minden laktanyában, fióklaktanyában markotányost alkalmazzon. A korlát az, hogy csak a csapatok kizárólagos szükségletére. A markotányos alkalmazását a fennálló italmérési (regale) jog nem gátolhatja. A markotányosság bérlője, azaz a markotányos azonban köteles a regale jog tulajdonosával egyezségre jutni az utóbbinak fizetendő kártalanítási összeg tekintetében. Ha a felek közt az egyezség valamilyen okból nem jön létre, az évi méltányos kártalanítási összeget a közigazgatási hatóság határozza meg. A határozattal meg nem elégedő fél a törvény rendes útját jogorvoslatra igénybe veheti. Fontos az, amit az indokolás mond: a regale jog tulajdonosának nem áll jogában a laktanyabeli markotányosság felállítását meggátolni, sem ott az italmérés megszűntetését követelni. Vagyis a katonákat ezen a téren hátrány nem érheti.

A törvénycikk 5. §-a értelmező rendelkezést tartalmaz. Laktanya az olyan épület, mely kizárólag katonai beszállásolás céljára van szánva. A fióklaktanya ennél kevesebb: az az épület, amely nem kizárólag beszállásolás céljára szolgál, illetve az, ami a férőhely vagy minőség tekintetében rendes laktanyának nem felel meg.

2.

A regale jog tulajdonosa és a markotányos közötti esetleges feszültség rövidesen megszűnt. A feudális korból fennmaradt italmérési regale jogot az 1888. évi XXXV. tc. a következő év február 1-jével megszűntette. A szeszes italok árusítása feletti rendelkezési jog állami kézbe került. A kiméréshez ekkortól állami engedély kellett.

Az 1888. évi XXXV. tc. 1. és 2. § kimondta, hogy a szeszes italok kimérése, kis mértékben árusítása felett a rendelkezési jog az államot illeti. Kocsmát nyitni vagy fenntartani csak állami engedély mellett szabad. A 12. §-ból következően a szabályok vonatkoztak a katonai laktanyában lévő vendéglősökre vagy markotányosokra is. A 70. § kimondta, hogy a nyílt helyeken, kis mértékben való eladásra vonatkozó rendelkezések 1889. február 1-jével lépnek hatályba. Az 5. §-ban foglaltak meghatározó módon csökkentették azt a parttalanságot, mely a markotányos személyénél a korábbiakban létezett. A törvényszöveg értelmében a kimérésre vagy kismértékben való elárusításra szóló engedély, a nemre való tekintet nélkül, de csak olyan teljeskorú (nagykorú) személynek adható, aki teljesen megbízható, feddhetetlen előéletű magyar állampolgár, vagy legalább a magyar korona országaiban valamelyik településen letelepedési engedélyt kapott. A katonai laktanyákban és gyakorló helyeken lévő vendéglőkben az italmérési engedély – az egyéb feltételek megléte esetén – csak azoknak adható, akiket az illetékes katonai parancsnokság e célból kijelöl.

Az 1888. évi XXXV. tc. megalkotása egyúttal a beszállásolásról szóló 1879. évi XXXVI. tc. módosítását is szükségessé tette. Ez pedig az 1895. évi XXXIX. tc.-kel történt meg oly módon, hogy a szabályok még bonyolultabbak lettek, értelmezésük szinte jogi ismeretet követelt. A módosító tc. 6. §-a változtatta meg az 1879-es tc. fentebb említett 17. §-át. Témánk szempontjából a legérdekesebb az, hogy kit illetett a markotányos kiválasztásának joga, illetve hogyan történt mindez a katonaság által megszállt laktanyákban, fióklaktanyákban és gyakorlóhelyeken. A törvényalkotó alapvetően kétféle eljárás között tett különbséget. Talán meglepő módon az italmérési adószedésre figyelemmel. Az egyik esetben, vagyis azokon a településeken, ahol ezt az adószedést megváltás, bérbeadás vagy kincstári kezelés útján gyakorolják, ott az illetékes katonai parancsnokságot illeti a kijelölés joga. A pénzügyi hatóság az így kijelölt személynek adhat engedélyt. A másik esetben, azokon a településeken, ahol az adószedés jogát az előbb említett módon nem gyakorolják, hanem a kizárólagos italmérési jogosultság haszonbérbe adásra került, a katonai igazgatás felhívására a haszonbérlő köteles markotányost tartani. A haszonbérlő által kijelölt/kiválasztott markotányos azonban csak az illetékes katonai parancsnok beleegyezésével alkalmazható. Ha a haszonbérlő kijelölési kötelezettségét nem teljesíti, úgy a laktanyában, fióklaktanyában, a gyakorlóhelyeken levő italmérési helyiségekben markotányost kijelölni a katonai igazgatásnak van joga. Ilyen esetben a markotányos a haszonbérlőnek évi kártalanítást fizet, az egyezségük szerinti összegben. Egyezség hiányában az elsőfokú közigazgatási hatóság megkísérli az egyezség létrehozását. Ennek sikertelenségénél az illetékes pénzügyi igazgatóság dönt, melynek határozata ellen a pénzügyminiszterhez lehet fellebbezni. (A markotányos minden esetben, a laktanyai rend és fegyelem tekintetében, a laktanya parancsnoksága alá tartozik.)

Speciális rendelkezés szólt arról, ha a katonai csapat állomáshelyén kívül, menet közben, vagyis gyakorlaton volt. Ilyenkor, alapesetben a katonai parancsnokság által (a laktanyába) felfogadott markotányos követi a csapatot, és őt illeti meg a gyakorlóhelyen lévő markotányosi helyiségben a szeszkimérés joga, egyben terheli ez a kötelezettség. A csapat szükségletére szolgáló szeszesitalt bárhol beszerezheti. Ám, ha egy település határában

48 órán túl tartózkodik a csapat, úgy az italmérés helybeli jogosultjával egyezséget kell kötnie. Ha ez nem jönne létre, úgy a helybeli italmérési adószedésre jogosítottat vagy az italmérési jogosultság haszonbérlőjét illeti meg a katonák részére történő italmérés joga. Helyi áron, megfelelő minőségben, kívánt mennyiségben kell a katonákat ellátni. Amennyiben az italmérési adószedésre jogosított vagy az említett haszonbérlő erre nem hajlandó vagy nem képes, a katonai parancsnokság a szükségletet bárhonnan beszerezheti. Az előbbiek a katonai parancsnoksággal szemben kártérítési igényt nem terjeszthetnek elő. Aligha tévedek, ha azt állítom, hogy éppen a gyakorlatok, a menetelés idején tartották legkevésbé a markotányosság, az italmérés szabályait.

A lényeg az, hogy különböző jogviszonyok esetében, különböző eljárások lefolytatását követően, különböző katonai vagy civil szerv/személy lett jogosult a markotányos kijelölésére, illetve az ital árusítására. Egyébként a szakmai zsargon a markotányos helyiség/kantin bérbeadásának jogát *markotányos jog* és *kantin jog* néven is emlegette. Szükséges itt megemlíteni, hogy a laktanyai árusító (és raktár-) helyiséghez általában lakás vagy lakószoba is szervesen kapcsolódott. Természetesen a katonákat nem az érdekelte, hogy kinek milyen joga van a kantinhoz, illetve a kantinos személyét illetően. Számukra az volt fontos, hogy legyen kantin és elfogadható áron kínálja áruit.

3.

A törvények szövegezése szerint minden laktanyában, fióklaktanyában és gyakorlat során a markotányos üzlet/kantin működését biztosítani kell. Ehhez képest születtek megszorító rendelkezések. Így a 4275/1895. számú Honvédelmi Minisztérium elnöki rendelete az 1895. évi XXXIV. tc. 6. § végrehajtásáról. Ennek értelmében markotányosság rendszerint csak olyan laktanyában rendelhető el, ahol legalább egy zászlóalj vagy egy lovas osztály (lovagló üteg), vagy egy hadtest (hadosztály) tüzérezrede nyert elhelyezést. A markotányos felvétele a katonai igazgatás joga és kötelessége. A továbbiak a markotányos terheiről szólnak. A markotányos a katonai igazgatással szemben szerződésileg a következőket köteles magára vállalni. Egyrészt az általa használt lakó- és üzlethelyiségekért lakbért, valamint az ételek és egyéb szükségleti cikkek árusításáért bért fizetni. Másrészt a laktanya meghatározott területeinek külső világítását biztosítani, továbbá meghatározott helyiségek és az udvar tisztántartásához a hosszan sorolt tisztogatási anyagokat rendelkezésre bocsátani. Végezetül a szemetet és a hamut kihordani. A meglehetősen sok és költséges kötelezettség teljesítéséhez komoly forgalomra és számottevő bevételre volt szükség.

Az 1875. évi XXXVII. tc., a kereskedelmi törvény 3. § alapján kereskedő az, aki kereskedelmi ügyleteket köt. Annak viszont nincs befolyása, hogy nagyban vagy kicsiben teszi. Az ügyleteket saját nevében köti meg, tevékenysége iparszerű foglalkozást jelent. (Megszoríthatják ezt jogszabályi rendelkezések.) A markotányos mindezekből következően kereskedelmi tevékenységet folytat. Egyértelműen megfogalmazza ezt a Kereskedelemügyi Minisztérium 6128/1910. sz. határozata a következőképpen. A katonai laktanyákban és intézetekben elhelyezett kantinok *vegyeskereskedéssel egybekötött italmérési üzleteknek* minősülnek. Az 1884. évi XVII. tc. hatálya alá esnek, hiszen ennek 183. §-a a kantinokat nem veszi ki a törvény hatálya alól. A kantinokban a tevékenység iparszerű akkor is, ha a vevőközönség katonai személyekre korlátozódik. A fentieken nem változtat az, hogy a kantinosok iparigazolványt kötelesek váltani.[44] A pénzügyminiszternek 1910-ben hozott elvi jelentőségű határozata értelmében a kantinosok a bormérés után fogyasztási adót voltak kötelesek fizetni.

A kantinokban a Monarchia idejében mindenekelőtt szeszes italokat, különösen bort, pálinkát, sört árusítottak. Az ételek körébe leginkább szalonna, kolbász, kenyér, zsemlye, esetleg meleg étel tartozott. A további ingóságok részben a katona felszereléséhez tartoztak, részben azokon túlmutattak. Az előbbi körből megemlíthetők az *aprólékos kézi szerek,* így a különféle szíjak, gombok, cérnák, kefék, ollók, fésűk, evőeszközök, a bakancs és csizma ápoló szerei, lakkok. Azután a fénymáz, a fegyver- és bőrzsír. Főleg a nikotin rabjainak igényét elégítette ki a többféle dohány, cigarettapapír, cigaretta, szivar, pipa és a füstölés különféle formáihoz szükséges más eszközök. A kötelező iskolai oktatásnak köszönhető, hogy nem hiányzott a levélpapír és a boríték sem. A kantinos képeslapja is a katonaélethez kapcsolódott. Az előző századfordulón egyik-másik kantinos maga is adott ki olyan képes levelezőlapot, melyen laktanyájuk fényképfelvétele volt látható.

Ésszerű volt tehát, hogy a katonai szervek a helyiségeket mint *markotányos és szatócs üzleteket* hirdették meg.

A *legénység kantinja, legénységi kantin* vagy *bakakantin,* a legénység számára a legáldásosabb intézmény nagysága a Monarchiában igencsak változó volt. Az alapterületre és az ablakszámra szolgáló adatot a 3612/1879. sz. Hon-

[44] Közgazdasági Értesítő 1912/7. Elvi jelentőségű ministeri és felsőbírósági határozatok 364–365.

védelmi Minisztérium elnöki rendeletének mellékletéből lehet nyerni. Az italmérő helyiség, vagyis *markotányosi szoba* a 18 m-es, egy ablakostól a 70 m feletti három (vagy több) ablakosig terjedhetett. Az ablaknak természetesen – a szellőztetés mellett – a világítást illetően volt jelentősége. Azért, mert különösen az előző századfordulóig, sok kantinban napkelte előtt és az esti szürkület után még gyertya vagy petróleumlámpa égett. Az italmérő helyiség mellett a *markotányos lakása* és a raktár szintén különböző méretű lehetett.

4.

A következőkben egy-két példával bemutatni kívánom a markotányosság/kantin 1888 előtti, illetve utáni bérbeadási eljárását. Az 1888 előtti időszakra alaposságával jó példát mutat a Budapest fővárosi, Üllői úti cs. és kir. kaszárnya parancsnokság hirdetménye,[45] melyből általánosítani is lehet.

Eszerint a laktanya-parancsnokságok *ajánlati hirdetményt* jelentettek meg. Benne megjelölték, hogy melyik kaszárnyában lévő markotányos üzletet mennyi ideig terjedő bérbeadásra hirdetik meg. Közölték az írásbeli ajánlati tárgyalás időpontját (év, hó, nap, óra), helyszínét (pl. kaszárnyaparancsnokság irodája), az arra szóló meghívást. Az írásbeli ajánlatot a tárgyalás előtt kellett átadni. Amennyiben a katonai gondnokság a pályázót, mint megbízható és jó hitelű vállalkozót még nem ismerte, úgy helyhatósági vagy iparkamarai bizonyítványt volt köteles beszerezni és benyújtani. Ebben ki kellett mutatni, hogy a vállalat/vállalkozás jóhitelűsége tekintetében a katonai kincstárnak biztosítékot nyújt. A további szerződési feltételeket meghatározott ideig, meghatározott órákban a laktanyában lehetett megtekinteni. Ott a szerződést helyettesítő ajánlati tárgyalási jegyzőkönyv is megnyitásra került. Minden pályázó/ajánló köteles volt az ajánlata szerint egy évre fizetendő bért és haszonbért, valamint a katonai hatóság által megközelítőleg kiszámított mellékteljesítmények 5%-át bánatpénzül letenni. (A nem nyertes pályázók átvételi nyugta mellett, azonnal visszakapják.) A nyertes vállalkozó ellenben az ajánlata elfogadásáról szóló értesítés átvételétől számított 8 napon belül köteles a már letett bánatpénzét a kétszeres összegére kiegészíteni. Ez szolgál biztosítékul. A bánatpénzt és a biztosítékot készpénzben vagy biztosítékképes értékpapírban lehet letenni. Az ajánlatokat a tárgyalás megkezdése előtt, bélyeggel ellátva, lepecsételve, a mellékelt bánatpénzzel, az említett bizonyítvánnyal, étel- és italárlappal kellett benyújtani. A kaszárnya parancsnokságán ajánlati minták is átvehetők voltak. A döntés a tárgyalás után az ajánlat összegére, továbbá a megbízhatóságra és hitelképességre figyelemmel történt.

A pályázati felhívások tartalmában 1888 után a korábbiakhoz képest szembeszökő különbség, hogy általában sokkal rövidebbek. Azonban a lényegüket tekintve azonosak. *Kantinkiadás Szegeden* címmel közölt 1889-ben hirdetményt az *Alföldi Iparlap*. „A szegedi helyőrségi laktanyában levő markotányos- (kantin-) üzlet egy, esetleg 3 évre 1890. jan. 1-től bérbe adandó. Lepecsételt ajánlatok f. évi nov. 20-ig nyujtandók be a laktanyaparancsnoksági irodába. Bánatpénz 75 frt."[46]

Az alföldi után egy felföldi, azaz felvidéki ajánlatkérés: „Hirdetmény. A kassai felső külsétányon (Glacis) álló tüzérségi laktanyában elhelyezett markotányos és szatócs üzlet 1893. január 1-től – 1895. deczember 31-ig kiadó, s e czélból f. évi deczember 10-én d. e. 10 órakor a laktanya parancsnokságnál irásbeli árlejtés tartatik. A feltételek és árlejtési minták a nevezett laktanyában megtudhatók. A cs. és kir. laktanya parancsnokság."[47] A híradások még az idézett hirdetményeknél rövidebbek lehettek. Erre egy példa 1906-ból: „Kantinbérlet. Szabadka város június 5-én árverést tart, a régi honvédlaktanyában levő kantin 3 évi bérbeadására. Bánatpénz 80 korona."[48]

A különböző szintű katonai parancsnokságok számára egyaránt fontos volt, hogy a kantinos megbízható személy legyen, ami magában foglalta az üzletén belüli rend fenntartására való alkalmasságát. A budapesti 1. honvéd gyalogezred Üllői út végi híres laktanyájának kantinjához lépcsős feljáró vezetett. Maga a kantinos a 19. század végén Zsin, korábbi őrmester volt. Egész pontosan szolgálatvezető őrmester, azután helyettes laktanyagondnok és foglárőrmester. Volt tehát gyakorlata a rend fenntartásában.[49]

[45] Budapesti Közlöny 1886. január 24. 6.
[46] Alföldi Iparlap 1889. november 10. 6.
[47] Felvidéki Közlöny 1892. november 30. 6.
[48] Pesti Napló 1906. május 26. 19.
[49] MÓRICZ P. 1928, 175.

5.

A 19–20. század fordulóján a nagyobb városok magukra vállalták egyes laktanyák építési költségeit, így tulajdonosok lettek. Az elkészült kaszárnyát beszállásolásra a katonaság használta, amiért a kincstár a tulajdonosnak térítést fizetett. A városok a markotányos/kantinos jogot, vagyis a felfogadás jogát igyekeztek maguknál tartani. Ha így történt, akkor leginkább árlejtéssel adták bérbe a markotányos helyiségeket és a hozzá kapcsolódó lakást. Számukra ilyenkor a bevétel volt az elsődleges szempont, míg a katonai hozzájárulást megadó szervnél/parancsnokságnál a markotányos megbízhatósága. Ebből óhatatlanul ütközések származtak, melyek feloldására eljárásokat alakítottak ki. (Pl. az árlejtés előtt a katonai szerv személyre szóló nyilatkozata; egyeztetés a tulajdonos és a katonai szerv között.) A városok az árveréssel bevételre törekedtek, de másik oldalról, a katonák érdekében limitálták a kantinos árait. Máskor a város törvényhatósági bizottsága árlejtés nélkül hozott döntést a kantinos személyéről és a bérleti díjról. Teret adva egyes tagok vitatható, szubjektív szempontjainak. Volt példa arra is, hogy a kantinos kiválasztása a regale jog jogosultját illette meg, mégis a város akart dönteni.

A markotányos/kantinos személyét illetően a hadseregek különböző korlátozásokat, kizárásokat is bevezettek. A Magyar Királyi Honvédségnél a minisztérium rendelkezésével 1870-ben békeidőre eltiltotta a katonákat a kereskedő foglalkozástól. Ebből következően a markotányosi tevékenységtől. Másrészt 1902-ben ugyancsak a magyar honvédelmi minisztérium száműzte a markotányosnőket a honvédségből. Vagyis a markotányos/kantinos csak férfi lehetett, viszont neki alárendelten tevékenykedhettek, segíthettek asszonyok és leányok. Háborús viszonyok között azonban a jogi szabályozás lehetővé tette, hogy akár katona legyen a markotányos/kantinos. A háború zűrzavarában markotányosnő is felbukkanhatott. Az előző szabályozásra visszatérve: 1902-ben az egyik helyi politikai újság sajnálkozásának adott hangot, hogy az egyébként gavallér honvédelmi miniszter az asszonyt kizárta a hadseregből. Így a markotányosnőnek csak az emléke marad. A megszépítő emlékezetben olyan nőszemélyként él tovább, aki ott volt a csatákban, aki vigasztalta és ellátta a vitézeket. Aztán feltette a maliciózus kérdést: Most mit fognak csinálni a markotányosnő nélkül a népszínművek?[50] Nem szabad megfeledkezni a markotányos/kantinos kiválasztásánál az előnyben részesítésről sem. Erre szolgált a Monarchia idején az árverési összeg, illetve a megbízhatóság (pl. katonai altiszti múlt) akceptálása.

Bosznia-Hercegovinában, az okkupáció idején

1.

Boszniának és Hercegovinának az Osztrák-Magyar Monarchia általi 1878-as okkupálásához katonai erőre volt szükség. A katonaságot pedig el kell látni – többek között – élelemmel és itallal. Egyszerűen szólva három forrásból lehetett ezekhez hozzájutni. Egyrészt a Monarchia területéről szállított alapanyagokból, másrészt a két tartomány élelmiszerének, italának felhasználásával, harmadrészt a hadakkal tartó markotányosoktól/kantinosoktól történő vásárlásokból.

A hadszíntér felszínére, víz- és úthálózatára, a hadsereg számára szükséges helyi élelmiszerkészlet mennyiségére figyelemmel kijelenthető, hogy Bosznia és Hercegovina nehezen járható, erdős, hegyes, élelmiszerekben, részint vízben szegény két tartomány volt. Bosznia kevésbé nehéz tereppel rendelkezett, itt viszonylag használható utak is voltak, a Száva melléke pedig termékenynek számított. Különösen Hercegovinában a nehéz terephez élelem- és főleg vízhiány társult. A Monarchia hadtápja a kevés számú, általában rossz utat használta. Az úttalansággal nehéz időjárási viszonyok párosultak. A hadtáp kocsijai számára a napi utánszállítás, főleg esős időben, szinte megoldhatatlan feladatot jelentett. A szállítmányok kísérete, a rajtaütések elhárítása külön gondokat eredményezett, katonai erőket kötött le. A helyi étkészletekre támaszkodást különösen akadályozta a két tartomány szegénysége a gabonaneműkben. Így a Monarchia határának közelében raktárakat kellett telepíteni.[51]

A táplálkozás viszonyairól az újságok tudósítói és a katonák levelei nyomán, valamint a bécsi sajtótól átvett hírekben számoltak be. A fejezetcímre figyelemmel kiemelten foglalkozom a markotányossal, illetve a kantinossal. (A két elnevezést alapvetően azonos értelemben használták, a markotányos szót talán gyakrabban.)

[50] Zemplén 1902. október 16. 2.
[51] BENCZE 1987, 76–78.

A Monarchia északról induló csapatai még csak Žepče és Maglaj térségében jártak, amikor a korabeli *Háboru-Krónika* című kiadvány már rendszeresen közölt az okkupáció katonáitól származó leveleket. Az egyik Doboj és Magláj között 1878. augusztus 8-án kelt, és *K-ny* aláírással jelent meg. (Vélhetően Kacziány Géza egyéves önkéntestől származott.) A következőket írta: „A VI. hadosztály Zepcse alatt áll, a XX. pedig Maglájig ért… Az élelmezés igen rendetlen, minek oka a számtalan fönnakadás, a mi az út nehézségei folytán történik. Egyébként az élelmiszerek igen drágák és alig kaphatók. A *tábori markotányosok* roppantul felcsigázták az árakat s a legénység a szük és rendetlen katonai élelmezéssel kénytelen beérni. Az árak mintegy 100 százalékkal magasabbak, mint rendes körülmények közt. A környék lakossága rum, pálinka, dohány és gyufán kívül alig árul egyebet." A gyufa pedig mind osztrák gyártmány volt.[52] Tulajdonképpen az okkupáció végrehajtásának egész időszakában hasonlóak voltak a körülmények. Az pedig nyilvánvaló, hogy háború idején a *tábori markotányos* kockázata megnőtt. Ezt áremeléssel ellensúlyozta, illetve ilyenkor a még nagyobb haszonszerzés lehetőségét is *megorrantotta, és az okkupáció során élt vele.*

Egy másik újság közlése szintén ide kapcsolódó és tényszerű. Dobojból, gróf Szapáry László altábornagy, hadosztályparancsnok kényszerű főhadiszállásáról írták: Sárban és vízben szenvednek. Föld az asztaluk, székük, ágyuk, még szalmájuk sincs. Ebédre vízben főtt húst és rizst kapnak naponta. Amerre járnak, mindenütt üres viskókat találnak. Bolt vagy vendéglő sehol sincs. Kávénál egyebet alig tudnak venni. Ha mégis, akkor minden sok pénzbe kerül. A markotányosok/kantinosok mindent Bródból és Eszékről hoznak. Szalámit, sajtot, szalonnát, bort olykor lehet kapni náluk. Az összeköttetés fenntartása a horvátországi Bróddal és Eszékkel sok nehézséggel jár.[53]

A szeptemberi körülmények kevés változást mutattak. A Háboru-Krónika saját tudósítója írta *Bihács megszállása* címmel, 1878. szeptember 27-i dátummal. Bihács/Bihač rövid ellenállás után szeptember 19-én megadta magát. A zombori 23. közös gyalogezred 6. zászlóalja *katonabandával vonult be* a városba. A tudósítás szerint az ellátás meglehetős, csak a kenyér penészes mindig, a nedves időjárás miatt. „Markotányos is érkezett már néhány; s azoktól, habár drágácskán mégis kaphatunk néha egy-egy pohár sört, szalámit, sajtot, szalonnát s hasonló csemegét. Déli menázsink minden nap hus és rizs… Reggelenkint borszeszes vizet kapunk. Zavaljében kávénk volt."[54]

1878 októberében a bakák még szenvedtek a kenyérhiánytól, amit a kantinos ki is használt. A *Békésmegyei Közlöny* október 27-i számában P – cs L – s (vélhetően az utónév Lajos) monogrammal egy harctéri levelet közölt. A címzettek a szülők voltak, az írás Dokanj településről, Tuzla mellől érkezett október 12-i kelettel. Előző nap a levél íróját negyedmagával és egy altiszttel a postakocsijárat fedezetére rendelték ki. A korábbi napokban menázsiként húst kaptak, ám kenyér nélkül. Vacsorára Tuzlában vett magának 10 krajcárért egy füzér aszalt szilvát és tört diót. A postakocsi melletti „gyaloglás közben egy kantinos (kereskedő)" jött velük szemben. Megállították, kenyeret kértek tőle. Az kipakolt egy vekni nagyságú házikenyeret, amit 70 krajcárért kínált. Drágállották, de végül egyik társával megvették. Akkor már egy hónapja nem ettek búzakenyeret. Ez is kesernyés ízű volt.[55]

Ám októberben más hírek is érkeztek. Az okkupáció végrehajtásával némileg módosultak az ellátási viszonyok, a kantinosok is nyugodtabb körülmények között működhettek. Mindezzel kapcsolatban az *Ellenőr* című újság egy, az észak-boszniai Dubravicán 1878. október 6-án kelt levelet közölt. Vélhetően a cs. és kir. 38. (Mollináry) gyalogezred V. zászlóalj 19. századának altisztje írta. Beszámolt arról, hogy a 20. századdal együtt egy tábort alkotnak. Maguk építette, fából készült, kukoricaszárral és szénával fedett 16 legénységi és 2 tiszti kunyhóban laknak. (Talán századonként?) Feladatuk a Novo Brčko és Tuzla közötti út biztosítása. Szólt a kincstár által biztosított rendszeres étkezésről, benne a meleg ételről. Végezetül a kantinosokról írt. Táborozásuk kezdete óta van kantinosuk, néha kettő-három is. „Csakhogy meglehetős drága nála minden; egy kis kenyér 50-60 kr [krajcár], egy liter bor 50-60 kr, szalonnát is 10-12 kr-ért bizony kis darabot adnak." Néha, amikor a kantinos távozni akar, mindent olcsóbban ad. Így az előző napon a bor literjéért 30-40 krajcárt kért. Meg is vették a bakák.[56] 1878. október 8-án a szegedi 46. közös gyalogezred számára Travnikban nagy katonai ünnepséget tartottak, „mintegy befejezéséül a hadjáratnak". Herceg Wilhelm von Württemberg altábornagy, hadosztályparancsnok személyesen tűzte fel a kitüntetettekre a vitézi érmet, majd beszédet tartott. Ebben az időben Travnikban már magyar civilekre is lehetett találni: a 46. gyalogezred kaszárnyájában „két szegedi zsidó a kantinos".[57]

---

52 Háboru-Krónika 1878. augusztus, 548; K-ny 1878, 547–548.

53 Politikai Ujdonságok 1878. augusztus 28. 416.

54 Háboru-Krónika 1878. október, 622.

55 Békésmegyei Közlöny 1878. október 27. 3.

56 Ellenőr 1878. október 11. 2.

57 A Hon 1878. október 21. 2.

A forrásokból arra lehet következtetni, hogy az okkupáció idején a markotányosok férfiak voltak. Követték az előre nyomuló csapatokat. Árujukat jellemzően Horvátországban, a határ közelében szerezték be, onnét szállították Boszniába. Az út kockázatokkal járt. Az okkupáció végrehajtásával Boszniában is létesítettek raktárakat. A lakosságtól is vásároltak helyi terményeket, amit a katonáknak értékesítettek. A katonák elmaradó, hiányos vagy rossz ellátását pótolták, és egyben kihasználták, magas árréssel dolgoztak. A kantinosok kínálatában tehát mindenekelőtt a hiányzó, megszokott kalóriagazdag ételek szerepeltek: kenyér, szalonna, kolbász, szalámi. Az energiadús italok szintén hozzátartoztak a katonaélethez, így vevőre talált a bor, a pálinka, még a sör is. A helyi lakosságtól a markotányos is, a katona is főleg dohányt, szilvát, az utóbbinak a pálinkáját és a kávét tudta megvenni. A katonák, amikor és amit csak lehetett, *szereztek*. Leszedtek maguknak minden gyümölcsöt, a letört kukoricát tűz fölött sütötték meg, a fellelt pálinkát azonnal leeresztették a torkukon. Bár állandóan kutattak, mégis kevés ételt és italt találtak, a lakosság szegény volt. A viszonyok konszolidálódása után a kantinosok a táborokba, a kaszárnyákba húzódtak, illetve kerültek.

A markotányos/kantinos csábító vagyona

1.

Amint korábban már utaltam rá, az ilyen-olyan nélkülözésnek kitett katonák minden lehetőséget megragadtak, hogy ellenszolgáltatás nélkül italhoz-ételhez, más értékhez jussanak. Akár a markotányosnétól, vagy a markotányostól, akár a kantinostól vagy a kantinosnétól. A katonák nem csak a gazdátlanná vált markotányosi árukra csaptak le azonnal. Esetenként az árusítók figyelmetlenségét kihasználva *szereztek,* vagyis jogellenesen eltulajdonítottak, azaz loptak is. Az ehhez szükséges előkészületeket és magát a cselekményt, mint olvasói érdeklődésre feltétlenül számító esetet, a helyi hírlapok sietve megörökítették. Ugyanilyen okból a napilapokban tűntek fel a markotányos/kantinos terhére a civilek által elkövetett hasonló jogsértések. Mindezek bizonyítják azt a széles körben elterjedt véleményt, hogy kereskedésük jól jövedelmezett.

2.

1908-ban Veszprém vármegyében gyakorlatozott a cs. és kir. 38. (Mollináry) gyalogezred. Csimbókos Izidor bácsi, a markotányos is ott volt velük. Egyik alkalommal a nagyobb mennyiségű megrendelést lovaskocsis vitte ki számára a táborba. A markotányos a lepakolás után azonnal ki is rakodott árusító asztalára. Oda helyezte annak az 5 literes bonboncukros bádogdoboznak a tetejét is, mely a pénztárául szolgált. A markotányost a bakák körülfogták: ki bámészkodott, ki venni akart, ki *csórni.* Molnár Ferenc káplár azt eszelte ki, hogy a bakák takarásában az általa összekötött puskazsinórok egyik végét az asztal lábához, a másikat a kocsikerék küllőjéhez erősíti. Ahogy a kocsi megindult, a zsinór az asztalt rögvest fölborította. Minden repült szerte-szét. A bakák gyorsan fölkapkodták, zsebre vágták zsákmányukat, majd szétszóródtak. Hiába könyörgött Izidor bácsi. Némelyik baka arra hivatkozott, hogy csak segít az összeszedésben. Molnár káplár is szedte föl az aprópénzt és a savanyúcukor szemeket. A végén ebből pár krajcárt, illetve szemet átnyújtott a markotányosnak. Ez szepegve mondta: Vigye ezt is, ha már a többi elment! A pórul járt markotányost aztán a 38-asok soha többé nem látták.[58] A társtettesek ez esetben következmények nélkül tudtak lopni.

Viszont, ha az egyedüli elkövető katona személyére fény derült, úgy ügyében a katonai szervek eljártak. A nagyváradi Vilmos huszárlaktanya kantinosa, Codreán Pompejus és felesége 1900. február 26-án a Zöldfa étteremben mulatott a *román bálon.* Távollétükben valaki a lakásukból 224 forint készpénzt, órát, gyűrűt és egyéb ékszereket vitt magával. Legalábbis a károsult kantinos másnap a rendőrségen ezt adta elő. Pataky Károly, az egyik legeredményesebb rendőrbiztos kiment a helyszínre, a laktanyába, és nyomozni kezdett. Több közhuszárt kihallgatott és ennek során észlelte, hogy egyiküknek, Szabó Péternek a csizmája orra kőporos, kardhüvelyének vége pedig meszes. Pataki rendőrbiztos ebből arra következtetett, hogy a kantin faláról levert kőpor homályosítja el a csizma fényét. A vallatás nyomán Szabó közhuszár nagy sokára bevallotta, hogy Codreán távollétét kihasználva bemászott a kantinos lakásába. Ellopott egyes tárgyakat és egy meszesgödör szélén elásta azokat. A rendőrbiztos a mondott helyen csak 42 forint készpénzt talált. A tolvaj huszárt átadták a felettes katonai hatóságnak.[59] Ott tisztázódhatott, hogy valójában mit tulajdonított el a huszár. Netán a kantinos állítása nem felel meg pontosan a valóságnak.

[58] CZIROK 1938, 4.

[59] Szabadság 1900. február 28. 4.

A nem kevés pénzt hozó markotányosi tevékenység béke idején különösebb veszélyekkel sem járt. Egyesek ezért jogosulatlanul is vállalkoztak rá. Palicska András videfalvi (Nógrád vm.) illetőségű cseléd 1905 nyarán Székesfehérváron tartózkodott. Felhasználva a nagy létszámú fogyasztó közönséget, vagyis a városban időző katonákat, közöttük jogtalan elárusítást kezdett. Gyufát, cukrot, gyümölcsöt és egyéb apróságokat árult. Vakmerősége odáig fajult, hogy augusztus 23-án a Vásártéren megtámadta a jogosult konkurenciát, Deutsch Mór markotányost, és sérüléseket ejtett rajta. A rendőrség előállította az álkereskedőt. Eljárás indult ellene csavargásért, közcsendháborításért és ipari kihágásért. Vagyontalan lévén 6 napi elzárásra ítélték. A pénzügyigazgatóságot is megkeresték, hogy eljárást folytasson le jövedéki kihágás miatt.[60]

A kantin árukészlete alkalmazottakat is lopásra csábíthatott. A budapesti Ferenc József kaszárnyában Löwenstein Lajos kantinos Wertheim szekrényéből eltűnt 1000 forint készpénz és egy aranyóra. Kiderült, hogy az értékeket a páncélszekrényből a kantinos Gosztosa nevű csaposa emelte ki. A lopást követően elinalt, a zsákmányával együtt megszökött.[61]

Tomljenovics Józsefné, a székesfehérvári lovassági laktanya, 1911-ben éppen *ulánus kaszárnya, kantinosnője* feljelentést tett. Mégpedig saját *mindenes szolgája,* Gotthárdi József ellen. Szeptember 26-án éjjel ugyanis az általa nyitva hagyott ablakon keresztül a szolga bemászott a kantinhelyiségbe. Ott a pénzes fiók feltörésével bajlódott, amikor egy ulánus szakaszvezető megzavarta. A tolvaj menekülőre fogta, az ulánus üldözte és hosszas hajsza után elérte, elfogta. Kiderült az is, hogy 8 nappal korábban a kantinosnőnek a szobájából eltűnt a 60 korona értékű aranyórája. Feltehetően ezt is Gotthárdi lopta el. A gyanúsított ellen az eljárás megindult.[62]

Lophatott a családi barát is. Budapesten, a várbeli Nádor kaszárnya kantinosa hosszabb ideje azt tapasztalta, hogy pénzes fiókját rendszeresen megdézsmálja valaki. Mindent elkövetett, hogy a tolvajt kézre kerítse, de nem járt sikerrel. Apránként 1400 forintja tűnt el a pénz tárolóhelyéről. Végül rászánta magát, hogy a rendőrségnél tesz feljelentést ismeretlen elkövető ellen. A rendőrség egyik detektívje a nap végén elbújt a kantinos szobájában, és ott várta a tolvaj érkezését. Éjfél körül, a sötétben, a pénzesszekrény felé tartó árnyat észlelt. Előugrott rejtekhelyéről és letartóztatta az osonó, majd halálra rémülő férfit. Kiderült, hogy a korábbi lopások és az újabb kísérlet elkövetője név szerint Antonovics Vazul asztalosmester volt, aki a kantinos családjához bejáratos személynek számított.[63]

Az is előfordult, hogy a feltehetően jogosulatlanul cselekvő kantinossal szemben egy huszár altiszt önbíráskodott. Seidner Mór kantinos 1893. május 20-án a lovát legeltette a pápai huszárlaktanya területén. Az eseten egy Fekete nevű őrmester annyira feldühödött, hogy kardjával a kantinost agyba-főbe verte. A sértettet ájultan vitték lakására, súlyos sebei aggodalomra adtak okot.[64] Nem kizárt, hogy az őrmester valamiért neheztelt a kantinosra, netán tartozott neki vagy irigykedett rá, és így akart bosszút állni.

A kantinos kárára, a katonák által elkövetett cselekményekről a régiekkel azonos véleményen voltak a 20. század első felének katonái. Nem ítélték el. Ahogy az egykori fehérvári katonák mondták: *A kantinos rég megvette aszt mirajtunk! Vót annak ölég haszna má a katonákon!* Szavaikkal egybevág egy, 1895-ben az újságban megjelent vélemény. A *C.* szignó alatt a katonák élelmezését taglaló írás szerzője kemény bírálatot mondott a kantinrendszerről. „Szakítsanak végre a mostani épp oly piszkos, mint a legénységre nézve ártalmas kantingazdálkodással, ami nem egyéb, mint kizsákmányolása a legénységnek és a csapattestek vegyék át azok kezelését. Csak akkor lesz majd képes a legény[ség] fogyatékos táplálékához legalább valamit vásárolni."[65]

Kaszárnyaépítések

1.

A Monarchia korában a laktanyák építése során nyilvánvaló volt, hogy a kantinnak helyet kell biztosítani. Elég itt pár példára hivatkozni. Esztergomban 1895-re elkészült a Buda úti kaszárnya, melynek épületei között – a terveknek megfelelően – *markotányos épület* kapott helyet. Ez két külön bejárattal bírt. A földszintjén volt a *markotányos szobája,* a négyablakos altiszti iskola és a vívóterem. Az első emeleten a tágas tiszti konyha és az öt szobából

[60] Székesfehérvár és Vidéke 1905. augusztus 24. 3.
[61] Pesti Napló Esti Lapja 1892. szeptember 1. 2.
[62] Székesfehérvári Hirlap 1911. szeptember 29. 4.
[63] Magyar Hirlap 1892. december 14. 6.
[64] Pápai Független Ujság 1893. május 21. 6.
[65] C. 1895. 7.

álló, parkettás *tiszti kaszinó* (olvasóterem, két kártyaszoba, ruhatár, nagy étterem) helyezkedett el. Az étteremnek hét ablak adta a fényt és két ajtón át lehetett bejutni. A markotányossághoz tartozó másik bejárat a legénység számára épült. Itt állt a *legénységi kantin,* a nagykonyha és a bormérő helyiség.[66]

2.

Néhány adat rendelkezésünkre áll a székesfehérvári kantinok létezésével, működésével kapcsolatban. 1878-ban a belvárosi, Kaszárnya (ma Kossuth) utcai laktanyában történő kantin építéséről szóltak a források.[67] A város tulajdonát képező kaszárnyában a kantin el is készült, határozott idejű bérbeadás útján hasznosították. A városi közgyűlés 1897 tavaszán foglalkozott a *belvárosi katonai laktanya kantinjának* bérleti ügyével. Többek felszólalása után elvetette Keresztes Ignác közigazgatási tanácsos, katonai előadó által támogatott határozati javaslatot. Így a szerződni kívánó Zuckert Bernáttal nem kötöttek kontraktust, egyelőre várakoznia kellett. A város a kantinra ezúttal *versenyárlejtést*, vagyis árverést kívánt kiírni. Aki a legelőnyösebb ajánlatot nyújtja be, és akit a katonai hatóság is akceptál, az fog nyerni az *árlejtők* közül. Három hét sem telt el, amikor az egyik helyi újság örömmel írta, hogy üdvös dolog volt a kantinra *árlejtést* tartani. Ugyanis a kantin korábbi, árlejtés nélkül kiválasztott bérlői mindössze évi 160 forintot fizettek a városnak. Ezúttal viszont az öt árlejtező versenyzett. Küzdelmüket végül Lederer Jakab nyerte, aki évi 406 forint fizetését vállalta a város részére.[68]

Székesfehérváron a 19–20. század fordulóján épülő új kaszárnyákba – a kor elvárásainak megfelelően –végül terveztek kantint. A Magyar Királyi Honvédségnek a Malom és Sár utca közötti laktanyájának építése 1884 júliusára fejeződött be. Még ugyanebben az évben, szinte a szomszédságában a honvédkerületi parancsnokság épülete is elkészült. Az épületek tömbje jól illeszkedett a környezetbe, szépen zárta le a Zichy-liget észak-nyugati sarkát. A helyi köznyelvben az előbbi épületeket *17-es laktanya,* az utóbbit pedig *tiszti pavilon/pavillon* vagy *tiszti lak* néven emlegették. A lefolytatott pályázati eljárás nyomán a tervezésre a székesfehérvári ifj. Say Ferenc (1854–1928) kapott megbízást. (Az építkezést azután művezetőként szintén Say felügyelte.) Eredeti tervéből, több mellékhelyiséggel együtt, a kantin is hiányzott. Később a hiányt pótolta, a markotányosság működött. Az átadásokat követően is több probléma merült fel. Az egyik legsúlyosabb, a városi közgyűlés által is tárgyalt gond az volt, hogy a vízelvezetés hibája miatt 1892-ben mind a laktanya, mind a pavilon vízben állt. A pincékben a víz magassága elérte a másfél métert. A *kantin* is tele volt vízzel.[69] Ez nyilvánvalóan a legénységi kantin helyiségét jelentette a laktanyában. A sürgős intézkedés szükségességét nem lehetett vitatni. A kerületi parancsnokság épületében az 1882-es tervrajz szerint a földszinten elsősorban a hadbiztosság, a dandár, a kerületi parancsnok, a parancsőrtiszt, a segédtiszt, az irodavezetőség irodája, a kőnyomda, az irattár, a küldöncök helyisége és a házfelügyelet volt. A két emeleten főleg tábornoki, tiszti lakások kaptak helyet. Az épület elkészültét követően viszont a földszinten többek között könyvtár, éttermek és konyha működött.[70] Vagyis ide került a tiszti kaszinó. A későbbiekben, a különböző szintű parancsnokságok idején a helyiségek funkciójában további módosulások történtek.

Székesfehérváron, a Budai úton az 1900-as évek elejére katonai intézmények, épületek sora készült el. Az itteni katonai komplexumok között időben az első a Fejér vármegye által építtetett *József Főherceg Lovassági Laktanya* lett. A magántulajdont képező földek kisajátítása után a nagy területet elfoglaló kaszárnya az Alsó-Budai (későbbi nevén Budai) útra került, a Tóváros szélére. Az utca túlsó oldala már a Vízivároshoz tartozott. Az előkészítő, egyeztető tevékenységek során megfogalmazódtak a laktanya egészére és az egyes épületekre vonatkozó igények. Ezek közül csak azokat ismertetem, amelyek a markotányos üzlet/kantin és az esetleges tiszti kantin, étkező vagy kaszinó elhelyezésével kapcsolatban felmerülhettek. A többféle érdeket kifejezésre juttató vegyesbizottsági ülésen, 1887. január 11–13-án a következőket fogalmazták meg. A *törzs és főtiszti lakóházban* kerüljenek elhelyezésre az összes megkívánt tiszti lakás, az ezredparancsnoki és segédtiszti irodák, tiszti iskola, egyúttal étkező helyiségek, altisztképző iskola szoba, egyéves önkéntesek iskolája, tiszthelyettes szobája, épület-felügyelői lakás. A *torna, markotányos és konyha épület* adjon helyet a következőknek: egy torna és vívóterem, egy markotányosság a mellékhelyiségekkel, egy élelmiszer raktár, négy legénységi konyha. Az épületnek egyúttal a legénység étkező halyéül kell szolgálnia. Egy, a következő évben, 1888-ban megfogalmazott elvárásban már több a konkrétum. A két emeletes *tiszti lak és törzsépület* földszintjén legyen a tiszti iskola és ebédlőhelyiség, egyéves önkéntesek

[66] Esztergom és Vidéke 1895. szeptember 5. 3.
[67] CSURGAI HORVÁTH 1990, 7.
[68] Székesfehérvári Hirlap 1897. április 30. 1. Székesfehérvári Hirlap 1897. május 19. 3.
[69] Székesfehérvár és Vidéke 1892. június 28. 2.
[70] MNL FML XV. 11. KÁPLÁR – FRÖHLICH 2020, 18–24.

iskolája, altisztképző iskola, házfelügyelői lakás, két tiszti lakás, hét iroda helyiség. Az előkelőnek számító I. emeleten kapjon helyet egy ezredesi lakás, egy törzstiszti lakás, egy századosi lakás, két tiszti lakás, egy tiszthelyettesi lakás. A II. emelet foglaljon magában három századosi és további négy tiszti lakást. A földszintes *markotányossági épületbe* kerüljön egy legénységi ivószoba, egy altiszti ivószoba, egy tornaterem, négy legénységi konyha, azután élelmiszer raktárak és pincék.[71]

A kiírt pályázat nyerteseként a székesfehérvári ifj. Say Ferenc és a miskolci Adler Károly építész kettőst hirdették ki. Az 1891-ben bemutatott elhelyezési tervrajzon nagyszámú épület és építmény látható. Az Alsó-Budai út felől nyílt a főbejárat. Az utcafronti kerítés mögött virágoskertek húzódtak. A parkosítás középső része mögött, az utcával párhuzamosan állt a kétemeletes *törzs és tisztilak* épülete. Utána következett egy, alaprajzában némileg kisebb, földszintes felépítmény, mely a *markotányos épületet*, a tornatermet és a konyhákat foglalta magában. E mögött pedig egy legénységi lak feküdt, altiszti iskolával. Vagyis a markotányos épület csaknem központi elhelyezéssel rendelkezett. Nem messze ettől, nyugat felé, az altisztek épülete, valamint a zuhany és mosókonyha épülete közé esett a *markotányos gazdasági udvar*.[72] Vagyis a számos egyeztetés, ülés, észrevétel nyomán, a változtatásokat követően alakult ki a végső terv. Az építkezés 1891 tavaszán kezdődött, és novemberig elkészült többek között a törzsépület és a markotányos épület. A laktanya összességében is jó benyomást keltett. Megjelenésében külön is kiemelkedett a hosszvázas rendszerű, nyerstégla burkolatú, a sarkokon kváderes díszítésű, ajtó- és ablakkeretes, nagy belmagasságú, öntöttvas lépcsőkorlátú, szintenként 6–700 m^2 hasznos alapterületű törzsépület, melynek pincéje csaknem 500 m^2-t tett ki. A markotányos épület 67 méter hosszúságával megegyezett, megjelenésében pedig harmonizált a törzsépülettel. Két bejárati ajtajához 4-4 lépcső vezetett fel. Homlokzatán 18 ablak nyílott. Az egyik végén helyezkedett el a markotányos lakása és raktára, mely három helyiséget jelentett: kettő 31,2 m^2-est és egy 13,8 m^2-est. Hozzá kapcsolódott a középrész irányában eső, nagy alapterületű 122,2 m^2-es ivószoba.[73] Viszont a megépítés-felavatás idejéből nem leltem adatot arra, hogy a törzsépületben tiszti kantin vagy kaszinó működött volna.

A „Fejér vármegye közönsége" tulajdonát képező, mintegy 700 000 forintba került új lovaskaszárnyát 1892. október 10-én fényes ünnepséggel avatták fel. Megjelent maga József főherceg is, kinek nevét a laktanya a későbbiekben viselte. A kaszárnya udvarán 10 órakor kezdődő ünnepség minden részletéről beszámoltak a helyi és az országos lapok. Ide kapcsolódóan csak az esemény utolsó momentumait említem meg. A mintegy zárásként felhangzó Rákóczi-indulót követően „a főherceg megtekintette a kaszárnya helyiségeit, a *kantinban* egy pohár cognacot is megivott, s tapasztalatairól legnagyobb elismeréssel szólt. Jóval 12 óra után távozott csak, a közönség zúgó éljenzése közt, s a püspöknél rövidesen megétkezvén, d. u. 2 órakor haza hajtatott Alcsuthra."[74] A főherceg a már működő kantinban, nyilván kíséretének tagjaival együtt fogyasztott el egy-egy pohárral a jeles italféleségből.

Az 1892-es esztendőnek a végén a Budai úti lovassági laktanya markotányos és szatócs (kantin) üzletére a parancsnokság hirdetésében pályázatot írt ki. Eszerint 1892. november 26-án, délelőtt 10 órakor az élelmezési hivatal irodájában írásbeli pályázati tárgyalásra kerül sor, melyre a vállalkozókat meghívják. A szerződés feltételei az említett irodában voltak megtekinthetők. Az ügy érdekessége, hogy a pályázati hirdetésig az üzletet, azaz a kantint Gánti Lajos használta, aki a városi közgyűlés tagja volt. Az árlejtés, vagyis az árverés több résztvevő jelenlétében megtörtént. Az akkori bérlő, Gánti 1650 forintot, Keszey Kálmán vendéglős 2600 forintot ígért. Rajtuk kívül többen tettek 1800-2000 forint közötti ajánlatot. Az ügyet a hadügyminisztériumhoz terjesztették fel döntésre. A minisztérium Gánti ajánlatát fogadta el. Ám a következő esztendőben ismét meg kellett hirdetni a lovassági laktanya markotányos és szatócs (kantin) üzletét kiadásra. A pályázatot a katonai élelmezési szakosztály jelenttette meg azzal, hogy a feltételek a lovasezred parancsnokságon megismerhetők. Az árverést 1893. július 12-re írták ki.[75] Az eredmény nem ismeretes számomra. Keszey Kálmánnak egyébként a közelben, a Budai út 23. szám alatt működött a vendéglője.

A császári és királyi 69. gyalogezred kaszárnyája, helyi elnevezéssel a *közösök* vagy *69-esek laktanyája* a 20. század első évtizedének közepére készült el. Az épület terveit ezúttal is Say Ferenc készítette el. Az eredeti elképzelésnek csak egy része került kivitelezésre.[76] Kantin itt is működött.

---

71 MNL FML XV. 11.

72 MNL FML XV. 11. 2. KÁPLÁR-FRÖLICH 2020, 25-28, 30-31, 86-87.

73 MNL FML XV. 11. 1-2. Helyszíni szemlém 1992-ben.

74 Budapesti Hirlap 1892. október 10. 5.

75 Székesfehérvár és Vidéke 1892. november 3. 3. Székesfehérvár és Vidéke 1892. november 29. 3. Székesfehérvár és Vidéke 1893. június 29. 2.

76 KÁPLÁR-FRÖLICH 2020, 38-42.

3.

A 19. század végén Ungvárnak – hasonlóan több közepes méretű vagy nagyvároshoz – a fejlődés érdekében már régi célja volt, hogy a 66. közös ezred törzsét és 3 zászlóalját a városban koncentráltan, kaszárnyában helyezze el. Kölcsön felvételével a település laktanyát épített. A városi képviselők ülésén rögzítették, hogy egészségügyi okból a laktanyához kórházat is kell építeni. Továbbá, „hogy *cantin* helyiség nélkül a laktanyák nem lehetnek… Ennek megfelelő épület kell." A Honvédelmi Minisztérium ezek után a városnak a nagy és kis kaszárnyáért, a kórházért, a kantinért, más épületekért éves bérleti díjat fizetett. A kantinért 1000 forintot.[77]

Egyébként is a 19. század második és a 20. század első felében a *tiszti kantin* vagy ez az elnevezés kapcsolódhatott a tiszti étteremhez, sőt a tiszti kaszinóhoz.

A Monarchia idején az elhelyezési gondok megoldására, valamint az őszi gyakorlatokhoz, király-gyakorlatokhoz, *fegyvergyakorlatokhoz, ezredgyakorlatokhoz* kapcsolódóan, a gyakorlóterek közelében *sátortáborokat* létesítettek. Valójában nem sátrakból, hanem pavilonszerűen, aláfalazott faépületekből, barakkokból álltak.[78] A sátortáborokban kantin működött, melyet a legénység is, a tisztikar is használt, bár nem egyszerre, nem azonos időben. Jó példa erre a lugosi, a pécsi és a piliscsabai sátortábor. A Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium segédhivatala a Lugoson megépítésre kerülő honvéd sátortábor építésére 1877. április 4-én adott ki pályázati hirdetést. Ebben szerepel a *kantin* épülete is, mégpedig 24 m hosszúsággal és 11,85 m szélességgel.[79] A Pécsett felállítandó honvédségi sátortábor építésére a minisztérium 1879 októberében hirdetett pályázatot. A hirdetmény felsorolta az elkészítendő számos építményt, melyek közt szerepelt egy *kantin épület* is.[80] A sátortábor elnevezés megtévesztő voltát az is bizonyítja, hogy mind a két helyen az építkezéshez nagy mennyiségű téglát, cserepet és faanyagot is fel kellett használni. A sátortábort gyakorlatok alkalmával mindkét helyen zászlóaljak, lovasosztályok elhelyezésére használták. A korabeli újságok tudósításaiból ugyancsak ismert, hogy a tekintélyes méretű kantinokat a katonatisztek több alkalommal maguk közötti lakomák, mulatságok céljára használták fel.[81] A sátortáborok nem kerültek évente bontásra, hosszabb időn keresztül használták azokat. A pécsi még 1919 elején is állt. Január 18-án reggel 5 óra tájban az üres legénységi barakk és a kantin kigyulladt, majd leégett.[82] A piliscsabai (két) sátortábor azért is érdekes számunkra, mert volt eset, hogy valamelyik, egyébként Székesfehérváron állomásozó alakulat is igénybe vette. Másrészt azért figyelmet érdemlő, mert ez nem honvéd, hanem császári és királyi tábor volt. Lássuk a pályáztatást! Piliscsaba község elöljárósága a mindkét cs. és kir. katonai táborban *markotányos (kantine) és szatócs üzletek haszonbérbe adását* hirdeti meg. Mégpedig az 1899., 1900. és 1901. évre. A nyilvános árverés megtartására 1899. február 2-án 10 órakor a községházán kerül sor. A táborozó és ellátást igénylő katonaság átlagos napi létszáma 1600-1800 fő. Az árverési feltételek a községházán, a jegyzői irodában, hivatalos órákban tekinthetők meg. Az 1902., 1903. és 1904. évi táborozási idény tartamára lényegében azonos hirdetmény jelent meg.[83]

A gyakorlatokon nem mindig a laktanya markotányosa tevékenykedett. Nem ritkán a gyakorlat idejére meghirdették a markotányosi állást. Egy rövid hirdetményi példa Miskolcról 1910-ből: "M. kir. 10-ik honvédgyalogezred részére folyó hó 22-én kezdődő gyakorlatokra markotányos kerestetik. Jelentkezni lehet az ezredirodában. (Városház-tér 14. Városi bérház)"[84]

Részben a kantin berendezéséről, részben egyes árucikkekről szerezhetünk tudomást egy árverési tájékoztatóból. Bár nem teljeskörűt. Kecskeméten a 30. honvéd pótzászlóalj kantinjának felszámolására került sor 1918-ban, melyet követően november 20-ra a raktáron maradt tárgyakra árverést írtak ki. A kikiáltásra kerülő tárgyakat következőképpen sorolták fel: rövid- és norinbergi (nürnbergi textil) áruk, borok, felszerelési és berendezési tárgyak, úgymint konyhaberendezések, vendéglői felszerelések, fazekak, lábosok, tálak, tányérok, evőeszközök, poharak. A gépek közé tartozott 2 db pénztárgép, 3 db varrógép, 1-1 db darálógép, jégszekrény, fagylaltgép és tartálya, továbbá ide sorolom a sörapparátust, valamint a kb. 250 hl-es hordót. A kantin berendezését képező asztalok, székek, állványok, szekrények, melyeken kívül íróasztalok, irodaberendezés és felszerelés, valamint Wertheim páncélszekrények is kikiáltásra kerültek. Az árverésen az egyes tárgyakat a legtöbbet ígérő és készpénzzel fizető személyek szerezhették meg.[85]

---

77 Ung 1884. június 22. 2–3.

78 BARCZY – SOMOGYI 1990, 155.

79 Ellenőr 1877. április 4. 4.

80 Ellenőr 1879. október 1. 4.

81 Pécsi Hirlap 1888. május 10. 4. Pécsi Figyelő 1894. szeptember 22. 3.

82 Dunántúl 1919. január 18. 6.

83 Budapesti Hirlap 1899. február 21. 19. Budapesti Hirlap 1902. január 12. 22.

84 Miskolczi Napló 1910. augusztus 17. 5.

85 Kecskeméti Ujság 1918. november 17. 3.

A genfi egyezmények

1.

A *genfi egyezmények* a 19–21. században Genfben elfogadott, a nemzetközi hadi, illetve humanitárius joggal kapcsolatos egyezményeket és jegyzőkönyveket jelentik. Az első genfi egyezmény 1864-ben született a háborús sebesültek megsegítéséről. Ugyancsak a nemzetközi humanitárius jog rendszerébe tartoznak az 1899-es és 1907-es *hágai egyezmények*. Az 1864-es genfi egyezményt az 1906. évi, majd az 1922. évi követte. Átfogó szabályozást az 1949. évi négy genfi egyezmény adott, mely a korábbi genfi és hágai egyezményeket is felölelte. Az említett nemzetközi egyezményeket, bár némi késéssel, a magyar országgyűlés sorra beiktatta a törvények közé, vagyis becikkelyezte. Az alábbiakban az említett jogi normaszövegekből csak azokra hivatkozom, melyek a markotányosokkal/kantinosokkal kapcsolatosan rendelkeztek. Már elöljáróban leszögezhető: általános megelégedésre szolgált és nagy jelentőségű volt, hogy a szabályozás rájuk is külön kitért.

Az 1911. évi XX. tc. a hadrakelt seregek sebesültjei és betegei sorsának javítása végett Genfben kötött egyezségek becikkelyezéséről szól. Tartalmazza az 1864. évi és az 1906. évi genfi egyezmények szövegét. Az 1864. évi, a kezdetet jelentő, igen fontos genfi egyezmény 2. cikke kimondja, hogy a kórházak és ambulanciák személyzete – ideértve a felügyeletre, továbbá az egészségügyi, az igazgatási és sebesültszállító szolgálatra hivatottakat – valamint a tábori lelkészek, működésük ideje alatt mindaddig részesülnek a semlegesség kedvezményében, míg összeszedésre és segélyre szoruló sebesültek vannak. A 3. cikk pedig az említett személyeket illetően kimondja, hogy ha a kórházat vagy ambulanciát, ahol működnek, az ellenség elfoglalta, akkor is rendelkeznek bizonyos szabadságokkal. Így hivatásuk teljesítését folytathatják, vagy az ellenség gondoskodása mellett visszatérhetnek ahhoz a csapattesthez, ahova tartoznak. A normaszöveg nem tett említést a markotányosokról. Vagyis őket nem illette meg az a kedvezmény, ami az egészségügyieket és a lelkészeket.

Az 1864. évi egyezség helyébe az 1906. évi lépett. Az utóbbi egyezmény 9. cikke az 1864. évit kibővítve, pontosítva, a következőképpen rendelkezik: A kizárólag a sebesültek és betegek felszedésére, elszállítására és gondozására szolgáló személyzetet, valamint az egészségügyi alakzatok és intézetek igazgatására és őrségére rendelt személyzetet, továbbá a hadseregben alkalmazott lelkészeket minden körülmények között kímélni és támogatni kell. Ha az ellenség kezébe kerülnek, nem szabad velük hadifogolyként bánni. A 10. cikk szerint bizonyos feltételek esetén a fentebb említettekkel egyenlő bánásmód alá esik az egészségügyben segítő önkéntes egyesületek személyzete. A 10–13. cikk az egészségügyiek és a lelkészek további működéséről, tulajdonuk megtartásáról, fizetésükről, hazájukba visszajuttatásukról rendelkezik. Vagyis ebben az egyezségben sincs szó markotányosokról.

Az 1913. évi XLIII. tc. az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezség és nyilatkozat becikkelyezése tárgyában került megalkotásra. Az 1. § szerint a második nemzetközi békeértekezlet 12 egyezsége 1907-ben Hágában született meg. A 2. § szerint az első nemzetközi békeértekezlet 3 egyezsége 1899-ben Hágában kelt. A 3. § értelmében az 1899-ben Hágában született két nyilatkozat szintén becikkelyezésre került. Az 1899-es 2. Egyezmény a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól rendelkezik. Az egyezmény melléklete az ebben a tárgyban született Szabályzat. Ennek I. Rész I. fejezet 3. cikke a következőket mondja: A hadviselő felek fegyveres ereje harcoló és nem harcoló állományú egyénekből állhat. Úgy azoknak, mint ezeknek joguk van arra, hogy ha az ellenség őket elfogja, úgy bánjék velük, mint hadifoglyokkal. A II. Rész II. fejezetének 13. cikke a hadifoglyokról szólva a következőket rögzíti: Ha a hadsereget kísérő, de közvetlenül ahhoz nem tartozó egyének – amilyenek a hírlapok levelezői és tudósítói, a *markotányosok*, a *szállítók* – az ellenség hatalmába kerülnek, és ez fogvatartásukat szükségesnek véli; az ilyen egyéneknek joguk van arra, hogy a hadifoglyokat megillető elbánásban részesítsék őket. Feltéve, hogy el vannak látva azon hadsereg katonai hatóságának igazolványával, amelyet kísértek. Az 1907. évi hágai egyezmény mellékletének I. Rész I. fejezet 13. cikke ugyanezt tartalmazza. A két hágai egyezmény tehát a markotányosokat nem ruházza fel mindazokkal a szabadságokkal és jogokkal, melyek az egészségügyieket és a lelkészeket megilletik. De bizonyos, szerényebb mértékű védelmet nyújt számukra. Az ellenség akár el is engedheti őket. Ám, ha fogvatartásukat szükségesnek gondolja, akkor a hadifoglyokkal egy tekintet alá kell venni őket. Kivéve, ha a markotányos nem rendelkezik saját állama katonai hatóságának igazolványával. Hanem anélkül, „saját szakállára", katonai parancsnokság alá nem tartozóként lett markotányos. Ez esetben ugyanis annyi védelem sem illeti, mint a hadifoglyot.

Az 1936. évi XXX. tc. a hadrakelt seregek sebesültjei és betegei helyzetének javítása, továbbá a hadifoglyokkal való bánásmód tárgyában Genfben 1929-ben kelt egyezmények becikkelyezéséről szól. Az utóbbi szabályozási tárgykörben A VII. Cím az egyezményeknek bizonyos polgári egyénekre való alkalmazásáról rendelkezik.

A 81. cikk tartalmilag ugyanaz, mint a hágai egyezmény 13. cikke. A magyar törvénycikkhez fűzött indokolás szerint a hadifoglyokkal való bánásmód szabályai kiterjednek nemcsak a szoros értelemben vett hadifoglyokra, hanem a haditudósítókra, hadiszállítókra és a markotányosokra is, ha fogságba kerülnek. A II. Cím 12. cikke szerint minden hadifogolytáborban *kantinokat* kell felállítani, ahol a hadifoglyok helyi kereskedelmi árakon élelmiszert és használati cikkeket szerezhetnek be. A befolyt hasznot a hadifoglyok javára kell fordítani.

Az 1949. évi genfi egyezmények a markotányosokat kifejezetten nem említik. Az egyezmény I. Cím 4. cikke szerint hadifoglyok – többek közt – a fegyveres erőket kísérő, de azoknak nem közvetlen részét alkotó személyek, mint a katonai légi járművek polgári személyzetének tagjai, a haditudósítók, a szállítók, a katonák jólétéről való gondoskodással megbízott munka- és szolgálati egységek tagjai, feltéve, hogy engedélyt kaptak azoktól a fegyveres erőktől, amelyeknek kíséretébe tartoznak, és mely erők kötelesek őket a csatolt mintához hasonló személyi igazolvánnyal ellátni. A továbbiakban az egyezmény a hadifoglyokra vonatkozó részletes szabályokat tartalmazza. Látható, hogy az 1949. évi genfi egyezmény citált szövege figyelemmel van az idők változására, a fegyveres erőknél bekövetkezett fejlődésre. Jellemző, hogy már nem markotányost/kantinost említ, hanem általánosabb megfogalmazást alkalmaz. A szállítók és a katonák jólétéről gondoskodók fogalmába természetesen a markotányosok/kantinosok is beletartoznak. (Egyébként a 20. század második felében a markotányos megjelölés elhalványult, szemben a máig élő kantinossal.)

A Genfben, 1949. augusztus 12. napján kelt nemzetközi egyezményeknek a Magyar Népköztársaságban való törvényerejéről az 1954. évi 32. tvr. rendelkezett. Az 1. § felsorolásában 3. pontként található a hadifoglyokkal való bánásmódról szóló egyezmény.

2.

Egyes jogtudósok, jogi ismerettel rendelkező személyek, politikusok, sőt katonák kétségüknek adnak hangot, ha a nemzetközi jogot a többi jogág között említik. A megalkotott, a nemzetközi jog körébe sorolt szabályok kikényszeríthetőségének és a szabályszegések szankcionálásának hiányára hivatkoznak. Tény, hogy az ellenségeskedések során a hadviselő felek a szabályokat számtalanszor nem tartják be. Sokszor a viszonosságra, az ellenség korábbi, hasonló magatartására, normaszegésére figyelemmel. (A következmények, a szankciók általában elmaradnak.) Egyesek azt az álláspontot képviselik, hogy más a szabály, és más a gyakorlat.

Mégis kívánatos és célszerű volt, hogy legalább elvi éllel a markotányosok/kantinosok, vagyis a katonák élelmezéséről gondoskodók, egyfajta védelme a jogforrásokban kimondásra került.

A 20. század elején a hadijog alapelveivel kapcsolatban jogi ismerettel rendelkező személyek tollából, a szélesebb nyilvánosság számára megjelentek olyan ismeretterjesztő írások, melyek a markotányosokat a nemzetközi szerződésekben foglaltaknál is kedvezőbb helyzetbe igyekeztek hozni. Az egyik, a nevét homályban hagyó szerző álláspontjának lényege az alábbi: A háborút az államok vívják, nem az egyének. Ellenséges személy az, aki az ellenséges hadviselő fél hadi erejébe tartozik, a harcban személyesen vesz részt és a hadsereg parancsokának hatalma alatt áll. Azok, akik az ellenséges hadseregnek nem harcos/harcoló, hanem kiegészítő tagjai, nem tekinthetők ellenségnek, megtámadni őket nem szabad. Ide tartoznak a tábori papok, a katonai orvosok, élelmező tisztek és a markotányosok. Ha mégis elesnek vagy megsebesülnek, az az ő bajuk.[86]

A genfi egyezményekben foglaltak betartása nem lehetett egyszerű a markotányosok esetében. Az Osztrák-Magyar Monarchia haderejéhez tartozó Magyar Királyi Honvédség öltözeti és fölszerelési szabályzata kiegészítésében 1888-ban megjelent az a rendelkezés, amely a markotányosok felismerését segítette. A szabályzat előírta, hogy háború idején a markotányosoknak és a markotányos segédeknek milyen megkülönböztető jelet kell viselni. Akár a honvéd csapatok anyakönyvi állományából szerződtetett legénységi állományú, akár ilyenek hiányában ezen üzleti célra felfogadott polgári egyénekről legyen szó, egyrészt *tábori sapkát* kötelesek viselni, másrészt a legfelső ruhadarab felett bal karjukon *fekete-sárga*, 4 cm széles *karkötőt,* vagyis karszalagot. A csapatjelzések a *karszallagon* buzérvörös posztóból legyenek felvarrva. Pl. 40. GY. H. O.[87] A magyar honvédek körében a *svacrgelb karkötő* nem mindenki tetszését nyerte el.

Pusztán érdekességként említem meg, hogy a 19–20. század fordulóján, továbbá azt követően a magyar törvényalkotásban a markotányos, illetve a kantin/kantinos szóhasználatban alig mutatkozik változás. Még csak markotányost említ a szabályozás az 1895. évi XXXIX. tc.-ben. Viszont az 1899. évi XXV., az 1921. évi IV. és

[86] Kincses Kalendáriom 1905, 406–407.
[87] Honvédségi Értesítő 1888/27. IX.

az 1936. évi XXXVI. törvénycikkben már együtt használta a jogalkotó a két személyt/fogalmat, vagyis a markotányost és a kantint. Az is igaz, hogy az 1904. évi XXVI. tc.-ben csak a kantin szerepel.

Az I. világháborúban

Jóllehet a markotányosnét értékes tulajdonságaival és gyarlóságaival együtt a világirodalom több nagysága ábrázolta, egyelőre maradok a magyar szépirodalom keretei között. *Krúdy Gyula* (1878–1933) író műveiben egész sajátos világot teremtett meg. Lényegében igaz ez az I. világháború alatt megjelent, részben romantikus tartalmú és dörgő című kötetére: *A 42-ős mozsarak*ra. A szerző bevezető szavai szerint ezt a regényét 1914-ben azért írhatta meg, mert sok időt töltött a háború elején Oroszországban megsebesült katonák között. Másutt, a Száva mentén játszódó egyik fejezetben feltűnik a markotányosné, Késő Fáni alakja, aki a hátán viszi az elemózsiás kast, a hóna alatt a szilvóriumos hordócskát. Hatalmas, nyúlánk termetű, fekete hajú, összenőtt szemöldökű, határozott tekintetű, sohasem nevető. Férjezett, talán negyven éves. A portékát az ura, Késő János szerzi be olcsón, ő pedig jó áron eladja. Igaz, a férfinak a pálinkáért a Száva mellől egészen Szabadkáig vissza kell menni. A front mögött egy elhagyott szélmalomban lakik. Sokkal jobban ment a sora, mikor férjével Amerikában élt, ám csődjük miatt hazajöttek. Nem is a közhely szerinti piros szoknya van rajta, hanem az óceán túlsó partjáról hozott vastag lódenkabát és meleg harisnya. A pesti ezred katonáit iránymutatással is segíti.[88] *Erdély Jenő* (1890–1918?) a fronton harcoló író, hírlapíró, jogász számára Krúdy kötete boldog estéket szerzett. Ám nem ment el szó nélkül ama tény mellett, hogy a hadjárat 7 hónapja alatt ő – bár sokfelé járt – markotányosnét nem látott. Nem is láthatott, mert „markotányosné nincs, mint ahogy sok egyéb tradíció is csupán az irodalomban maradt meg, a háborúról. Egy új dolog van: a lövészárok."[89] (Mellé lehet írni a géppuskát, a gáztámadást, a kezdeti repülőgépet és harckocsit.)

A markotányos és a markotányosnő az I. világháború idején, a megváltozott, egyre modernebb hadviselés korában, a frontokról valóban eltűnt, szinte kiveszett. Az általános helyzet, tehát működésük hiánya mellett adódtak kivételek is. Éppen a székesfehérvári 17. gyalogezred történetében lehet olvasni két *kantin* működéséről. Az ezred 1917. február 12-én érkezett meg a nyugodt orosz hadszíntérre. Brany településen helyezték el azt a málhavonatot, mely az ezred és egyben a hadosztály részére szolgált. A vasúti kocsikban már volt *kolbászgyár,* azaz kolbásztöltés és kantin. Az utóbbinál a befolyt haszon az ezred özvegyeit és árváit támogató alapba került. A front mögött több kilométerrel kiépítésre került a *Zita Királyné Otthon,* mely tiszti és legénységi „üdülőt", irodai épületeket, kápolnát, fürdőt, orvosi rendelőt, gyengélkedőt foglalt magában. Itt is működött kolbászgyár, továbbá kantin, cukrászda, és álltak raktárak. Hátrább istállók, műhelyek, gazdasági épületek. Folyt földművelés és állattenyésztés. A katonák pihenésére, regenerálódására, élelmezésére a feltételek biztosítottak voltak. Az ezred azonban szeptember 2-án elindult a jóval félelmetesebb olasz frontra.[90]

A csóti tábor

Az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó évtizedeiben a kantinos mellett általában a felesége, a *kantinosné* vagy a lánya, a *kantinoslány* segített. Az is előfordult, hogy a kantinos újsághirdetés útján vagy cselédszerző révén keresett *cseléd-leányt, szolgálót, mindenes háziszolgát, elárusítónőt, szakácsot* vagy *szakácsnét.* Nem többet, mint egy vagy két személyt.

A kantin forgalma csak kivételesen kívánt meg nagyobb létszámot. Ez történt az I. világháborúban, és főleg a forradalmak után a csóti táborban. Csóton (Veszprém vm.) döntően a község legelőterületén, kb. 360 kh-on a katonai kincstár 1915-ben létesített barakktábort. Itt 1915 nyarától 1918 november közepéig a fogságba esett ellenséges katonák elhelyezésére hadifogolytábor működött. 1919 tavaszától az esztendő őszéig erdélyi menekültek népesítették be. A hazatérő magyar hadifoglyok egyenként 14 napos leszerelését, egészségügyi megfigyelését és politikai kihallgatását 1919 késő őszétől 1923 nyaráig szintén ezen a helyen végezték. A tábor az országút két oldalán feküdt. Egyik oldalon a vasútállomás, a parancsnokság, a tiszti kaszinó, a postahivatal, a pékműhely, az áramfejlesztő, az őrség épülete és több raktár állt. A másik oldalon a hadifoglyok, aztán a menekültek, végül a leszerelők kb. 100-120 barakkja, a hadifogoly tisztek barakkja, a kórház, a tábori fogda, több műhely, a víztorony és a mozi épülete emelkedett. Valószínűleg itt állt a kocsma/kantin is. Az épületek egy-két kivétellel deszkából készültek. A kb. 15 000 fő befogadására szolgáló, kivilágított barakkvárost szögesdrót kerítés övezte, őrtornyokkal.[91]

---

88 KRÚDY 1915, 26–36.

89 ERDÉLY 1915, 267–268.

90 SIPOS 1937, 193–194.

91 SZABÓ G. 1983. 6-9, 23-29, 32-35.

A *leszerelő tábor* időszakában a személyi állományhoz katonák, csendőrök, nyomozóhatósági emberek tartoztak. Az élelmezéssel az ellenség hadifogolytáborából hazatért tisztek elégedettek voltak. Általában a legénységiek is, főleg a hadifogsághoz viszonyítva. Sok babot és krumplit ettek, főleg főzelékként, valamint tésztát. A mindig éhes hazatért katonák további pótlékot a kantinban kaphattak, ha volt rá pénzük. A leszerelő táboron az évek során több százezer katona ment keresztül. A kantin megnövekedett forgalma több személyt kívánt. Szőllősi István, a leszerelő tábor kantinosa 1920 nyarán a Pápai Közlönyben hirdetést jelentetett meg. Felvételre keresett egy-egy fiatal *pincért, cselédleányt, kézileányt*, nőtlen *kocsist*. Mintegy fél esztendővel később ugyanő a táborban kantinos állást ajánlott „egy jobb házból való, szolid magaviseletű, teljesen megbízható cselédleánynak, ki szükség esetén házias főzést is el tud végezni". A fizetés teljes ellátás mellett 500 korona, mely szorgalom esetén 1000 koronáig is terjedhet.[92]

A cs. és kir. székesfehérvári 69. Hindenburg gyalogezred és a magyar királyi 17. székesfehérvári honvéd gyalogezred *káderéből/keretéből,* a Nemzeti Hadsereg kötelékében 1920-ban új gyalogezredet állítottak fel, mely 1922-ben a 3. gyalogezred elnevezést vette fel. A csapattest parancsnoksága, ezredközvetlen alosztályai és a II. zászlóalj Székesfehérváron, az I. zászlóalj Tatatóvárosban, a III. pedig Komáromban állomásozott.[93]

Székesfehérvárról is kerültek katonák Csótra, az őrszemélyzetbe. A családi emlékezet szerint apai nagyapám, Gelencsér József (1899–1946) 1920-ban Székesfehérváron a korábbi 17-es laktanyába vonult be katonának. Majd Komáromba, onnét Csótra került. Furcsa módon ott egy csendőrszázados tiszti legénye lett. Gelencsér József több hónapig szolgált Csóton. Mint katonává lett borivó falusi legény többször meglátogatta a forgalmas kantint. A csendőrtiszt igyekezett az ügyes legény rábeszélni, hogy *zupájjon be katonának,* de nem állt kötélnek, nem lett továbbszolgáló katona. Székesfehérvár még egy szálon kapcsolódott Csóthoz. A leszerelő táborban egyes hazatértekkel szemben a kihallgatások során katonai bűncselekmény elkövetésének gyanúja merült fel. Ezeket a személyeket a csóti táborból a székesfehérvári hadbíróságnak adták át. Az eljárást rövid időn belül lefolytatták. A tábor felszámolását 1923-ban rendelték el, az épületeket elbontották, napjainkra csak az egykori hadifoglyok temetője maradt fenn.

Az I. világháború után

1.

Az I. világháborút megelőzően nem csak a jogszabályok írták elő a kantin létesítését. A legénységi igény mellett a hadvezetés is szükségesnek látta létesítését, fenntartását. Legidősebb, a világháborút is megjárt adatközlőim is úgy nyilatkoztak, hogy *a kaszárnyába kantinnak is köllött lennyi.* A *Pápa és Vidéke* című újság 1919. október végi egyik híre címéül is ezt választotta: *Kantinnak lennie kell!* Azután így folytatódott a cím tartalmának indokolása: Nagy „fontossága van a kaszárnyában a kantinnak, mert hogy egy nélkülözhetetlen kiegészítő része, sőt inkább tartozéka az minden laktanyának, azt eléggé bizonyítja az, hogy minden laktanyában van kantin is."[94] Civil és katona egyetértett abban, hogy *a kantin egyik laktanyából sem hiányzott.* Természetes, hogy ilyen előzmények után így kellett lenni ennek a két világháború között is.

2.

Az I. világháború előtt az 1867 után meghozott törvények a zsidó vallásúakra is kedvezőek voltak. Így az I. világháború előtt még természetes volt, ha egy laktanyai kantint zsidó személy bérelt. Példának említhető az 1883 őszére elkészült pápai Simaházi (úti) laktanya. A katonák által szeptember 1-én birtokba vett épületben „a laktanyai bormérési jogot (kantint) Horler Ferencz helybéli kereskedő nyerte el".[95] Az elveszített világháború és a két forradalom alatt vagy után több településen történt antiszemita megnyilvánulás. Ezzel összefüggésben részesítették előnyben a kantinra pályázó keresztényeket a zsidókkal szemben. A két világháború között a laktanyákban hadirokkantak, korábbi katonai altisztek, keresztény magyarok lettek a kantinosok. Így történt Pápán is 1919 késő őszén-telén. Az egyik helyi újság nyíltan leírta, hogy a kantin fontosságából nem következik az, „hogy a kantinosnak meg okvetlenül zsidónak kell lennie, mint sok helyen, így Pápán is van! A pápai zsidó kantinos,

[92] Pápai Közlöny 1920. június 13. 4. Pápa és Vidéke 1921. május 21. 2.
[93] BABUCS – SZABÓ 2009, 9.
[94] Pápa és Vidéke 1919. október 17. 3.
[95] Pápai Lapok 1883. szeptember 2. 143.

úgy tudjuk, már annyira megszedte magát a derék magyar huszárok zsoldjából, hogy – foglalkozás nélkül gyönyörűen meg tud élni", ha ki kell hurcolkodnia a kaszárnyából, ahol rajta kívül egy zsidó sincs. Ha „már a katonai alakulatból kitessékelték zsidókat mind, a kantin is keresztény ember kezébe adandó, mert van tudtunkkal igen sok derék, rokkant vagy más címen érdemes továbbszolgáló altiszt, aki ezt a foglalkozást becsülettel űzheti. Akik érdekelve vannak, indítsanak bátran akciót, mi mellékjük állunk!"[96] A következő esztendő januárjában megszületett a döntés. Szalay István rokkant tiszthelyettes az állomásparancsnokság megbízásából átvette Dringlertől a laktanya kantinját. Szalay katonai érdemekkel rendelkezett. A Margitszigeten 1923 júniusában Horthy Miklós kormányzó őt is vitézzé avatta. A nyugalmazott tiszthelyettes, immáron a huszárlaktanya kantinosa, az I. világháború alatt a pápai 7. honvéd huszárezrednek volt őrmestere. A harctéren 50%-os rokkant lett. Nagy ezüst vitézségi éremmel és Károly csapatkereszttel tüntették ki.[97] Szalay a huszárlaktanya népszerű kantinosa lett, kitűnő borokat hozott a Balaton-felvidékről. A II. világháború idején már Szalay kései utódjaként szintén egy vitéz, mégpedig Vértes Jenő üzemeltette a kantint.[98]

Más településekről, más laktanyákból is hozhatók példák arra, hogy a kantinos keresztény vallású korábbi altiszt volt. A görögkeleti vallású Makray János nyugalmazott magyar királyi huszár tiszthelyettes Nyíregyházán a huszárlaktanyának 1934. április 15-ig volt kantinosa. Ekkor azonban elhunyt. Nyilván hozzátartozója, Makray Gyula, volt könyvkereskedő látta el a továbbiakban a huszárlaktanyában a kantinosi feladatokat. Ez utóbb nevezett személy 24 évesen 1936. július 13-án súlyos motorbalesetet szenvedett.[99] A kecskeméti huszárlaktanya kantinosa az 1930-as évek közepén vitéz Bencsik István volt.[100] A soproni huszárlaktanya kantinját lényegében ugyanebben az időben egy idősebb tiszthelyettes vezette.[101]

3.

A vesztes világháború és borzalmas következményei után a konszolidáció érdekében számos intézkedés született. Köztük volt olyan, amely a kantinokra is kiterjedt. A magyar királyi pénzügyminiszter 101 010/1921. sz. rendeletében hozott szabályt többek között az italmérési és italelárusítási üzletek váratlan szemlékkel történő ellenőrzéséről. A 30. § értelmében a pénzügyi, törvényhatósági, községi és rendőri közegek jövedéki, közegészségügyi, közerkölcsi, közrendészeti szempontból történő felügyelet és ellenőrzés céljából az eladásra jogosultak üztlethelyiségeibe bármikor bemehettek. A katonai laktanyákban, várerődökben, gyakorlótereken és táborokban működő kantinokba is. Ezeknél, továbbá a katonai csapatokat kísérő markotányosoknál a foganatosítani szándékozott ellenőrzési szemlét vagy más hivatalos eljárást az ellenőrző közeg az illetékes katonai parancsnoknál vagy helyettesénél volt köteles bejelenteni. Mégpedig az eljárás megkezdése előtt szóban, egyidejűleg egy meghatározott okirat felmutatásával. Vagyis több szerv kapott igen széles körű jogosítványt a kantinosok/markotányosok előzetes bejelentés nélküli, helyszíni, váratlan ellenőrzésére. A cselekmény megkezdésekor erről a katonai parancsnokot informálni kellett. Hasonlóan részletes, sőt egyre részletesebb jogi szabályozás történt a kantinos kiválasztása tekintetében.

A kantinos kiválasztása

1.

A két világháború között, egy rövid, átmeneti időszak után, a kantinos kiválasztása fokozatosan egyre szabályozottabbá vált. Az 1920-as évek, még provizórikusnak gondolt viszonyait érzékelteti egy bűncselekmény, egy vesztegetési ügy. 1922 áprilisában Nemes Géza vendéglős és felesége levelet intézett Lueff Sándor ezredes-hadbiztoshoz, melyben kérték a budapesti Károly laktanya kantinjának részükre történő bérbeadását. Nemes és felesége a levélben 20 000 koronát is küldött, és kérte a többi pályázó elutasítását. Az ezredes feljelentésére vesztegetés vétsége miatt eljárás indult a Nemes házaspár ellen. Nemes Géza ügyében a vádtanács az eljárást meg-

[96] Pápa és Vidéke 1919. október 17. 3.
[97] Pápai Hirlap 1923. június 9. 2.
[98] Pápai Hirlap 1924. szeptember 13. 1. Pápai Hirlap 1944. december 16. 6.
[99] Nyírvidék – Szabolcsi Hirlap 1934. április 17. 5. Nyírvidék – Szabolcsi Hirlap 1936. július 14. 2.
[100] Kecskeméti Közlöny 1934. november 9. 2.
[101] Soproni Hirlap 1936. szeptember 13. 5.

szüntette, viszont a bíróság a feleségét 300 000 korona pénzbüntetésre ítélte.[102] Egy másik jogeset, egy betöréses lopás azt jelzi, hogy a kantinokban továbbra is gazdag zsákmányban reménykedtek az elkövetők. A pécsi Ferenc József laktanya kantinjába 1928. augusztus 15-ről 16-ra virradó éjjel, hétköznapon ismeretlen tettesek behatoltak. Először betörték a kantin ablakát, majd bemásztak a helyiségbe. Elvittek a kasszából 40 pengő készpénzt, 5 üveg konyakot, 3 üveg likőrt és pipereszappanokat. Összesen 120 pengő értékben. „A rendőrség erélyes nyomozást indított."[103] A két bűncselekmény is érezteti, hogy a közvélemény kisebb aranybányának tekintette a kantint.

2.

A két világháború között tehát a helyőrségekben újra működött kantin. A laktanyákon belül sokszor ugyanott, mint korábban. A legénységnek akkor is a szabadság és a boldogság szigete volt ez a helyiség. A dohányfüstös teremben felejteni lehetett a megaláztatásokat, a hosszú gyakorlatok, gyalogmenetek kínjait. Itt borozgatni, beszélgetni lehetett, akár állva is. Azután számtalan fontos dolgot vásárolni. Némelyeknek még a nótázáshoz is kedvük kerekedett, de a kantinos a kezdeményezőket gyorsan leintette. A nézeteltérésnek, a vitáknak, a kialakuló verekedéseknek határozottan elejét vette. Hasonlóan elfojtotta a kártyázásra, hazárdjátékra irányuló kísérleteket.

3.

Ismert, hogy a vesztes világháborút követően a kormányzat nem feledkezett meg az elhunyt, megsebesült vagy szerencsésen hazatérő katonákról, továbbá a hadiözvegyekről, hadiárvákról. Nincs itt hely valamennyi intézkedés felsorolására, viszont utalni kell a markotányosság/kantinosság elnyerésénél biztosított előnyökre. A Honvédelmi Minisztérium két körrendeletben szabályozta a markotányos/kantinos helyiség meghirdetését, a döntés meghozatalát, melynél a pályázók rangsorát állította fel, továbbá rögzítette a jogviszony tartalmát, vagyis a jogokat és kötelezettségeket. Az egyik jogi norma az 1920. május 23-án kelt 409 084-34, a másik az 1920. június 15-én kelt 420 165-34 sz. körrendelet volt. A bennük foglaltak – rövidebben-hosszabban – kezdtek jelentkezni a pályázati kiírások szövegében. Érdemes ezekből néhányat ismertetni.

1923 elején a kecskeméti Ferenc József laktanyában a 9/II. honvédzászlóalj kantint óhajtott felállítani, ezért a parancsnokság *kantinpályázatot* írt ki. Ebben csak annyit közölt, hogy „a figyelembe jöhető, arra érdemes, megbízható egyének, kik kellő tőkével rendelkeznek" a feltételeket a zászlóalj gazdasági hivatalánál tudhatják meg. A volt katonai egyének előnyben részesülnek.[104] Többet árult el a pályázati feltételekről a tolnai (Tolna vm.) új lovassági laktanya kantinjának bérletét 1927-ben 3 évre meghirdető pécsi vegyesdandár parancsnokság. Pályázhattak hadirokkant volt továbbszolgáló altisztek, egyéb hadirokkantak, volt továbbszolgáló altisztek, megbízható polgári egyének. A feltételek részleteit és a pályázat szükséges mellékleteit a tolnai parancsnokságon lehetett megismerni.[105]

A kecskeméti új honvéd lovassági laktanya kantinja 1929. május 1-től ugyancsak pályázati úton, 3 évre került meghirdetésre és kiadásra. A hirdetmény tájékoztatást adott arról, hogy a laktanyában milyen egységek kerültek elhelyezésre, azaz a kantinos mekkora forgalomra számíthatott. Közli a hirdetés, hogy kik a pályázatra jogosultak. Elsősorban a volt altisztek és a hadirokkantak. A sor végén szerepelnek az egyéb megbízható személyek, vagyis a polgárok, tehát a civilek. Számos további adatot, okiratmásolatot megadni vagy csatolni kellett. Köztük a polgári hatóság által kiállított erkölcsi bizonyítványt, melyből a pályázónak a kommunizmus, vagyis a Tanácsköztársaság alatti magatartása kivehető volt.[106] (*1. sz. melléklet*)

Az 1930-ban Szentendrén megépült laktanya kantinja ugyancsak 3 évre került bérbeadásra. A pályázat benyújtására jogosultaknál a kecskeméti honvéd lovassági laktanya hirdetményéhez képest csak némi eltérés olvasható. A polgári személyek helyére a hadirokkantak és altisztek özvegyei kerültek.[107]

A szentendrei laktanya kantinjára kiírt pályázatban rögzítettekkel megegyező személyek (hadirokkantak, altisztek, özvegyeik) pályázhattak három másik kantinnál is. Nevezetesen a debreceni Pavillon laktanya kantinjánál

[102] Szózat 1923. október 10. 5.
[103] Pécsi Napló 1928. augusztus 17. 5.
[104] Kecskeméti Közlöny 1923. február 21. 2.
[105] Tolnamegyei Ujság 1927. május 21. 5.
[106] Kecskeméti Közlöny 1928. november 11. 9.
[107] Nemzeti Ujság 1930. február 2. 4.

1930 júliusában, a kaposvári Baross laktanyánál 1931 nyarán és a soproni Ferenc Ferdinánd honvéd lovassági laktanyánál 1932 júniusában.[108] (Valamint további pályázatoknál is.) Tényleges állományú egyén, illetve felesége nem pályázhatott. Tájékoztatott a hirdetmény a kantinost terhelő díjakról is.

A Honvédelmi Minisztérium 3485/11-1930. sz. körrendeletében a honvédségi épületekben levő kantin és borbély üzemek céljára szolgáló helyiségekről rendelkezett. Ennek értelmében az említett helyiségeket a vegyesdandár parancsnokságok adják bérbe. Gyakran az történt, hogy a vegyesdandár parancsnoksága döntött, és ennek megfelelően a szerződést a laktanya parancsnoksága kötötte meg.

4.

1942-re alaposan megváltoztak a laktanyai kantinok kiadásának, működésének körülményei. Az örömteli területvisszacsatolások mellett olyan fájdalmas, drámai és megrázó események történtek, mint az ország hadbalépése, a katonák hősi halála, sebesülése, az ellátási körülmények súlyosbodása és az egyre embertelenebb zsidótörvények megalkotása. A Honvédelmi Minisztérium 1942. április 21-én kiadott 441 943/11-1942. sz. körrendelete szabályozta a markotányos bérletek, vagyis a kantinhelyiségek pályáztatásával és odaítélésével kapcsolatos eljárást. Az *1. sz. melléklet*ben foglaltakhoz képest a körrendelet új elemei közül az alábbiakat kell kiemelni. A pályázati felhívás a hadtest és az állomásparancsnokság parancsán kívül a *Katonai Ujság*ban, a *Vitézek Lapjá*ban és egy helybeli keresztény irányzatú napilapban jelenjen meg. Az igényjogosultsági sorrendben a hadirokkantak, volt altisztek, legénységiek, özvegyeik után besorolást kaptak a vitézek, a tűzharcosok, a hadviseltek és mások. A laktanyaparancsnokság javasolt, a hadtestparancsnokság döntött, egyenlő feltételek esetén a család létszámára figyelemmel. A pályázati mellékletek között újként szerepelt a keresztény származás okmányokkal igazolása. Változás történt a jogviszony jellegében: az addigi magánjogi helyett közjogi lett. Ennek következményeként nem került sor szerződéskötésre, hanem a markotányos bérlőnek egy nyilatkozattal kötelezettségek sorát kellett vállalnia. A magyar királyi kincstár a jogviszonyt bármikor megszüntethette. A kantinos különböző díjakat fizetett, a helyiségek állapotáról gondoskodott, ott hazárdjátékot nem engedélyezett. Köteles volt ételt, italt, kéziszereket, más tárgyakat tartani, jutányos áron eladni. Tudomásul vette a nyitvatartás szabályozottságát, az árlapok parancsnokság általi jóváhagyását, a laktanyába belépés szabályait. A berendezési tárgyakról, a konyhai felszerelésről, fűtésről, világításról maga gondoskodott. Csak hiteles mérőeszközöket használhatott, az ellenőrzéseknek alávetette magát. Az egészségi, tűzrendészeti szabályokat, a laktanyai rendet betartotta, alkalmazottaiért felelősséget vállalt, az esetleges károkat megtérítette (*2. sz. melléklet*).

A körrendelet formálisan eleget tesz a jogi normák kodifikációs igényeinek. Érvényesíti a markotányos személyére nézve a hadsereg elvárásait. A pályázat odaítélésére felállított sorrendiség logikusnak hat, figyelemmel van a háborús viszonyokra, a háború következményeire. Szociális elemet is tartalmaz. A mélyen elítélendő faji megkülönböztetés viszont az érintetteknek súlyos hátrányt, akár létalapjuk elvesztését okozhatta. Még akkor is, ha csak szűk kört érintett. A jogi norma és melléklete kétségkívül a kor lenyomata.

Az új szabályozásnak megfelelő pályázati kiírásra példa a Párkány melletti, nánai (Esztergom vm.) honvédlaktanya kantinjának és a hozzá tartozó lakásnak 1944. május 1-től 3 évre történő meghirdetése. A hirdetmény tartalmazta – a körrendeletnek megfelelően – a pályázatra jogosultakat, a megkívánt adatokat és okmányokat, a bér nagyságát, fizetési módját. A pécsi Lakits laktanya kantinját 1944. július 1-től kívánták 3 évre (!) kiadni. A hirdetmény szűkszavúan utalt arra, hogy ez az 1942. évi körrendeletben foglalt feltételek mellett történik.[109]

5.

A II. világháború befejezését követően, 1945. május 19-től kezdődően a Honvédelmi Minisztérium a 6376/III. elh. – 1945. sz. körrendeletével és ennek mellékletével újraszabályozta a markotányos bérletek pályázatával és odaítélésével kapcsolatos eljárást. Az 1942. évi szabályozáshoz képest a leglényegesebb változások alapjául a katonai és a politikai téren, illetve a szuverenitásban bekövetkezettek szolgáltak. 1945-ben egyértelművé vált, hogy az ország a háborút elveszítette, ezért sok területen az élet a korábbiaktól el fog térni. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány működése, megnyilvánulásai, az általa meghozott jogi normák is erre utaltak. Jóllehet az államforma változását csak az 1946. évi I. tv. mondta ki, de már 1945-ben a Magyarország megjelölést használták. Az Ide-

[108] Nemzeti Ujság 1930. július 6. 14. Somogyi Ujság 1931. május 29. 5. Sopronvármegye Hivatalos Lapja 1932. április 21. 51.
[109] Esztergom és Vidéke 1944. február 2. 2. Dunántúl 1944. április 26. 6.

iglenes Nemzeti Kormány 529/1945. M. E. sz. rendeletével 1945. február 26-án feloszlatta a Vitézi Rendet, az 1690/1945. M. E. sz. rendeletével pedig május 7-én a Magyar Csendőrség intézményét megszüntette, szervezetét feloszlatta. A Magyar Tűzharcos Szövetség ugyancsak feloszlatásra került. A szövegezés mindezeknek megfelelően már nem használja a magyar királyi jelzőt. A pályázati felhívást kiadók ugyanazok, a meghirdetés ugyanúgy történik, mint 1942 után, de csak egy helyi napilapban kell közzétenni. Az igényjogosultság sorrendjéből kimaradtak a vitézek és a tűzharcosok. A pályázat mellékleténél nem szerepel a keresztény származás igazolása. Változatlanul nyilatkozatot kell kitölteni, amely a jogviszony tartalmát szabályozza. A pályázati hirdetményt nem kell a *Vitézek Lapjá*ban és a *Katonai Ujság*ban megjelentetni, a helyi napilapnál pedig kimaradt a keresztény irányzatú jelző. A pályázathoz nem kell csatolni a keresztény származást bizonyító okmányt. Nem közjogi, hanem magánjogi jogviszony jön létre a bérbeadással. A jogviszony tartalmára viszont változatlanul kihatással vannak a mellékelt Nyilatkozatban foglaltak. Itt már nem esik szó a csendőrségről, és a tisztogató szereknél sincs irányadó ár. A körrendelet tartalma mintegy 90 százalékban megegyezik az 1942. évivel, ám az eltérések alapvető jelentőségűek.

Az 1930–1940-es években

1.

A II. világháború alatt a kantinok működését illetően részben hasonló helyzet alakult ki, mint a Nagy Háború idején. A frontokon nem volt mód kantinosi tevékenységre. Viszont a laktanyákban mindaddig nyitva tartottak, amíg a hadi helyzet lehetővé tette.

A székesfehérvári 3. gyalogezrednél, a Budai úton 1944 nyaráig még a katonák rendelkezésére állt a kantin. A széles körű gyakorlattal egyezően itt is egy korábbi altiszt volt a kantinos. Kellő tekintéllyel bírt, szükség esetén helyiségében, a katonák között rendet tudott tartani. A visszaemlékezők szerint nála főleg a következő árukhoz lehetett hozzájutni: élelmiszer, szeszes ital, dohány, pipa, bicska, borotválkozási eszközök, szappan, fésű, többféle kefe, tű, cérna, zsinór, gomb, a bakancs/csizma tisztítására, ápolására szolgáló szerek, levélpapír, *koperta,* azaz boríték, levelezőlap, írószer. Vagyis élelmiszerek, szükséges és élvezeti cikkek, egyes felszerelési tárgyak. Vegyesen a katonai és a magánszükségletre szolgáló áruk.

Közismert, hogy a bakák, huszárok, tüzérek, más katonák lábbelijének fényesnek kellett lenni. Szokások, szólások is éltek ezzel összefüggésben. Kapcsolódik ide a Honvédelmi Minisztérium 482 311/1937. számú körrendelete. A jogi norma megállapítja, hogy a honvédség körében a lábbelik karbantartása hiányos, nem az előírások szerinti, hátrányos a bőranyagra, ami így idő előtt elhasználódik és nő a talpak vízáteresztése. Azt is rögzíti, „hogy az egyes századparancsokok a lábbelik fényesítésére túl nagy súlyt helyeznek". *Fénymázat* használtatnak, ami a bőrt annyira megkeményíti, hogy utólagos zsírozással sem lehet minden esetben megpuhítani. Holott legfontosabb a jól zsírozott, jól ápolt lábbeli, a fényes külső csak másodlagos. Ezért ismételten elrendeli a lábbelik talpának és a felsőrészének *zsírozóanyaggal* történő rendszeres kezelését. Erre a célra az 1928-ban rendszeresített *Cerinol* nevű terméket kell használni. A zsírozásra az eddigieknél nagyobb gondot kell fordítani, „esős, sáros, általában nedves időjárásnál a fényezést pedig teljesen mellőzni kell". A legénységet és a markotányosokat mindezek tekintetében ellenőrizni kell. A hadügyi vezetés jól ismerte az anomáliákat, a gyakorlatot, a szokásokat, azért intézkedett.

A markotányosok/kantinosok a körrendelet alapján zsírozóként Cerinolt voltak kötelesek tartani, mást tilos volt nekik. A körrendelet nem tett különbséget bakancs és csizma között, mindegyikre vonatkozott. Ilyen módon a huszár-, a gyalog- és a tüzérezredek kantinosaira egyaránt. Ugyanakkor nekik arra is figyelniük kellett, hogy fénymázt, *suvickot* (Suvix) is tartsanak, a parancsnokok igénye szerint.

A *fényesítést* illetően az élő gyakorlattal, a szokással ütközött a rendelkezés. A szokás azonban kiírthatatlanul megmaradt. Parancsnokoknak és a legénységhez tartozóknak egyaránt, önmagukkal szemben is elvárásuk volt ugyanis, hogy a csizma és a bakancs *fényes legyen*. A *kisuvickolt bakancsról, csizmáról* azt tartották, hogy *katonához ez az illendő*. Az élelmes kantinos pedig mindenre ügyelt, körrendeletre, parancsra, szokásra egyaránt. Árukészletét mindháromra figyelemmel szerezte be, minden igényt kielégített.

2.

Itt kívánok pár mondattal utalni a szocializmus időszakára. Az ugyancsak fájdalmas 1947. évi párizsi békeszerződés után, a viszonyok konszolidálásával, a Magyar Honvédség keretei között a kantinok kínálatukkal újra ellátták a katonákat. A Magyar Néphadsereg 1951. évi létrejöttével szintén. A kantin, kantinos kifejezés szívósságát mutatja, hogy a Néphadsereg katonái is használták. Mindenekelőtt a *legénységi kantinra,* a laktanya területén működő szövetkezeti vagy állami vegyesboltra és annak férfi vagy női civil alkalmazottjaira. Másrészt a katonai szlengben a sorállományú vagy egyetemi előfelvételis alegységek körletében, illetve klubjában létesített árusításra, árusító katonára. Itt beszerzési áron történt az eladás. Ezeken kívül a tisztek és a tiszthelyettesek számára működött a *tiszti kantin*, melyet a közkatonák inkább kerültek.

Irodalom, népszokás

1.

A markotányos és a kantinos az eddig említetteken kívül is számos, hosszabb vagy rövidebb, színvonalas vagy kevésbé nívós irodalmi alkotásban szerepel fő- vagy mellékszereplőként. A sort mindenképpen a 17. században, a harmincéves háború kapcsán kell kezdeni. *Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen* (1622?–1676) a német barokk irodalom legjelentősebb képviselője fiatal korában katonáskodott ebben a hosszú és szörnyű háborúban. Fő művét, a nagy sikerre emelkedett *Der abenteuerlich Simplicissimus Teutsch*… címűt (magyarul: *A kalandos Simplicissimus*) 1669-ben írta. A pikareszk, némelykor nyers humorú regényben – részben saját élményei nyomán – mutatta meg a harmincéves háborút. A mű egyik része „Kurázsinak az elvetemült csaló és csavargó némbernek részletes és csodálatos élettörténetének" bemutatása. Aki kezdetben kapitányné, azután századosné, majd hadnagyné, később markotányosné, a következőkben muskétásné, végül cigányné lett. Kurázsi, az egykor igen mutatós, minden hájjal megkent nőszemély, csúszik lefelé a ranglétrán. Ennek során esküvő nélkül házasságot köt Ugrifülessel. Az asszony, mint markotányosné kétlovas kocsival jár a katonák között. Nemcsak élelmiszert árul, hanem megvesz és elad mindent, amiből hasznot remél. Így kocsija is vegyeskereskedésre emlékeztet. Együttműködik vele Ugrifüles, kiszolgálják cselédei. Csalása, ezerféle gazsága hol nagy sikert hoz, hol pórul jár.[110]

A kalandos *Simplicissimus* egyik mellékszereplője szolgált alapul *Bertolt Brecht* (1898–1956) német drámaíró, költő, rendező számára az egyik legjelentősebb műve megírásához. A *Mutter Courage und ihre Kinder* (magyarul*: Kurázsi mama és gyermekei*) című történelmi drámajátékát Brecht 1938–1939-ben alkotta. Színpadi művének mondanivalója, cselekménye, maguk a szereplők és jellemük lényegileg eltér a Grimmelshausen által írtaktól. A *kurázsi* szó jelentése elszánt merészség. A főszereplő, Kurázsi mama, eredeti nevén Anna Fierling ilyen tulajdonságú markotányosnő, aki a háborúból él. Ekhós szekerével, benne árujával és gyermekeivel követi a hadakat. A kalmárkodó – élelmiszert, szeszes italt, bakancsot és más felszerelési tárgyat áruló – Kurázsi a nevét onnét kapta, hogy maguk húzta kocsijával, rajta 50 cipóval keresztülvágott a rigai tüzérségi tűzön. Azért, mert félt a csődtől. Az 1624 és 1636 közötti cselekmény során a kemény akaratú és szívű Kurázsi mama megélhetési forrása a háború. Ugyanakkor ezen kívánja átmenteni önmagát, a három különböző férfitól származó gyermekét és a kocsiját a háború utánra. A megalkuvásra is kénytelen anya, a markotányosnő végül mindhárom, egymástól eltérő jellemű gyermekét elveszíti.[111]

2.

Grimmelshausen irodalmi műve, regénye tekintélyes részben a valóságon, tényeken alapul. Az 1786 és 1834 között megjelent *Magyar Kurir*, a második magyar nyelvű újság pedig a valós hírek mellett arra is törekedett, hogy tudósításai irodalmi nyelven jelenjenek meg. Így adott hírt a Habsburg Birodalom és a visszaszoruló Oszmán Birodalom közötti 1788–1791-es háború eseményeiről. Közte a győzedelmes 1789. szeptember 22-i ütközetet követő intermezzoról, melyben egy német *markatányos járt pórul.*

Egy Bukarestből érkező, 1790. január 7-i keltezésű, huszárcsínyről szóló, szívélyes tudósítás második részét érdemes itt szó szerint megjeleníteni. „Egy jeles történetet is irak Barátom, mely a Mártinestinél esett utolsó gyözedelmes tsatának után történt. t. i. – A tsatáról meg tért Magyar Húszárok elől találnak egy német Markotá-

[110] GRIMMELSHAUSEN 1964, II. 58–87.
[111] BRECHT 1971, 173–256.

nyost, kinek szekerén a többi között 2 hordó jó Budai bor vala. Lármát ütnek a Húszárok, hogy rajtok az ellenség – meg-ijed a Markatányos, és hirtelen lovainak hámjait el-vagdalván, még viszsza sem tekintett, ugy el-nyargal azokkal, ott hagyván a jó bort. Nó! nem kell egyéb a Húszároknak, alig halad-el, fel ugrosnak a szekérre, tsapot adnak a hordónak, s fáradságok után jókat isznak. Az alatt a gyalogság is meg-érkezvén, ezeknek egy Muskatéros Káskétlával mérték 1 poltráért, és igy költék-el a 2 hordó bort. Meg-halja a Markatányos, hogy tsak ravaszságok volt a Húszároknak a Lárma, viszsza-tér sietve; de mikor már meg-érkezett a Lovas Kortsmárosok ugy ki-mérték volt, hogy mind a két hordónak kongott a feneke. Azonban ditséretes volt a Markotányos szivessége, hogy kárát viszsza-téritteni nem Kereste – meg-gondolván azt, hogy azon meleg tsata után mindenik katona meg-érdemlette szomjú torkát meg-enyhitteni."[112] A futár, hírvivő jelentésű kurir/kurír kifejezést nevében hordozó népszerű, színvonalas, Bécsben megjelenő magyar újság az aktuális eseményekről lehetőleg tudósítói nyomán adott hírt. Akik leveleikben sikerrel éltek az irodalom eszközeivel.

3.

A (Sár)Keresztesen (Fejér vm.) született *Bársony István* (1855–1928), a természet és a vadászat kiváló, hangulatteremtő írója volt. A *Pesti Hirlap* tárcarovatában 1893-ban megjelent írásában az erdőt hiányolva a főváros nyári hőségéről, éjszakájáról, továbbá a mulandóságról szólt. A változásokról, melyek a nagyváros múltjából elsöpörték a *Markotányos pincét* is. Ezen, a mintegy évtizeddel korábbi mulatóhelyen a naiv, romantikus népszínművek kackiás, fiatal markotányosnőit idéző lányok szolgáltak fel. Csekély részben olyan ételt-italt, amilyet a kantinokban is árultak. Bársony így írt róla: A Rostély (ma Gerlóczy) utcában működött, majd átköltözött a Dorottya utcába. „Az volt akkor az egyetlen mulatóhely egész Budapesten, a hol huszárdolmányos, pirosszoknyás, aranysujtásos szép leányok adták az embernek a sört meg a szalámit. Nagyságos és méltóságos urak surrantak be oda éjfél után egyesével, kettesével, feltűnés nélkül; a deszkafallal elkülönített separeeba behallatszott a részeg matróz káromkodása, a kinek a szeretőjét kelleténél jobban megtalálta nézni valami szemes, ugrifüles boltoslegény. Milyen szép leányok voltak azok a *markotányos leányok!* Most is látom őket, a hogy ott sürögtek-forogtak a zöld erdővel, síksággal, virágos kerttel telefestett alacsony pinceszobában, melynek az egyik sarkában harmonika, hegedű és citera-trio adta folyvást a szerenádot. Még csak nyoma sincs ennek ma…"[113]

A tulajdonos, Nagy Anna, Hein/Heim/Klein János özvegye 1882-es és 1883-as hirdetése szerint az egész éjjel nyitva tartó vendéglőben, a magyar markotányos pincében jól, kedélyesen és olcsón lehet mulatni. Tíz jelmezbe öltözött, *magyar markotányos pincérnő* végzi a kiszolgálást. Tokaji-, ruszti- és csemegebor, magyar pezsgő kapható. Az ivó- és ebédlőhelyiségekben három úr (Radeschitzky, Schwartz, Vogel) tercel. Kávé-, tea- és sátorterem is van.[114]

Egyébként nem lehetett mindig makulátlan hely a Károly körút 20. sz. alatti, valójában a Rostély utca és a Károly krt. sarkán álló Markotányos pince. A civilek mellett katonák is látogatták. Márpedig ahol az ital és a nők mellett katonák is vannak, könnyen kerül sor verekedésre. Közülük egyre, az 1881-esre éppen csak utalok. Jóval nagyobb skandalum történt 1886 januárjában. Leichter/Leitner Ferenc bádogos legény már egy ideje szerelmével ostromolta a pincében markotányoslányként dolgozó Kókai Rozáliát. A „darázsderekú és parázsszemű lány" előbb valamennyire fogadta az udvarlást, ám azután kategorikus nemet mondott. A legény úgy gondolta, másé se legyen a lány! Pisztolyával a mulatóban, éjfél körül többször is rálőtt. A legényt a többi vendég fogta le. Szerencsére az öt lövés egyike sem talált el senkit. 1886 áprilisában a királyi alügyész a bádogos ellen gyilkossági kísérlet miatt vád alá helyező indítványt tett. A legény a vizsgálóbíró előtt azzal védekezett, hogy ő csak megijeszteni akarta Kókai Rozit. Korábban, a rendőrségen viszont már beismerő vallomást tett. A kihallgatott tanuk vallomására tekintettel is alaptalan volt a védekezése, így elítélték.[115] Időközben a Budapest IV. kerületi elöljáróság, mint elsőfokú iparhatóság az özv. Heim Jánosné tulajdonát képező mulatót 1886 februárjának elején bezáratta. Különféle botrányos üzelmek miatt Heimnét iparjogától az egész főváros területére egy évre megfosztotta.[116] Mindezekkel együtt az is biztos, hogy már önmagában a név, a Markotányos pince elnevezés vendégcsalogató volt.

[112] Magyar Kurir 1790. január 30. 108–109.
[113] BÁRSONY 1893, 1–3.
[114] Pesti Hirlap 1882. december 9. 8. Pesti Hirlap 1883. december 25. 14.
[115] A Hon 1881. október 27. 2. Pesti Hirlap 1886. január 6. 5. Pesti Hirlap 1886. január 7. 4. Nemzet 1886. április 3. 4.
[116] Nemzet, 1886. február 1. 2.

4.

Hazai Hugó, született *Haslinger* (1867–1930) író, újságíró pályája elején főleg katonai témájú köteteket jelentetett meg. Ebbe a sorba illik az 1903-ban publikált *Kantinos Fáni* című novellája. Egy szerelmi történetbe ágyazva jeleníti meg az izraelita kantinos lányát. Az epikai munka remek adalékokat szolgáltat a Monarchia idejéből a *kantinoslány* személyéről, a kantin áruinak egy részéről, az üzletmenetről, a sorkatonák és a tisztek viselkedéséről. Fáninak, ahogy a neve nem volt szép, úgy ő maga sem. A haja vörösen virított, a keze szintén. Ráadásul érdes is lett, mivel a kiszolgált fegyverzsír és vaslakk nem bírt szépítő erővel. Leginkább ezekkel foglalkozott, továbbá üvegből pálinkát mért, főleg a tót származású katonáknak. Vásárlói közt az ínyencek zsemlyét kívántak. Sőt akadt kávéra áhítozó is. Továbbá „fekete czérna, fehér czérna, viaszk, kréta, lakk, meg a jó isten tudja még miféle tisztogató és egyéb eszköz fogyott nagy mennyiségben, ha a kapitány úr kiadta szombat este a vészteljes szót: „Holnap legénységi vizit lesz!" Civilben a vizit látogatás, a kaszárnyában viszont ellenőrzés. A kantinos elégedett volt a vizit elrendelésével, mert ilyenkor eladta a portékáját. A kapitány úr viszont elégedetlen lett, ha a vizitnél észlelte, hogy a bakák a kályhába kenyérhajat és papirosdarabokat szórtak, a petróleumlámpát indokolatlanul használták vagy az egyenruha részét képező örömlajbin (Ärmelleibel, azaz ujjas mellény) nincsenek gombok. Netán nem az előírt színű cérnával varrták fel. Sőt, a Waffenrockra (zubbony) az „éppen leesett gombot" gyufaszállal erősítették oda.

A kantinoslánynál nyáron a bakancsszíjból kevés fogyott. Ám ősszel jöttek venni az újoncok, a *regruták,* mert az öreg katonák sorban ellopkodták tőlük. Hajnalban érkeztek a bakancsszíjvásárlók. Egyébként is hajnal felé ment legjobban az üzlet. Még a gyakorlótérre *kirukkolás,* azaz kivonulás előtt, mikor a szakács már megfőzte a *zupát,* a levest. Ilyenkor még tiszt sem volt a laktanyában, jött hát a legénység.

A tisztek is betértek a kantinba, általában tréfálkoztak a kantinoslánnyal. Azért sem haragudhatott meg, ha egyik-másik tiszt kevésbé volt udvarias hozzá vagy lármázott. Közéjük tartozott Svandra kapitány úr, aki csak a szabályzatot meg a büntetést ismerte. Cukrot szokott venni, melyet kirukkolás előtt a lovának adott, meg szivart. Durván szólt Fánihoz: Zigarren! Az eléje tett szivaros skatulyából válogatott. Rágyújtott, fizetett, elégedetlenül dünnyögte, hogy milyen gyalázatosan rossz szivarokat árulnak. Egyszer majd fel fogja robbantani az egész *spelunkát,* vagyis lebujt. Amikor az egész világot szidta, tudni lehetett, hogy aznap századának több embere fogja hat órás vasban megenni az ebédjét. Fánit a katonák bárdolatlansága megtanította, hogy egyikőjükkel sem érdemes szóba állni. Este sem, amikor megint sokan szoktak lenni a kantinban.[117]

A novellában foglaltak általános érvényűek voltak. Ferenc József 1867 utáni, viszonylag liberálisnak tartott korában sok zsidó kantinos működött, kiknek feleségük vagy leányuk segített. A kantinbeli kínálat, magatartási formák megint csak tipikusak voltak.

5.

A Veszprém vármegyei *Szalay Mihály* (1880–1970) evangélikus lelkész, író, költő alkotása a *Levélírás* című vers. Az alkotást nem is annyira művészeti értékéért, hanem a benne foglaltak, a tartalom miatt idézem.[118] Kiderül belőle, hogy a kantinban nemcsak levélpapírt és borítékot lehetett kapni, hanem mód volt akár azonnal írni azokra.

Ázik a kaszárnya. Esik reggel óta.
Írószobává lett a kantin ivója.

Levéllel telik meg a durva nagyasztal;
Írnak a legények lassan, komoly arccal.

Ki anyját csitítja vigasztaló hangon,
Ki meg ezzel kezdi: Rózsám, kis galambom!

Peregnek a tollak – de komiszul fognak,
Nehéz a toll annak, aki fegyvert forgat…

[117] HAZAI 1903, 17–18.
[118] SZALAY 1911, 1.

6.

A verstől függetlenül, itt újfent utalok a szerényebb értékű színpadi előadásokra, köztük a népszínművekre is, melyek gyakori mellékszereplője volt az idealizált, széppé tett kantinosné vagy a kantinoslány. Csinosságuk, talpraesettségük, szókimondásuk tetszett a nézőknek, és még a szinikritikusok figyelmét is felkeltette.

A 20. század elején a kantinos, de különösen felesége, a kantinosné a kaszárnya jellegzetes alakja lett. A leszerelő katona, a 17-es honvéd egyik műköltészeti eredetű nótájában tőle is búcsúzott, nem csak az altisztektől.[119] (A visszaemlékezések szerint ezt a nótát a 3. gyalogezred katonái már alig énekelték.)

Kantinosné angyalom, nemsokára itt hagyom a kantinba'
Elmultak a szép napok, hazafelé ballagok a falumba.
Hiába áll a század, ölelem a babámat a karomba,
Őrmester úr vén zupás, nem visz engem ezután raportra.

Heltai Jenő (1871–1957) költő *A kantinos kisasszony* című vidám hangulatú versében fess lányt rajzolt meg. A műköltészeti alkotás bekerült a katonák nótái közé. Ugyanis 1895 körül *Kálnoki Jenő* megzenésítette. Kálnoki a kuplék mellett nóták, keringők zenéjét szerezte. A két világháború között a székesfehérvári 3. gyalogezred honvédei Heltai és Kálnoki művét – csekély módosítással – énekelték, indulószerű dallamára meneteltek.

Mikor az ezred kivonul, a doh pörögnyi kezd,
Tizenhat dobos pörgeti, tizenhat bőrön eszt:
Fehér abroszt, vörös bort a kantin asztalán,
Kantinos kisasszony lessz az én babám!

A 19–20. század fordulóján, és különösen az I. világháború után a kantinosné, az ennivaló kis kantinoslány és pláne a kantinos kisasszony a katonák számára inkább csak a beteljesületlen vágyakozás alakjai voltak. Legfeljebb esztétikai élményt jelentettek számukra, vagy nemi vágyaikat, képzeletüket növelték. A kantinos, gyakran, mint volt altiszt ugyanis – az üzletről sem megfeledkezve – maga körül mindenben rendet tartott. A katonák tekintetében éppen úgy, mint az áruk között. Ha nő volt mellette, ő sem jelentett kivételt, főleg, ha a felesége vagy a leánya. (Kantinoslánynak nevezték a kantinos leányán kívül a szolgálóját is.) Az árusítás, kiszolgálás során a katonák és a kantinos, kantinosné, kantinos kisasszony, kantinoslány között a kapcsolat közel sem volt olyan közvetlen, határok nélküli, mint a markotányosság korábbi idején, ennek fénykorában. Mégis azt szokták mondani, hogy *ha a kantin étele-itala nem is volt a legfinomabb, azzá tette a kantinos kisasszony vagy a kantinoslány édes, cirógató mosolya.* Jóllehet a katonák a kantinban felszabadultabbnak érezték magukat, mint a kaszárnya más területén, egy bizonyos határt mégsem léphettek át. A kantin helyileg a laktanyában volt, ami eleve bizonyos fegyelmet követelt a legénységtől. Mindezekkel együtt a kantinosné, -lány és -kisasszony számos alkalommal lettek szereplői az irodalmi, képzőművészeti alkotásoknak, és a híradásokba is bekerültek.

7.

A markotányos és markotányosnő megjelölés a 20. században is megmaradt a népi gyakorlatban, de más tartalommal. Országunk jelenlegi területéről és határainkon túlról egyaránt hozható példa.

Népünk a nagy munkák bevégzését, a termés betakarítását vidáman és hagyományos módon szokta megülni. Télen a *disznótorral,* nyáron az *aratóbállal, ősszel a szüreti bállal.* Szegeden, különösen a Fölső tanyán is igen népszerűek voltak a szüreti bálok a 19. század végén és a 20. század első felében. A báltermekben két méter magasságban leveles szőlővenyigével befont dróthuzalokat feszítettek ki, ezekre szőlőfürtöket, gyümölcsöket, különféle tárgyakat akasztottak. A *csőszlegények és csőszleányok* feladata volt, hogy azokra vigyázzanak. A rajtakapott tolvajt a *csőszbírók* pénzbüntetésre ítélték. Az események vezénylésében meghatározó szerepe volt az öregcsősznek. Piros pettyes ruhát viselő párját *markotányos* névvel illették.[120]

[119] KAKAS 1917, 5.
[120] BÖRCSÖK 1975, 5.

A német nyelvterületen utazók szinte napjainkig szemlélői lehetnek egy-egy színes, örömteli, mégis rendezett formában zajló felvonulásnak. Az adott tájegységre jellemző viseletben haladók valamelyik jeles napot vagy ünnepséget tartják, illetve fesztivál résztvevői. A felvonulásoknak nagyon gyakran részese a helyi, egyenruhás fúvószenekar. Hozzátartoznak az eseményhez a színpompás öltözetű, csinos *Marketenderinek,* vagyis markotányosnők, akik vállukon fényes abroncsú, rézcsappal ellátott kis fahordócskát visznek, tele pálinkával. Abból kínálják a fáradó zenészeket, és azt árulják fém poharukból az érdeklődőknek, nézelődőknek, hogy jobb kedvük kerekedjen. A bevételt valamelyik egyesület fenntartására vagy jótékonysági célra használják fel. Ausztriában, Dél-Németországban, Észak-Hessenben és Dél-Tirolban különösen gyakran találkozni velük. Ez a néhány, fiatal, feltűnően öltözött markotányosnő rendszerint a menet élén halad.

Összegzés

A katonák szükségleteinek kielégítése megoszlott a hadsereg fenntartója (tipikusan az állam, tartomány, uralkodó, város), a lakosság meghatározott, kötelezett része, illetve a markotányos, a kantinos között. A hadsereg bizonyos mértékű tehermentesítése érdekében születtek jogi normák, parancsok az utóbbiak felállításáról, szabályozott működésükről. Egyidejűleg jelentkezett a katonák ilyetén elvárása is. Az évszázadok során a markotányos, kantinos léte, helyisége, ételük-italuk, más árujuk, egyéb szolgáltatásuk igénybevétele a katonaélet szerves részévé vált. Ha módja volt rá, a legénység a helyiségeikben hosszabban időzött, az árukínálatból igyekezett kedélyén javítani, és lehetőleg szórakozni. Mai kifejezéssel élve kikapcsolódott. A markotányos, kantinos helyisége – bár nem jelentett területen kívüliséget – mégis bizonyos mértékű elkülönülésre nyújtott teret. A rideg kaszárnyán belül részbeni enyhelyet kínált, társasági színteret nyújtott. A szabad ég alatti táborozás, a mozgással, helyváltoztatással járó hadgyakorlat, hadjárat, háború esetén azonban mások voltak a körülmények. Sőt, a 20. század világháborúi korlátozták vagy kizárták a kantin létét, működését.

A markotányos léte a régebbi, és jórészt mozgó árusítást jelentett, a csapatok követésével. A kantin és a kantinos nálunk újabb kifejezések, melyek a 19. század második felében jelentek meg, és az árusítás ilyenkor inkább helyiségben, helyhez kötve történt. A 19. század utolsó harmadától a markotányos és a kantinos általában azonos értelmet nyert. Lényegében eddig az időhatárig játszottak az ellátásban komoly szerepet a markotányosnők. Utána már inkább a kantinos felesége és lánya, azaz a kantinosné és a kantinos kisasszony említhető. Ám ők is csak úgy, mint a kantinos segítői.

A markotányos/kantinos Európa számos országában tényked ett a hadsereg mellett, kaszárnyán kívül, laktanyán belül. Elsősorban az üzlet, a nyereség volt a fontos számukra. Természetes, hiszen abból éltek. A saját országuk, nemzetük hadseregéhez kötődtek. Az viszont kivételesnek tekinthető, hogy 1848–1849-ben, a magyar honvédsereg mellett a nemzeti érzés mennyire áthatotta őket. Különösen a markotányosnőket, akik száma ekkor lényegesen megemelkedett. A nők ekkor is, utána még pár évtizedig az árusításon kívül más szolgáltatást is végeztek a katonáknak. Szexuálist is.

A markotányost/kantinost, illetőleg a markotányosnét/kantinoslányt a hadseregen belüli speciális szerepe, személyisége, viselkedése, a katonák közötti civil léte, különösen női mivolta predesztinálta arra, hogy népi- és műalkotások fő- vagy mellékszereplője legyen. A kantinos kisasszony pedig a katonák reménytelen vágyakozásának középpontjába került.

A markotányos/kantinos kiválasztása, működése a 19. század közepétől egyre szabályozottabb lett. Részben ezzel függött össze, hogy humanitárius okokból a genfi egyezmények is foglalkoznak személyükkel.

Rövidítések

MNL FML = Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára

Irodalom

BABUCS Zoltán – SZABÓ Péter
2009 *„Szent Istvánnal álljuk mindig a vártát." A székesfehérvári magyar királyi „Szent István" 3. honvéd gyalogezred a második világháborúban.* Budapest.

BALOGH Gábor
1999 Honvéd emlékeim. In: Forrai Ibolya (szerk.): *Negyvennyolcas idők II. „Mi volt Magyar Ország, mi volt szabadsága…" Emlékiratok.* Budapest. 297–331.

BARCZY Zoltán – SOMOGYI Győző
1987 *Magyar huszárok.* Budapest.
1990 *Királyért és hazáért. A m. kir. honvédség szervezete, egyenruhái és fegyverzete 1868-1918.* Budapest.

BARHORST, Mike
2022 Sutlers: One of the Civil War's Necessary Evils.
Online: sidneycivilwar.org/articles/sutlers-one-of-the-civil-wars-necessary-evils (Utolsó letöltés: 2025. szeptember 5.)

BÁRSONY István
1893 Éjfél után. *Pesti Hirlap* 1893. augusztus 9. 1–3.

BENCZE László
1987 *Bosznia és Hercegovina okkupációja 1878-ban.* Budapest.

BENKŐ Loránd (főszerk.)
1967–1984 *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* I-IV. Budapest.

BÖRCSÖK Vince
1975 Népünk hagyományvilágából. A szüreti bál. *Délmagyarország* 1975. november 11. 5.

BRECHT, Bertolt
1971 Kurázsi mama és gyermekei. Krónika a harmincéves háborúból. In: Bertolt Brecht: *Drámák.* 173–256. Budapest.

CZUCZOR Gergely – FOGARASI János
1862–1874 *A magyar nyelv szótára* I–VI. Budapest.

(Nagy-)CZIROK László
1938 Képek és rajzok Halas életéből. *Kiskunhalas Helyi Értesítője* 1938. május 11. 4.

C.
1895 A katonák élelmezéséről. *Pesti Napló* 1895. augusztus 8. 7.

CSURGAI HORVÁTH József
1990 Laktanyák Székesfehérváron. *Fejér Megyei Hírlap* 1990. július 14. 7.

ERDÉLYI Jenő
1915 Tábori gondolatok Mária Teréziáról. *Nyugat* 1915/5. 267–268.

FENYVESI Károly
1858 Képek a huszáréletből. (Egy vén huszár emlékezései.) II. A megjutalmazás. *Vasárnapi Ujság* 1858. április 4. 162–163.

FOGARASI Miklós
1957 Szó- és szólásmagyarázatok. Kantin, kantinos. *Magyar Nyelv* 1957. 197–200.

gé.
1908 A markotányos alkonya. *Pesti Napló* 1908. június 12. 9–10.

GRIMMELSHAUSEN, Hans Jakob Christoffel von
1964 *A kalandos Simplicissimus* I-II. Budapest.

HAZAI Hugó
1903 Kantinos Fáni. *Tolnai Világlapja* 1903. november 22. 17–18.

HERMANN Róbert
2001 *1848-1849 A szabadságharc hadtörténete*. Budapest.

HORVÁTH Géza
1903 1848. évi nemzetőri és honvédkori élményeim (IX.). *Esztergom és Vidéke* 1903. június 25. 1.

HORVÁTH L Lajos
1976 Sereg sereg ellen. Falvak 1848 sodrában (2). *Pest Megyei Hírlap Gödöllő és Vidéke* 1976. március 13. 1.

HUDI József – TÓTH G. Péter (szerk.)
1999 *Emlékezet, kultusz, történelem. Tanulmányok az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából*. Veszprém.

JÓKAI Mór
1969 *A mi lengyelünk*. Budapest.
1996 *A históriai tarokkparti*. Budapest.

KAKAS F.
1917 *Ötven háborus katona nóta hangjegyekkel*. Szekszárd.

KÁPLÁR Zsolt – FRÖHLICH Dávid
2020 *Székesfehérvár épített katonai öröksége 1868–1918*. Budapest.

KRÚDY Gyula
1915 *A 42-ős mozsarak*. Budapest.

LEHEL István (szerk.)
1927 *Jászai Mari emlékiratai*. Budapest.

LUKÁCSY Sándor (szerk.)
1976 *Föltámadott a tenger…* Budapest.

MGKL
1905–1908 *Meyers Grosses Konversations-Lexikon* 1–20. Leipzig.

MÓRICZ Pál
1928 *A magyar királyi honvéd 1868-1918*. Budapest.

OSVÁTH /O'sváth Pál
2010 *„Pandúrkorom emlékei"… és egyéb írások.* Budapest.

PÁSZTI László
2015 Az emberi tényező és a katonai jog harcászati vonatkozásai az 1848/49-es szabadságharc példáján. *Hadtörténeti Közlemények* 2015/2. 394–414.

PETHŐ Csongor
2008 A veszprémi képeslap-kiadás története 1897-1944 között. *Veszprémi Szemle* 2008/1–2. 3–26.

POMOGYI László
2008 *Magyar alkotmány- és jogtörténeti kéziszótár.* Budapest.

PALLAS
1893–1897 *A Pallas Nagy Lexikona* I–XVI. Budapest.

SHVOY Miklós
2006 *Nógrád m. leírása (1874-1875).* (Adatok, források, tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 51.) Salgótarján.

SIPOS Gyula (szerk.)
1937 *17-esek a Világháborúban. A m. kir. székesfehérvári 17-ik honvéd gyalog- és népfelkelő ezredek története.* Székesfehérvár.

SMREKOVSZKY György
1875 *Egy honvéd-köztüzér élete 1848/9-ben.* Budapest.

SZABÓ Géza
1983 *A csóti hadifogolytábor története 1915-1923.* Csót.

SZALAY Mihály
1911 Levélírás. *Pápai Hirlap* 1911. október 1.

SZECSKÓ Károly
2000 Történeti adatok. *Orvostörténeti Közlemények* 170–173. 189–196.

SZINNYEI József
1887 *Komárom 1848-49-ben. (Napló-jegyzetek.)* Budapest.

VASVÁRY Ferenc
1886 A Károlyi-huszárok. In: Abafi Lajos (szerk.): *Hazánk. Történelmi Közlöny V.* Budapest. 30–53.

VIRÁGHALMI Ferenc
1868 *Egy cserepár naplója.* (Regélő. Regényfolyóirat. 1868. 1. félév.) Pest.

ZAKAR Péter
1998 „A honszeretet szent tüzétől áthatva siettek vitéz seregeink zászlói alá…" Honvédlelkészek 1848-49-ben. In: Horváth László (szerk.): *Egy küzdelmes év katonái. Mátrai tanulmányok.* Gyöngyös. 63–81.

József Gelencsér

The Sutler and the Canteen
(Ethnography and history of law)

Meeting the needs of soldiers was divided between the army's maintainers (typically the state, province, ruler or city), a specific, obligated segment of the population, and the sutles, the canteen. In order to relieve the military to a certain extent, legal norms and regulations were created on the establishment of the latter and their regulated operation. At the same time, the soldiers' expectations from the soldiers themselves also emerged regarding these services. Over the centuries, the existence of the canteen, their premises, the food, drinks, and other goods and services they provided became an integral part of military life. Whenever they had the opportunity, the troops would spend their time on these premises, seeking to lift their mood with the goods on offer and enjoy some entertainment. The canteen premises—while not granting extraterritoriality—nevertheless provided a certain degree of isolation. Within the cold barracks, they offered a temporary respite and a social scene. However, the conditions were different in the case of camping under the open sky, military exercises, campaigns, and mobile warfare. Furthermore, the world wars of the 20th century limited or entirely excluded the operation of such canteens.

Historically, the precursor to the canteen was a mobile form of trade that followed the troops. Traditionally, cantinières/sutler women played a major role in provisioning the troops until this transitional period. Later on, assistant roles emerged, such as the cantinière's daughter or younger female helpers, though they merely served as subordinates to the primary cantinière.

These cantinières worked alongside the army in many European countries, inside and outside the barracks. For them, business and profit were the most important things for them, as it was their sole livelihood. They were tied to the military of their own country or nation. However, it can be considered exceptional how much national feeling permeated them in 1848–1849, alongside the Hungarian army At that time, and for a few decades prior, these women provided other services to the soldiers beyond trade, including sexual services. The cantinière, by virtue of her special role within the military, her personality, behavior, civilian status among the soldiers, and especially her femininity, was predestined to become a main or supporting character in folklore and art. The cantinière often became the focus of the soldiers' hopeless longing.

The selection and operation of the cantinières became increasingly regulated from the mid-19th century onward. This was partly due to the fact that the Geneva Conventions also deal with their status and protection for humanitarian reasons.

Mellékletek

1. sz. melléklet

Kantinpályázati hirdetmény a kecskeméti uj honvéd lov. laktanya kantinjára

A kecskeméti uj honvéd lovassági laktanya kantinjának bérletére 1929. május 1-től 1932. április 30-ig, 3 évi időtartamra pályázatot hirdetek.
A laktanyában 2 tiszti, 8 altiszti lakás, 2 lovas és 1 géppuskás század van elhelyezve.
A bérletre pályázhatnak:
hadirokkant volt továbbszolgáló altisztek,
egyéb hadirokkantak,
nyugdíjas volt továbbszolgáló (vf.) altisztek,
12 évig szolgált áv-ba helyezett vf. altisztek,
egyéb megbízható személyek.
Tényleges szolgálatban álló altisztek nem pályázhatnak. Azok által esetleg benyujtott kérvények a laktanyaparancsnokság által érdemi tárgyalás nélkül visszautasítandók.
A pályázók kérvényei az alábbi rovatokat tartalmazó kimutatás kiséretében 1928. dec. 31-ig küldendő be a kecskeméti uj honvédlovassági laktanya épületkezelőségének (Kecskemét, Szolnoki-út).
1. Folyószám.
2. Név és rendfokozat (polgáriaknál foglalkozás).
3. Állományviszony.
4. Életkor.
5. Szolgálatban eltöltött idő.
6. Esetleges jutalomdijak.
7. Családi állapot (családtagok száma, gyermekek neme és kora).
8. Vagyoni állapot (rendelkezésre álló tőke).
9. Egészségi állapot (honvédorvosi bizonyitvány szerinti).
10. Magyar honosságot igazoló okmány.
11. Mellékletek száma.
12. Megjegyzés.
A felsorolt adatok közül a 2., 5. és 7. rovat az anyakönyvi lap hiteles másolatával, a 6., 8., 9. és 10. rovat alattiak hiteles, okmánybélyeggel ellátott okmányokkal igazolandók.
A 10. rovat alatti igazolás csak oly egyénekre vonatkozik, kiknek illetőségi helye a trianoni békeszerződés előtt elszakított területen volt.
Csatolandó továbbá minden kérvényhez a polgári hatóság által kiállitott erkölcsi bizonyitvány, melyből külön kivehető legyen a pályázó kommunizmus alatti magatartása.
A bérletért fizetendő:
1. A lakásul szolgáló helyiségek után mindenkor a két családi pótlék élvezetében álló tiszthelyettes részére megállapitott lakbér negyedévi előzetes részletekben.
2. A kantin céljait szolgáló helyiségekért és az elárusitás jogáért havonta utólag a bérlő által a lezárt forgalmi adókönyv szerint havonta fizetendő forgalmi adóval egyenlő összeg.
A kantinbérleti szerződés az odaitélés megtörténte után fog a bérlővel megköttetni.

Uj honvéd lovassági laktanya parancsnoksága

2. sz. melléklet

Honvédelmi Minisztérium 441.943/11-1942. sz. körrendelete
Markotányos bérletek pályázatával és odaítélésével kapcsolatos eljárás szabályozása

A honvédség használatában álló épületekben lévő markotányos helyiségekben gyakorlandó eladási jog elnyerése, valamint a szükséges helyiségek bérbevételére irányuló pályázatok mikénti kiírását, az igényjogosultság alapfeltételeinek megállapítását, az odaítélésnél követendő sorrendet, végül a markotányos és a m. kir. kincstár közötti jogviszonyt az alábbiak szerint szabályozom.
1. Pályázat kihirdetése. A megürülő vagy újonnan létesítendő markotányos üzemekre vonatkozó pályázati felhívást a hadtestparancsnoksági, továbbá az érintett helyőrség állomásparancsnoksági parancsban való kihirdetésén kívül a Vitézek Lapjában, a Katona Ujságban és lehetőleg egy helybeli keresztény irányzatú napilapban kell kihirdetni, illetve a hirdetménynek ingyenes közzétételére e lapokat felkérni. Amennyiben a napilap az ingyenes közzétételre nem hajlandó, úgy a hirdetési költségek a laktanyaparancsnoksági irodaátalány terhére fizetendők és számolandók el. Ha a hirdetési költség túl magas volna, vagyis az irodaátalányt túlzottan megterhelné, úgy a napilapban való közzététel mellőzendő.
2. Igényjogosultság: a) hadirokkant, volt hivatásos tiszthelyettes, b) hadirokkant, volt hivatásos egyéb legénység, c) hadirokkant, volt továbbszolgáló tiszthelyettes, d) hadirokkant, volt továbbszolgáló egyéb legénység, e) az a-d. pont alatt felsoroltak özvegyei, f) vitézek, g) nem hivatásos állományból származó hadirokkantak, h) tűzharcosok, i) hadviseltek, j) a h-i. pont alatt felsoroltak özvegyei, k) a h-i.pont alatt felsoroltak árvái l) egyéb katonai szolgálatnak eleget tett magyar állampolgár, m)nem katonaviselt magyar állampolgár. A pályázat odaítélésénél a fenti sorrend veendő figyelembe és az odaítélés tekintetében az illetékes laktanyaparancsnokság javaslata alapján a hadtestparancsnokság dönt. A fent felsorolt igényjogosultsági körön belül pályázók családi körülményeit (eltartásra szoruló gyermekek számát) figyelembevéve, egyenlő feltételek esetén a nagyobb családdal bírók elsőbbségben részesítendők.
3. A pályázat mellékletei. A pályázati kérvényhez az alábbi hiteles okmányokkal igazolt adatok csatolása szükséges: a) név, b) életkor, c) katonai szolgálatban eltöltött idő, legutolsó rendfokozata, jelenlegi állományviszonya, d) családi állapot (gyermek száma, kora, foglalkozása), e) vagyoni állapot (rendelkezésre álló tőke), f) egészségi állapot (honvéd- vagy tisztiorvosi bizonyítvány szerint), g) a keresztény származás bizonyításához szükséges okmányok.
4. Jogviszony szabályozása. Az eddigi magánjogi szerződéses viszony helyett a markotányos és a kir. kincstár között közjogi jogviszony létesítése szükséges. A jogviszony szabályozása nem szerződéssel, hanem a markotányos bérlőnek a mellékelt „Nyilatkozat" minta szerinti kötelezése alapján történik. A lejáró bérleti szerződések nem hosszabbítandók meg, hanem hasonló „Nyilatkozat"-tal pótlandók. 1db. melléklet. Budapest, 1942. évi március hó 14-én.

Melléklet a Honvédelmi Minisztérium 441.943/11. – 1942. sz. körrendeletéhez.

Nyilatkozat. Alulírott N. N-i (… u. … házszám) lakos tudomásul veszem, hogy a m. kir. kincstár kérelmemre a … laktanyában (stb.) a legénységi állomány egyének részére szolgáló élelmiszer és italárusítás kizárólagos gyakorlását az alábbi feltételekkel részemre engedélyezi és ezzel kapcsolatban a jelen nyilatkozathoz csatolt és ennek elválaszthatatlan és kiegészülő részét képező vázrajz főzőhely kimutatásban feltüntetett helyiségek használatát ideiglenesen átengedi.
1. Tudomásul veszem, hogy az élelmiszer és ital árusítás gyakorlásával és a fenti helyiségek ideiglenes átengedésével köztem és a kir. kincstár között magánjogi bérleti jogviszony nem létesül, ezért a használati jog a m. kir. kincstár által bármikor, indokolás nélkül azonnali hatállyal megszüntethető és kötelezem magam, hogy a jogviszony megszüntetése esetén a fenti helyiségeket a közöttünk létesült közjogi viszonyra tekintettel a bírói út kizárásával azonnal kiürítem és a m. kir. kincstár rendelkezésére bocsátom. A jogviszony bármikor történő megszüntetéséből eredhető mindennemű kártérítési igényemről kifejezetten lemondok és ha kényszer kihelyezésem válnék szükségessé, az ebből eredő költségeket a m. kir. kincstárnak megtérítem.
2. Tudomásul veszem, hogy a jogviszony részemről is megszüntethető, előzetes egynegyed évi felmondással, legkésőbb azonban a jogviszony … évi … hó … napján felmondás nélkül is megszűnik.

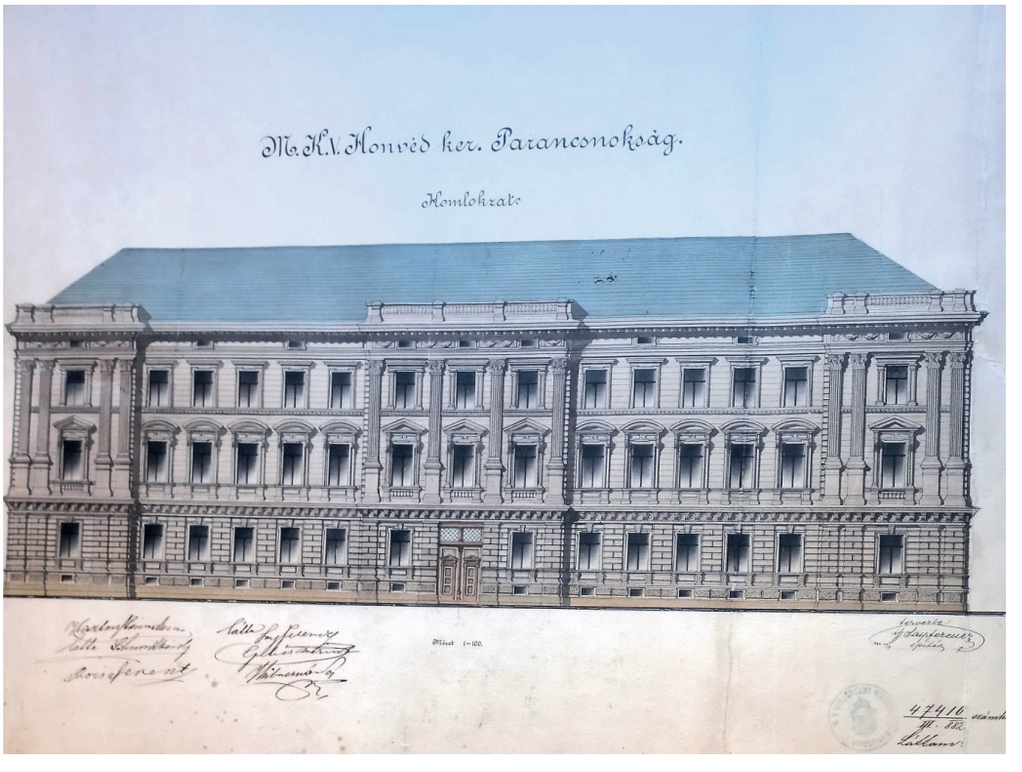
3. A jogviszony alapján a következő térítéseket tartozom a m. kir. kincstár részére teljesíteni: a)havonta utólag a lezárt forgalmi adókönyv szerint általam fizetendő forgalmi adóval egyenlő léptékű tisztogató szereket szolgáltatok ki a m. kir. … sz. építőkezelőségnek, ezen kívül b)havonta előzetesen köteles vagyok a … állomásra megállapított alacsonyabb őrmesteri lakbérnek megfelelő összeget fizetni. A tisztítószerek áránál a vakok intézeténél érvényes árakat kell alapul venni.
4. A jogviszony tartama alatt köteles vagyok a használatul átengedett helyiséget jó karban és tisztántartásáról a saját költségemen gondoskodni és a jogviszony megszűntekor a helyiségeket kifogástalan jó állapotban átadni. Az átvételkor a helyiségek jó állapotban való átvételét írásban igazolom. Ugyancsak köteles vagyok a használat tartama alatt előforduló rongálódásokat és a véletlen, vagy az időjárás által okozott bármely természeti kárt saját költségemen helyreállítani, végül a falak időközönkénti meszelését (mázolás, festés) saját költségemen elvégeztetni. A m. kir. kincstár kizárólag a rendesen karbantartott, de az időmúlás és a rendeltetésszerű használat folytán használhatatlanná vált elavult alkatrészeket és tartozékokat köteles pótolni.
5. A kantin helyiségeiben bármiféle hazárdjáték tilos.
6. Köteles vagyok a kantinban a tiszthelyettesek és egyéb legénység részére szükséges cikkeket, italokat, dohányneműeket, aprólékos kéziszereket, stb. mindenkor megfelelő mennyiségben tartani és jutányos áron kiszolgáltatni.
7. Köteles vagyok minden hónap második napjáig az étkezésre, valamint az élelmiszerek és egyéb cikkek kiszolgáltatására vonatkozó árlapot felülvizsgálás és jóváhagyás céljából a … parancsnokságnak benyújtani, valamint a jóváhagyott árlapot a kantinban kifüggeszteni.
8. A kantinhelyiségek zárórája hétköznapon 22 (Huszonkettő) óra, míg szombaton, ünnep előtti napokon, vasár- és ünnepnapokon 23 (Huszonhárom) óra. A kantin nyitásának időpontja a mindenkori foglalkozás megkezdésének időpontja előtt 45 (Negyvenöt) perc.
9. Köteles vagyok az üzemet személyesen vezetni és azt albérletbe nem adhatom ki, azonban hozzátartozóimnak és kisegítő személyzetnek segítségét igénybe vehetem.
10. Tudomásul veszem, hogy saját magam és alkalmazottaim, valamint áruszállítóim, rendőrség vagy csendőrség által kiállított azonossági igazolvánnyal látandók el s enélkül a (laktanyába, stb.) be nem léphetnek. Látogatók belépésére engedélyt a … parancsnokságtól 24 (Huszonnégy) órával előbbb kell kérni. Magamat és alkalmazottaimat a … parancsnokság állandó fényképes belépési engedélyével is ellátom, amely egy naptári évre és a kapujától a kantin helyiségéig szóló közlekedésre érvényes. A … egyéb területeire a belépés tilos. Árucikkeket a körletekbe szállítani tilos. Az előre bejelentendő és arcképes igazolvánnyal ellátott szállítók ugyanezen az útvonalon léphetnek be a … laktanya területére, állandó belépési igazolványt azonban nem kapnak, azonossági igazolványukat felszólítás nélkül a kapuőrnek előjegyzés céljából bemutatják. Fényképezőgépeket a laktanyába hozni tilos. Mindennemű katonai vonatkozású adat, létszám, parancsnoklási viszony, stb. illetéktelen személyekkel való közlése a hűtlenség törvényébe ütközik, és ennek határozványai szerint büntettetik.
11. Az élelmiszerek és italok kifogástalan minőségére különös figyelmet fordítok. Romlott, vagy egyéb okok miatt élvezhetetlen, vagy az egészségre káros cikkek tartása tilos.
12. Az árak mindenkor olcsóbbak legyenek, mint a legközelebbi vendéglő, illetve szatócsüzletek árai.
13. Az ütemhez szükséges berendezési tárgyakat, edényeket és konyhaszereket saját magam adom, ezek jó és tiszta állapotáról tartozom gondoskodni.
14. A helyiségek fűtéséről és világításáról szintén tartozom gondoskodni, az általam világítandó helyiségek árammérő órája (órái) után ugyancsak tartozom az árammérő díjat fizetni.
15. Az összes használatban levő mértékek, súlyok és mérlegeknek hitelesítve kell lenniök. A … parancsnokság kívánságára ezek költségemen újból hitelesítendők.
16. Építési változtatásokat csakis a … parancsnokság előzetes engedélyével végeztethetek. Az esetleges engedélyezett átalakításokat a bérlet bármely módon történt felhagyásakor a parancsnokság kívánságár köteles vagyok eredeti helyzetébe saját költségemen visszaállítani.
17. A helyiségek használatánál is a laktanyarend követelményeit tartozom szem előtt tartani.
18. Alávetem magam az esetről-esetre történő azon felülvizsgálásoknak, melyeket a … parancsnokság az átadott helyiségek állapotának, továbbá az élelmiszer, stb. megvizsgálására tart és kötelezem magam ezen felülbírálásoknál megjelenni és az ott megadott utasításoknak eleget tenni.
19. A beszállításra kerülő élelmiszereket a … orvosának megvizsgálás céljából minden egyes esetben bemutatom. A vizsgálat megtörténtének és eredményének feljegyzésére „élelmiszervizsgálati könyvet" fektetek fel, amibe a vizsgálat időpontját, a vizsgálandó élelmiszer mennyiségét beírom és amely könyvbe a … orvosa a vizsgálat

eredményét feljegyzi. Az orvos által meg nem felelőnek talált élelmiszereket felhasználni tilos. Az élelmiszerek beszállítása csak a foglalkozási idő alatt történhet.
20. Tudomásul veszem, hogy tilos bárkinek és bármit hitelre kiszolgáltatni, kivéve az állandó étkezőknek az étkezést, amelyet azonban az érdekeltek havonta kiegyenlíteni tartoznak. Ezen hitelnyújtás azonban csak kizárólag a reggeli, ebéd, vacsora kiszolgáltatásáért nyújtható. Tilos egy hónapon túlmenően az étkezésért hitelt nyújtani.
21. A kantin helyiségeiben csendháborításokat és erkölcstelenségeket tűrnöm nem szabad. Nagyobb mennyiségű ital átvételét a … parancsnokságnak megvizsgálás céljából mindenkor köteles vagyok bejelenteni. Minden egyéb a jelen nyilatkozatban fel nem sorolt esetben a … parancsnokság rendelkezése a mérvadó.
22. A jelen nyilatkozatban vállalt kötelezettségek gyakorlásánál közreműködő hozzátartozóim, szolgáim és egyéb alkalmazottaim személyi mulasztásaiért és cselekményeiért, ugyanúgy tartozom felelősséggel, mint a saját magam mulasztásaiért és cselekményeiért.
23. Az üzlet gyakorlásával és a helyiségek használatbavételével járó közvetlen és közvetett adók, kiadások, bélyegilletékek és pótlékok engem terhelnek és ha ilynemű kiadások a … parancsnokságtól követeltetnének, ezeket tartozom kiegyenlíteni.
24. A használat tartama alatt kötelességem a tűzbiztonságról gondoskodni. A használt helyiségekben, vagy egyéb kincstári vagyonban a saját, vagy alkalmazottaimnak hibájából keletkező károkért szavatolok és az okozott károkat megtérítem.
Budapest, 194… hó …-én.

(Közölte a *Honvédségi Közlöny* 1942. évi 18. száma. 1942. április 21-én.)

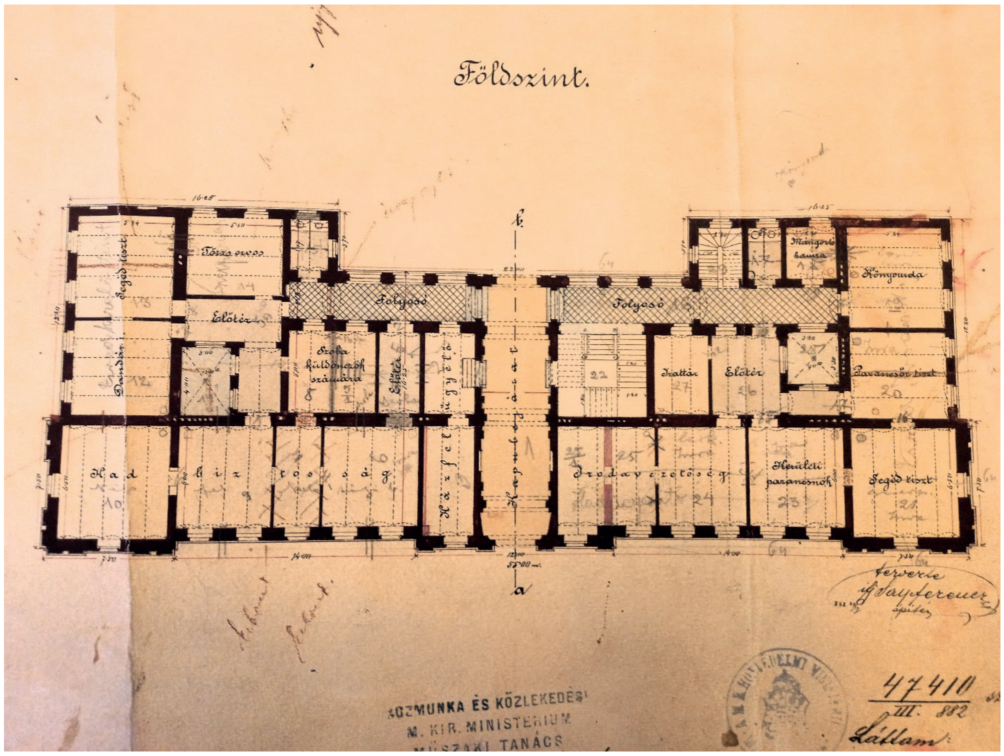

1.

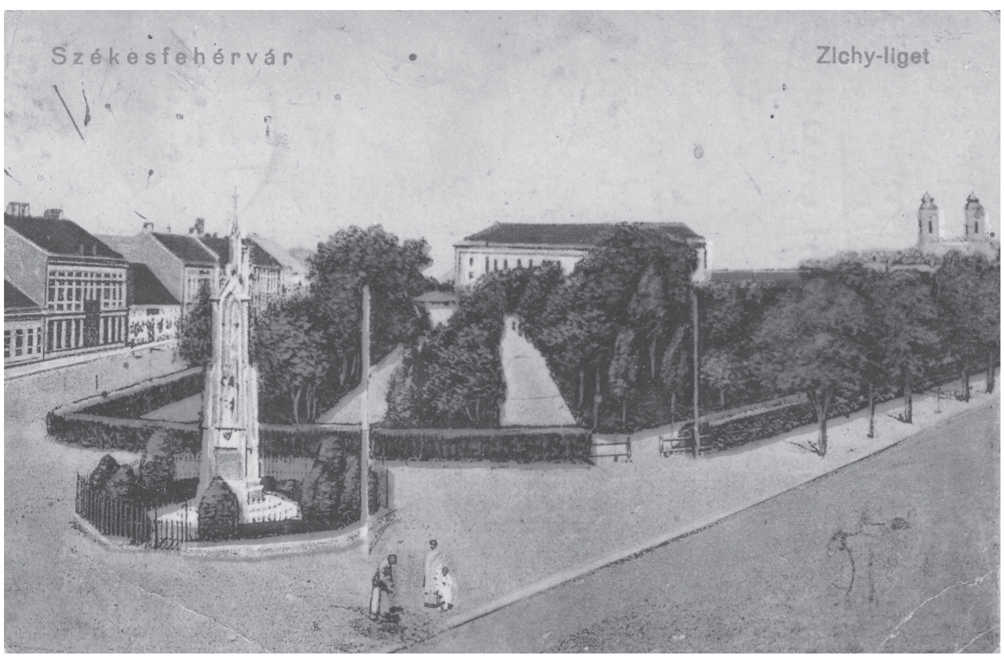

2.

1. kép: A magyar királyi 17. honvéd gyalogezred laktanyája. Képeslap, 19-20. század fordulója. (Gelencsér András tulajdona.)
2. kép: A magyar királyi honvédkerület parancsnoki épületének (Tiszti pavilon) homlokzati tervrajza. Székesfehérvár, Zichy liget. 1882. (MNL FML XV. 11. 3.)

3.

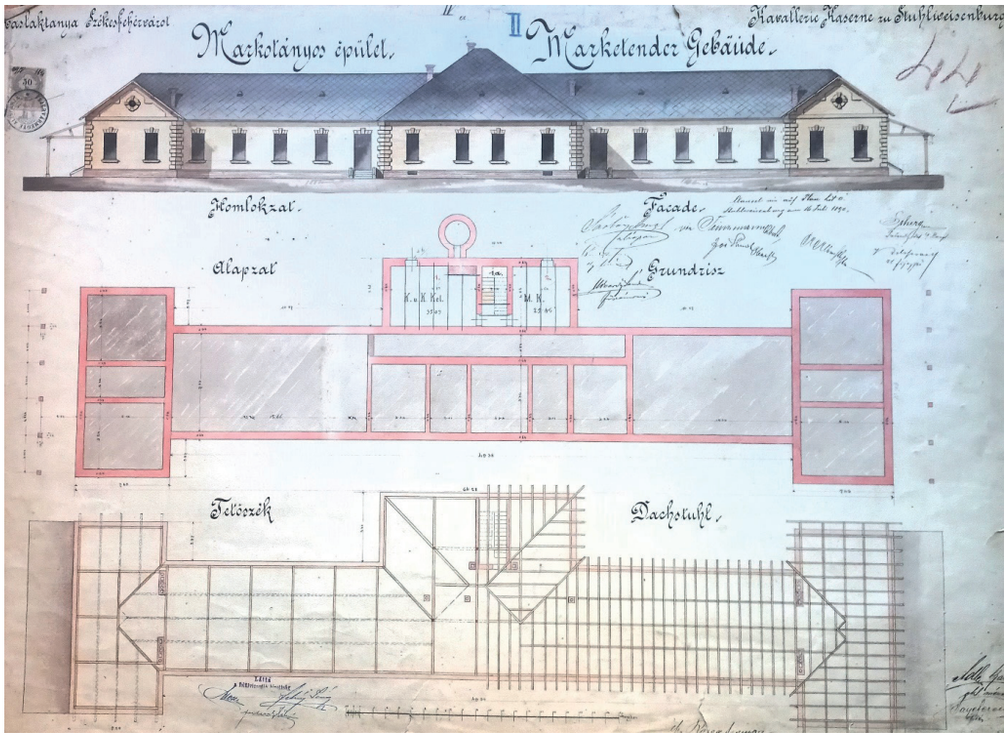

4.

3. kép: A magyar királyi honvédkerület parancsnoki épületének (Tiszti pavilon) földszinti tervrajza. Székesfehérvár, Zichy liget. 1882. (MNL FML XV. 11. 3.)
4. kép: Székesfehérvár, Zichy liget. Középső részén háttérben a Tiszti pavilon épülete. Képeslap, 19–20. század fordulója. (Gelencsér András tulajdona.)

5.

6.

5. kép: Az egykori Tiszti pavilon épülete. Székesfehérvár, Zichy liget. 2025. (Gelencsér András felvétele.)
6. kép: A József főherceg lovassági laktanya markotányos épületének tervrajza. 1888. (MNL FML XV. 11.)

7.

8.

9.

7. kép: A magyar királyi 3. (Szent István) gyalogezred egykori parancsnoki épülete. Székesfehérvár, Budai út. 2025. (Gelencsér András felvétele.)
8. kép: A magyar királyi 3. (Szent István) gyalogezred puskás századának egykori épülete. Székesfehérvár, Budai út. 2025. (Gelencsér András felvétele.)
9. kép: Tábori konyha az I. világháborúban. Valószínűleg az egyik székesfehérvári gyalogezredé. Ismeretlen szerző felvétele. (Gelencsér András tulajdona.)